

AKTUELLT OCH HISTORISKT

MEDDELANDEN FRÅN MILITÄRHISTORISKA AVDELNINGEN

VID KUNGL MILITÄRHÖGSKOLAN 1977

INNEHÅLL

Förord 3

THOMAS MAGNUSSON:

Motståndsrörelsernas militära roll i Skandinavien 1940—1945.

En historiografisk studie 5

SVEN-ERIK GRIEG SMITH:

”Nöytralitetsforsvar eller forsvar mot Sverige”.

En undersökelse av truseloppfatningen 1905—1912, slik den kom til uttrykk i den norske haers forsvarsplaner och taktiske disponering 27

BENGT HOLTZE:

Sverige och Norge i franska diskussioner under första världskriget 47

ARVID CRONENBERG:

K A Bratt och försvarsfrågan 1928—1930 97

OLOF MÖLLER:

Aktuellt och historiskt 1953—1977

Nominell systematisk förteckning över hittills i AoH publicerade bidrag 111

TOR BACKLUND:

Från artillerikasern till militärhögskola 120

Litteraturnytt.

Urval av nyttillkommen militärhistorisk litteratur vid militärhögskolans bibliotek 123

Utgiven med stöd av

Delegationen för militärhistorisk forskning

Redigerad av
BERTIL STJERNFELT och KLAUS-RICHARD BÖHME

FÖRORD

Efterkrigstidens gerillakrigsföring, liksom andra världskrigets motståndaktiviteter är ett aktuellt ämne. Olika uppfattningar råder om det militära värdet av dessa stridsformer utomlands och i Sverige. Fil kand Thomas Magnusson inleder med en historiografisk studie rörande den vetenskapliga debatten om motståndsrörelsernas militära roll i Skandinavien 1940—1945. Bl a redovisas vissa forskares försök att mera exakt fastställa de militära erfarenheterna av de danska och norska motståndsrörelsernas olika aktioner mot de tyska ockupanterna.

Den norska försvarsplanläggningen åren 1905—1912 undersöks av lektor Sven-Erik Grieg Smith. Man utgick ifrån att det största hotet mot Norges nationella säkerhet kunde förväntas komma från Sverige. Denna uppfattning var ett utslag av ren misstro mot svenskarna, framkallad av unionsstriderna.

Norge behandlas också i den tredje uppsatsen. På grundval av huvudsakligen nyligen frisläppt franskt arkivmaterial har fil lic Bengt Holtze studerat den franska politiken mot Sverige under första världskriget. Fransmännen misstrodde inte bara Sveriges — som de uppfattade det — alltför tyskvänliga politik utan också dess försök att få till stånd ett skandinaviskt samarbete med främst det västra grannlandet. De fruktade nämligen att Norge därigenom skulle närma sig centralmakterna.

En av mellankrigstidens mera omstridda officersprofiler var Karl Axel Bratt. Överstelöjtnant Arvid Cronenberg har granskat Bratts aktiviteter inför tillsättningen av 1930 års försvarskommission bl a mot bakgrund av de nya försvarspolitiska idéströmningarna, som särskilt representerades av kretsen kring Helge Jung och Ny Militär Tidskrift.

En systematisk bibliografi över innehållet i Aktuellt och historiskt 1953—1977 har utarbetats av Olof Möller.

Överstelöjtnant Tor Backlund bidrar med en kort historik av Militärhögskolans byggnad. Den var åren 1877—1949 Kungl. Svea artilleriregementets kasern och fyller nu 100 år.

Detta 24:e årsskriftsnummer presenterar slutligen ett urval av nyttkommen militärhistoriskt intressant litteratur från Militärhögskolans bibliotek.

Stockholm i juni 1977

BERTIL STJERNFELT

MOTSTÅNDRÖRELSESNAS MILITÄRA ROLL I SKANDINAVIEN 1940—1945

En historiografisk studie

Av Thomas Magnusson

Knappast någon företeelse i det ockuperade Skandinavien under det andra världskriget har rönt så stor allmän eller populär uppmärksamhet som motståndsrörelserna. På film, i best-sellers, i tidningarnas feature-artiklar träder vår tids hjältar, hemmefrontsmannen eller sabotören i "Holger Danske" fortfarande fram med konkret förkunnelse om hur kriget vanns. Vissheten om verklighetens "happy end" — alla tragedier till trots — har gett den rätta betingelsen för hjälteeos i gammal god stil; den förtrycktes slutliga seger i kampen mot förtryckaren. Parallellt med denna tradition har motståndsrörelserna också haft betydelse på ett annat plan. Det är väl bekant att motståndsrörelsernas förgrundsgestalter kom att spela stor roll i respektive länders politiska liv i efterkrigstiden och att motståndsmännens frihetskamp ofta och länge utgjorde grundstenen i återuppbyggnaden av de f d ockuperade staternas nationella anseende.

På senare år har motståndsrörelserna under andra världskriget på sätt och vis fått förnyad aktualitet genom jämförelser med gerillarörelser som FNL i Vietnam, de afrikanska befrielseorganisationerna etc. Och ibland har röster i den svenska försvarsdebatten propagerat för folkförsvaret, realiserad som regelrätt gerillaorganisation.

Vilken militär roll spelade då motståndsrörelserna i Skandinavien under det andra världskriget? Hur kom de att i detta avseende uppfattas och beskrivas i historieforskningen?

Föreliggande studie har begränsats till en granskning av några skandinaviska forskares bidrag till den kopiösa mängd "motståndslitteratur" som producerats under årens lopp. Denna granskning

omfattar: *Haestrup, Jörgen*, Hemmelig alliance I-II, *dens*. Kontakt med England 1940-1943, *dens*. Den 4. våbenart, *Kjeldstadli, Sverre*, Hjemmestyrkerne, *Trommer, Aage*, Jernbanesabotagen i Danmark under den andre verdenskrig, *Kirchhoff, Hans*, Endnu en national myt får grundskud/Politiken 25/10 1971/, *Weibull, Jörgen*, Järnvägssabotaget i Danmark under andra världskriget. En opposition. /Scandia b. 37, 1971/. *Trommer, Aage*, Om togs hastighed og foruddiskontering. /Scandia b.38, 1972/. (Se vidare bibliografi)

Med följande genomgång av denna begränsade exempelsamling ur den s k motståndslitteraturen har författaren velat, inte så mycket ta ställning i en diskussion, som understryka karaktärsskillnaderna mellan olika forskargenerationer. Det är således inte i första hand Aage Trommers avvikande resultat rörande de danska järnvägssabotagens betydelse under andra världskriget utan fastmer dennes problemställning och sätt att attackera detta problem, som här skall uppmärksammas som kontrast till tidigare forskning, representerad av Haestrup och Kjeldstadli. De senare har i sin forskningsverksamhet framträtt som grundläggare av de skandinaviska motståndsrörelsernas historia och som pionjärer inom detta område. Det är Trommers brott med denna tradition som skall belysas nedan.

Delvis med utgångspunkt från Trommers problemställning har i uttrycket "militär roll" inbegripits i första hand motståndsrörelsernas sabotageverksamhet. Den illegala underrättelseverksamheten har med andra ord lämnats utanför framställningen.

NORGE OCH DANMARK 1940-1945 — EN KORT BAKGRUNDS-TECKNING

Det tyska angreppet mot Danmark och Norge den 9 april 1940 kom till synes helt som en överraskning trots att de tyska anfallsförberedelserna noterats och rapporterats på olika vägar till respektive regeringar kort tid före anfallen.

I Danmark bröt det tyska anfallet snabbt udden av sporadiska ansatser till samlat motstånd och landet besattes omgående av tyska trupper. Enligt de flesta bedömare gick Danmark från början på förhandlingslinjen d v s man såg ockupationen som ett oåterkalleligt faktum och

sökte etablera en balanspolitik vis-à-vis ockupationsmakten. Därvid utfärdade den danska regeringen ånyo en neutralitetsproklamation. Trots det rådande läget fick konung och regering behålla sina befogenheter. Den diplomatiska representationen på ömse håll kvarstod, dock med skillnaden att den tyske ambassadören i Köpenhamn, Renthe-Fink, utnämndes till riksbefullmäktigad i Danmark. I enlighet med dessa anordningar togs de tyska kontakterna med den danska regeringen genom det danska utrikesministeriet. Sålunda kom Danmarks och Tysklands mellanhavanden formellt att administreras som om ingenting hade inträffat. Men självfallet bestod detta danska självstyre bara så länge ockupationsmaktens syften tillgodosågs därigenom. Efter en tillfällig förbistring i relationerna mellan ockupanterna och den inhemska regeringen i den s k telegramkrisen 1942, då kung Christian av Führern inte ansågs ha tackat tillräckligt hjärtligt för ett gratulationstelegram med anledning av kungens födelsedag, följde en tid av relativt lugn. Werner Best, Hitlers nye riksbefullmäktigade i Danmark efter telegramkrisen, strävade efter att fortsätta "samarbetspolitiken" och i mars 1943 hölls folketingsval vars resultat visade på en stark majoritet för de s k samarbetspartierna. Best betraktade detta som en god förutsättning för en fortsatt "förståelsepolitik" men den danska motståndsrörelsens sabotageverksamhet tilltog. Parallellt därmed ökade också den illegala pressen sin spridning. Strejker och oroligheter utbröt i flera landsortsstäder i augusti 1943. Det stod nu klart att motståndsrörelsen allvarligt hotade "samarbetspolitiken". Vändpunkten kom den 28-29 augusti 1943. Den 28 augusti överlämnade Best, enligt order från Berlin, till den danska regeringen en framställan vari krävdes att dödsstraff för sabotage samt vapen- och sprängämnesinnehav skulle införas. I ett hastigt påkommet regerings-sammanträde beslöts att avvisa det tyska kravet. Från både danskt och tyskt håll hade man nu drivit fram ett avgörande. Bakom tyskarnas krav låg det självklara hotet om fullständigt maktövertagande. Det danska beslutet, å andra sidan, lämnades i klar vetskap om följderna. De tyska motåtgärderna vidtogs den 29 augusti. Dansk militärpersonal internerades och all krigsmateriel beslagtogs, dock hann en stor del av den danska flottan sänkas. Tysk polis arresterade politiker och intellektuella och Bests efterträdare, von Hanneken, överbefälhavare för Wehrmacht i Danmark, proklamerade militärt undantagstillstånd. Därmed upphörde de danska statsorganen att fungera. Endast departementens expedi-

tionschefer fortsatte sitt arbete under direkt tysk kontroll. Sedan "samarbetspolitiken" slagits i spillror gick motståndsarbetet in i en andra fas. Efter den 29 augusti framstod ett mer samordnat handlingsmönster som givet mot bakgrund av den övergripande allierade strategien. Genom tillkomsten av Danmarks Frihetsråd hösten 1943 skapades ett centralt planeringsorgan för motståndsverksamheten.

Före den 29 augusti 1943 befann sig Danmark således i en egenartad statsrättslig position därigenom, att en nationell regering, trots ockupation av främmande makt, fortsatte maktutövningen och officiellt framträdde som beivrare av motståndsrörelsens verksamhet. Under dessa omständigheter gällde det för britterna att få till stånd en fri dansk representation, med vilken gemensam planläggning och organisering kunde överenskommas. Som bekant upprättades småningom också kontakt genom bildandet av "Det danske råd" i London (1942-1945). Inte minst för S O E (Special Operations Executive) d v s den hemliga, brittiska samordningsorganisationen för motståndarbete i de ockuperade länderna, var kontakter med representanter för ett fritt Danmark nödvändiga.

Situationen i Norge blev i politiskt hänseende väsentligen annorlunda än den i Danmark. Den norska regeringen Nygårdsvold och den norska kungafamiljen hann, innan tyskarna hade fått tillräcklig militär kontroll över landet, fly till London och kunde därifrån utöva "regeringsmakten". En stor del av den norska handelsflottan kunde räddas undan och blev kriget igenom en god inkomstkälla för exilregeringen. Genom den norska regeringens flykt kom det redan från början till öppen konflikt mellan ockupanter och ockuperade. Då Vidkun Quisling, Nasjonal Samlings ledare, trädde i spetsen för en marionettregering dagarna efter anfallet uppstod en våldsamt opposition och Quisling måste tillfälligt lämna den politiska scenen. Han återkom dock 1942 som ministerpresident. Landet hade då, sedan 1940, styrts av de s k kommissariska statsråden, nästan alla medlemmar av Nasjonal Samling. Den egentliga politiska makten låg emellertid under hela ockupationen i tyska händer genom Josef Terboven, Reichskommissar i Norge. (*Hoffman — Mayr-Arnold*, a.a. s. 105-107, 108-118, *Ilsoe, Peter* og *Lomholt-Thomsen, Johs.*, a.a. s. 103-109, 112-117.)

SOE:s arbete började planläggas redan 1940. SOE skulle som militär enhet, enligt allierade önskemål, verka i tre olika sammanhang.

Man skulle ge stöd åt motståndsorganisationer i de besatta områdena så att dessa kunde börja fungera direkt efter ett eventuellt tyskt sammanbrott. Dessutom skulle sabotageverksamheten i dessa områden bedrivas i samklang med de allierades militära åtgärder. Sabotage skulle bli utföras av lokala sabotagegrupper i respektive land med användande av brittisk materiel. Slutligen skulle SOE kontinuerligt propagera för passivt motstånd och sabotage i de ockuperade områdena. SOE:s skandinaviska avdelning avsågs således leda motståndet enligt dessa riktlinjer i Danmark och Norge. Men SOE befäste relativt sent sin ställning som ledande organ för motståndsverksamheten i dessa länder. Inte förrän under loppet av 1943 förstärktes kontakterna mellan SOE och de nationella motståndsorganisationerna. (*Hoffman — Mayr-Arnold*, a.a. s. 32-34.)

De skandinaviska motståndsrörelsernas militära verksamhet bestämdes givetvis i hög grad av faktorer som näringsstruktur, produktionsriktning och naturgeografiska förhållanden inom varje land. Det framgår väl av framför allt Haestrups undersökningar, att det var Danmarks kommunikationsnät, som i ett avgörande skede av kriget, klassificerades som det strategiskt viktigaste sabotagemålet. (*Haestrups, J.*, Hemmelig alliance I, s. 247 ff.) I Norge inriktades sabotageverksamheten både mot den viktiga gruvindustrin, den kemiska industrin och järnvägarna. Det är viktigt att notera att betydelsen av verkningsfulla sabotage mot järnvägarna i Norge och Danmark ökade avsevärt sedan Sverige 1943 avstängts för tysk transitotrafik.

Det finns i det här sammanhanget också anledning att peka på skillnaderna mellan de norska och danska motståndsrörelsernas organisationsformer. MILORG, den hemliga norska armén, var erkänd av den norska exilregeringen som militär kombattant. En av förutsättningarna för dess existens och agerande var självfallet de speciella naturgeografiska förhållandena i Norge. Det låglänta, förhållandevis skogfattiga Danmark erbjöd inte samma möjligheter för det slags motståndsverksamhet som MILORG — delvis jämförlig med kontinentens partisanstyrkor — skapats för.

Ytterligare en faktor att räkna med vid studiet av de skandinaviska motståndsrörelserna är det obesatta Sveriges roll som "fönster" mot den fria världen. Via framförallt Stockholm upprättades de kontinuerliga kontakterna med SOE. Den svenska huvudstaden blev dessutom en

viktig informationscentral för ömsesidigt utbyte av upplysningar mellan Storbritannien och Danmark/Norge. Speciellt för den norska motståndskampen blev Sverige viktigt som "avställningsområde" i de sk skytteloperationerna. Dessa innebar, att agenter, utbildade inom SOE:s skandinaviska avdelning, per fallskärm släpptes i Norge, utförde ett uppdrag och därefter tog sig in i Sverige, varifrån de kunde transporteras tillbaka till Storbritannien. (*Haestrup, J.*, Denmark's connection with the allied powers during the occupation, *European Resistance Movements* [Vol. II] s. 282-297. *Dens.*, Exposé. *European Resistance Movements* [Vol. I] s. 150-162. *Kjeldstadli, S.*, The Resistance Movement in Norway and the allies 1940-1945. *European Resistance Movements* [Vol. II] s. 324-339. *Kjeldstadli, S.*, Hjemmestyrkene, s. 66-77.)

HAESTRUP — KJELDSTADLI

Den författare, som utan tvekan kan betecknas som banbrytare för den danska forskningen kring motståndsrörelsens historia i Danmark, är Jörgen Haestrup. Haestrup, som själv deltog i motståndskampen, genomförde efter andra världskriget i samarbete med det danska riksarkivet ett gigantiskt insamlingsarbete i syfte att skapa ett specialarkiv av dokument, rapporter, telegram och privatanteckningar från f d motståndsmän. 1954 publicerades Haestrups första bok i ämnet, "Kontakt med England 1940-1943", med vilken han ville klargöra den danska motståndsrörelsens växande samverkan med och beroende av det brittiska organet SOE. "Hemmelig alliance I—II", omfattande tiden 1943-1945, blev en fortsättning på Haestrups första arbete, dock med siktet skarpare inställt på den inhemska delen av motståndsarbetet. 1976 gav Haestrup ut "Den 4. våbenart" som är en systematiskt genomförd översikt av alla europeiska motståndsrörelers verksamhet tiden 1939-1945. Haestrup har således ägnat stor forskarmöda åt både sitt eget lands och övriga europeiska länders motståndskamp. Man kan med någon förenkling karakterisera Haestrups här anförda arbeten som mycket utförliga översiktsverk. Det är välintegrerade, breda, ofta kronologiskt väl sammanhållna framställningar.

Hur bedömer Haestrup den danska motståndsrörelsens roll och effektivitet? I "Kontakt med England 1940-43" framhåller denne den

psykologisk-moraliska verkan som sabotagevågen omedelbart före 29 augusti 1943 åstadkom. En ökad användning av brittisk sabotagemateriel sommaren 1943 väckte i motståndskretsar känslan av att inte vara avstängd från yttervärlden. Haestrup menar vidare att man inom både SOE och lokala danska motståndsgupper såg sabotagen som ett vapen mot "samarbetspolitiken" även om det primära intresset var rent militärt. (*Haestrup, J.*, Kontakt med England 1940-1943, s. 266-272.) Det är speciellt i "Hemmelig alliance I" som Haestrups syn på sabotagens militära och opinionella värde kommer till uttryck. Han återkommer här till händelserna den 29 augusti och fortsätter: "Sprängning efter sprängning demonstrerade den stigande allierade infiltrationen i Danmark, och sabotagen förekom i nära samspel med de stora folkstreckerna, som i augusti flammade upp över hela landet. Som katalysator för dessa strejker fick sabotagen en betydelse som vida översteg deras militära värde". (*Haestrup, J.*, Hemmelig alliance I, s. 235.) Haestrup noterar fortsättningsvis att den tyska terrorn i samband med sabotagevågen hösten 1943 inte fick någon effekt. Stödet för sabotageaktionerna hos folkopinionen ökade i stället. (*Haestrup, J.*, a.a. s. 237 f.)

Den danska motståndsrörelsens sabotageverksamhet inriktades efter den 29 augusti 1943 alltmer på mål av direkt militärstrategisk betydelse. Haestrup framhåller att också tillvägagångssättet vid sabotagen ändrade karaktär. Från nattliga, "tysta", aktioner övergick man till stort upplagda företag i dagsljus, ofta i förening med öppen eldstrid med danska eller tyska bevakningsstyrkor. Haestrup anför i detta sammanhang angreppen på "Globus" (6/6 1944), "Riffelsyndikatet" (22/6 1944), "Torotor" (2/1 1945) och "Langebro" (28/3 1945). Utan att närmare gå in på den militära effekten av dessa operationer nämner Haestrup att dessa aktioner — och många andra av samma slag — väckte stor uppmärksamhet utomlands och att de upprepade gånger hyllades av det allierade överkommandot. (*Haestrup, J.*, Hemmelig alliance I, s. 244-245, se även *Haestrup, J.*, Exposé i: *European Resistance Movements Vol I.* s. 150-162.) Haestrup uppger på ett annat ställe i "Hemmelig alliance I" att angreppet mot Riffelsyndikatet gav gott utbyte i form av vapen och ammunition och att Köpenhamnsbefolkningens begeistring över företaget var stor. (*Haestrup, J.*, Hemmelig alliance I, s. 294-295.)

Den sabotageinsats i Danmark som tillmätts kanske störst betydelse från strategisk synpunkt är järnvägssprängningarna på Jylland. Dessa inleddes sommaren 1944 och utgjorde ett led i den allierade strategien efter Normandieinvasionen. Det gällde att stoppa tysk truppförsörjning till västfronten. Haestrup visar på en stark ökning av antalet järnvägssabotage tiden juni 1944 — maj 1945 (juni-dec. 1944: 301, jan.-maj 1945: 1 301). Vilken var den militära effekten av dessa aktioner enligt Haestrup? Han menar att det självfallet är ogörligt att uppskatta det samlade värdet för de allierade av denna sabotageväg men att det är höjt över varje tvivel att värdet var betydligt. Haestrups påstående grundas dels på sabotageledarens på Jylland, Vagn Bennike, uttalanden, dels på engelska uppgifter. Vagn Bennike uppgav efter kriget att något uttömmande svar rörande effekten av järnvägssprängningarna inte kunde ges, men att ödeläggelsen av järnvägsnätet i slutet av perioden var så stor att trupp överhuvudtaget inte kunde transporteras per järnväg. De engelska källorna, delvis citerade av Vagn Bennike, anger att den tyska transportkapaciteten på Jylland fram till starten av sabotageoffensiven i juni 1944 beräknades till två divisioner per månad. Sedan sabotagegrupperna gått till angrepp hade kapaciteten nedbringats till en halv division per månad. Till slut skulle aktionernas mångfald ha resulterat i att ersättningsmateriel till det demolerade järnvägsnätet blev allt svårare att erhålla. Även små sprängningar blev ovanligt svårbemästrade. (*Haestrup, J., Hemmelig I, s. 248-251*)

I "Den 4. våbenart" har Haestrup som sagt vidgat perspektivet och gjort en omfattande skärskådning och bedömning av hela den europeiska motståndsrörelsens betydelse under andra världskriget. Redan i förordet till boken klargör Haestrup sin uppfattning. Han hävdar här att motståndsrörelserna i väsentlig grad kom att påverka krigets förlopp, psykologiskt, militärt och politiskt. Längre fram i framställningen nyanseras dock denna ståndpunkt påtagligt. Haestrup menar, att man, när det gäller mätning av sabotagens effektivitet, måste vara försiktig i sin bedömning och i synnerhet ta i beaktande svårigheten att jämföra olika typer av sabotageföretag. Han kommer i det sammanhanget också in på Trommers forskningsresultat, vilka skall redovisas närmare nedan, och anför därvid tvivel huruvida detaljundersökningar egentligen kan säga något om sabotagens effekt. "Helt generellt kan det säkert sägas, att man från motståndshåll och med stöd av flertalet av mot-

ståndshistorikerna är benägen att tillskriva sabotagen större resultat och icke minst större potentiella möjligheter än realitetsundersökningar är i stånd att ådagalägga", framhåller Haestrup. Denne konstaterar slutligen att motståndsrörelserna fick ett icke oväsentligt — men knappast avgörande — inflytande på världskrigets förlopp. Den psykologiska effekten av sabotageverksamheten är uppenbar, understryker Haestrup. Ett intressant drag i Haestrups argumentering för att motståndsrörelserna skulle ha spelat en mer markerad roll i kriget, än vad som i traditionell världskrigshistoria tillskrivs dessa, kommer för övrigt till uttryck i ett sammanfattningsvis anført kontrafaktiskt resonemang, där Haestrup frågar sig vilken utveckling kriget skulle fått om inte motståndsrörelserna existerat. (*Haestrup, J.*, Den 4. våbenart, s. 9, 11 ff., 400 f., 402 f., 405 ff., cit. s. 405, 467 ff. Se även anm. av *Carlsson, Sten*, Sv. Dagbl. 18/1 1977)

Haestrups norska motsvarighet Sverre Kjeldstadli gav 1959 ut sin bok "Hjemmestyrkene", omfattande ockupationstiden 1940-1944. På grund av författarens frånfälle kunde inte den sista delen av verket, som var tänkt att behandla åren 1944 och 1945, färdigställas. Syftet med "Hjemmestyrkene" var att visa huvuddragen av det norska och allierade militära motståndet mot de tyska ockupanterna och Nasjonal Samling. I likhet med Haestrups arbeten är denna framställning ett mycket utförligt översiktsverk.

Under ockupationstidens första tre år i Norge hade, enligt Kjeldstadli, de i brittisk regi utförda sabotagen haft i första hand subversivt syfte och varit ett led i britternas strävan att ge den tyska krigsmakten "nålstick". Britternas räder mot den norska kusten under 1941 — "Claymore" (4/3), "Anklet" (28/12), "Archery" (27/12) — fick endast inledningsvis god militär effekt. I stället accentuerades en tidigare konflikt mellan norrmän och briter. Bakgrunden härtill var skilda uppfattningar om sabotagens mål och medel samt de alltför kännbara tyska repressalierna mot den norska befolkningen efter kusträderna. Under 1942 ökade sabotagen i antal och omfattning. Det var under 1942 som Tirpitz-aktionen och första försöket till angrepp mot Rjukananläggningen ägde rum.

Kjeldstadli ger för tiden från 1943 års början en provkarta på ett antal enligt hans mening representativa sabotageföretag. Sammanfattningsvis, konstaterar Kjeldstadli, fick fartygssabotagen, bl a kapningar och

limpetsprängningar (limpets = ett slags specielltillverkade minor som anbringades mot fartygssidan), på något undantag när dålig verkan. Orsaken var, enligt Kjeldstadli, att väder- och ljusförhållandena var ogynnsamma och att tyskarna parerade angreppen genom omplaceringar av fartygen och ändring av konvojernas avgångstider.

Med start vid början av 1943 iscensattes också ett flertal industrisabotage som från militär synpunkt fick olika god verkan. Den inledande aktionen, som ägde rum den 25/1 1943 under täcknamnet "Cartoon" var ett kombinerat företag d v s både norrmän och briter deltog. "Cartoons" mål var gruvorna i Leirvik på Stord, en av de yttre öarna vid den norska kusten. Effekten av sabotaget blev så kraftig, framhåller Kjeldstadli, att gruvorna, som tidigare producerat 150 000 ton malm om året, ännu sommaren 1945 bara nått upp till en tredjedel av den ursprungliga produktionen. Den negativa effekten av "Cartoon" blev emellertid så påtaglig i form av repressalier och hot från tyskarnas sida, att denna typ av kombinerade aktioner fick inställas, bl a på inrådan från den norska hemmafronten. Ett försök att sätta Sjulitelma-gruvorna ur spel misslyckades helt i februari 1943. Den norska u-båt som skulle utföra uppdraget försvann spårlost. Ungefär vid samma tid gjordes ett andra angrepp mot Orkla gruvor. Företaget fick namnet "Granard". Det första försöket att slå ut gruvindustrin i Orkla — "Redshank" — fick liten och kortvarig framgång. Också "Granard" misslyckades att uppnå avsedd effekt. Meningen var att söka förstöra lastanläggningar och eventuella fartyg i Orklas utskeppningshamn i Trondheimsfjorden. Det enda som hände var att det tyska fartyget "Nordfahrt" fick sättas på grund efter smärre skador.

Det industrisabotage i Norge som kanske mest låtit tala om sig och fått lämna stoff till bl a populära krigsthrillers är givetvis angreppet mot tungtvatten-anläggningen på Vemork i Rjukan. Operation "Gunner-side"/"Swallow" lyckades genom fräck överrumpling förstöra ungefär 500 kg tungt vatten samt de viktigaste delarna av själva koncentrationsanläggningen. Därtill kom naturligtvis ett förlustbringande produktionsstopp för tyskarna. Trots sabotaget kunde produktionen av tungt vatten börja igen efter en del månader. En allierad bombning av anläggningen i november 1943 fick mycket liten effekt. Däremot dödades 21 norska civila i bombanfallet. Slutligen lyckades den kände Knut Haukelid och ytterligare ett par norrmän ta sig ombord på färjan "Hydro"

DEN NORSK-FRANSKA FILMEN

KAMPEN OM ATOMBOMBEN

(KAMPEN OM TINGTVANNET)

EN AV KRIGETS DJÄRVASTE
BEDRIFTER SKILDRADE
I EN SPÄNNANDE FILM,
DÄR DE FLESTA AV
DETTAGARNA SPELA
SINA EGNA ROLLER.

Rjukan-operationen har ofta och naturligt nog fått ge stoff åt populära framställningar i ord och bild. Men temat har inte enbart anammats i Hollywood. Under medverkan av bl a Rjukan-sabotagets verkliga aktörer i en norsk-fransk samproduktion inspelades filmen "Kampen om atombomben" 1947. Denna visades i Sverige första gången i september 1948 och har på senare tid också sänts i svensk TV.

(19/2 1944), som skeppade tungt vatten motsvarande en vikt av 600 kg, och i denna anbrंगा sprängladdningar. Färjan sänktes varvid bl a 14 civila passagerare omkom.

Bakgrunden till kampen om tungtvatten-anläggningen vid Rjukan är väl känd och skall inte redovisas här. Kjeldstadli konstaterar att Rjukan-aktionen, som egentligen omfattade flera företag, uppnådde sitt syfte, nämligen att förhindra första steget i en tysk kärnvapenutveckling. Resultat tillmättes stor betydelse på tysk och brittisk sida. Det fanns emellertid avigsidor av operationen: över 70 norrmän och briter hade fått sätta livet till och företaget hade krävt tidsödande, ingående planering och andra omfattande förberedelsearbeten.

Sedan tyskarna mist sin svavelkisförsörjning från Sicilien hösten 1943, blev de norska Orkla-gruvorna ett än viktigare mål för den norska motståndsrörelsen och de allierade. Den 10/10 1943 inleddes operation "Feather I". Sabotagegruppen skulle försöka få stopp på gruvproduktionen genom att i första hand förstöra maskineriet för schaktens hissar och i andra hand angripa järnvägen mellan Orkanger och Thamshavn. Att döma av Kjeldstadlis uppgifter gick man uppenbarligen direkt på andrahandsmålet och sprängde fem lokomotiv, så att de antingen förstördes eller sattes ur funktion. Genom ytterligare ett angrepp av "Feather I" slogs ännu en motorvagn ut. "Feather II" i april 1944 fick i uppdrag att spränga de kvarvarande loken på ThamsHAVNSBANAN, vilket också lyckades. Om den militära effekten säger Kjeldstadli: " "Redshank", "Granard", "Feather I" och "Feather II" gjorde tillsammans en stor insats på detta fält och hindrade tyskarna mycket i att utnyttja den högvärdiga och särskilt krigsviktiga svavelkisen från Orkla gruvor".

"Company", ännu ett sabotage med industrimål, riktades mot Arendal smältverk med en årlig produktion av ferrosilicium på 4000 ton, vilken i sin helhet exporterades till Tyskland. Angreppet, som utfördes i november 1943, lyckades åstadkomma ett produktionsstopp på sex månader. Genom en kombinerad aktion av MILORG-folk och SOE-sabotörer förstördes syraugnarna och 50 ton svavelsyra på Lysaker kemiske Fabrik A/S i juli 1944. I fabriken framställdes sprängämnen.

"Feather II" var det sista sabotageföretag av denna art som planerades utanför Norge. Efter denna operation låg avgöranden om sabotage mot olika mål i händerna på MILORG. I samarbete med Gunnar

Sönstebye, ledare för sabotagegruppen "Oslo-gänget", utförde MIL-ORG-folk ett flertal sabotage, bl a förstörandet av kartoteken för utskrivning av norrmän till Arbeitsdienst. Järnvägssabotagen i det ockuperade Norge var av gammalt datum, fortsätter Kjeldstadli, som vidare framhåller, att ett antal förberedande järnvägssabotage under loppet av oktober 1943 till mars 1944, vilka inte hade fått avsedd verkan fullt ut, klarlade att svårigheterna var större än man väntat. SHAEF, det allierade överkommandot, gav heller inte order till MILORG, att förstöra de nord-sydgående järnvägslinjerna i syfte att skära av den tyska truppförsörjningen till kontinenten, förrän efter den tyska framstöten i Ardennerna. I mars 1945 sprängdes dessa linjer i operation "Betongblandning" på mer än 1000 ställen samtidigt. Kjeldstadli finner, att sabotage som kampmedel i Norge kom in i bilden relativt sent men att sabotagen under ockupationens sista år blev desto mer omfattande och betydelsefulla och utgjorde ett värdefullt bidrag till de allierades kamp. Detta visade sig, menar Kjeldstadli, bl a däri att järnvägssabotagen, enligt allierade utsagor, lyckades nedbringa tyskarnas transportkapacitet från fyra divisioner per månad till mindre än en division per månad. (*Kjeldstadli, S., f.f., s. 17, 60-66, 211-226.*)

Kjeldstadli gör till sist en totalbedömning av den norska motståndsrörelsens betydelse för hemmafrontens och de allierades kamp. Först och främst fick motståndsrörelsen betydelse på det psykologisk-moraliska planet. Motståndskampen utvecklade sig efter hand till en stark manifestation av norsk vilja att hålla samman. Dessutom bröts tidigt alla nazifieringsförsök från Nasjonal Samling och ockupanterna. Det militära motståndet bidrog också till att få Norge erkänt som allierad nation, framhåller Kjeldstadli. Motståndets militära slagkraft varierade starkt under de fyra första åren av ockupationen, beroende i hög grad på diskontinuitet i de allierades materialtillförsel och uppfattning om Norge som krigsskådeplats. Under det sista ockupationsåret ökade emellertid motståndsrörelsens militära styrka framför allt genom förstärkt materielförsörjning och en efter Normandie-invasionen förändrad strategisk syn på Norge från de allierades sida. (*Kjeldstadli, S., a.a. s. 327 ff.*)

Det finns flera likheter mellan Haestrups och Kjeldstadlis framställningar. Bägge forskarna har bearbetat ett enormt, disparat och sannolikt ofta svårtolkat källmaterial och ändå lyckats skapa en översiktlig,

och i stort sett trovärdig bild av händelser och sammanhang. Genom bl a Haestrups och Kjeldstadlis arbeten tillgodosågs på sin tid ett behov av att också de ockuperade ländernas motståndsrörelser fick sin historia skriven. Ingen av författarna tillmäter motståndsrörelserna någon avgörande militär betydelse. Det är på den psykologiska, moraliska och politiska effekten av motståndsverksamheten som både Haestrup och Kjeldstadli främst vill fästa läsarnas uppmärksamhet. Men när det gäller järnvägssabotagen i slutskedet av kriget framgår att de båda har den gemensamma uppfattningen — dock ej reservationslöst — att dessa företag utgjorde ett värdefullt militärt bidrag till de allierades kamp. Deras uppfattning härom grundas på främst de allierades utsagor.

TROMMER — EN ANNAN UPPFATTNING

1971 publicerades i Danmark en krigshistorisk undersökning som på ett par punkter tycktes helt revidera våra tidigare föreställningar om motståndsrörelserna i Skandinavien. Författaren Aage Trommer, verksam vid Odense universitet liksom Jörgen Haestrup och dessutom dennes elev, kunde med sin avhandling bjuda läsarna på en genuin överraskning. Trommers undersökning är nästan helt inriktad på analys av den militära effekten av järnvägssabotagen från 1943 till krigsslutet. Han har bl a ställt sig följande frågor: 1) Till vilka kategorier av tysk trafik utnyttjades det danska järnvägsnätet och i vad mån var denna tyska trafik strategiskt betydelsefull? 2) Vilka sabotageaktioner ägde rum? Hur långa blev trafikavbrotten? 3) Hur påverkades tyskarnas utnyttjande av järnvägarna? (*Trommer, A., Jernbanesabotagen i Danmark under den anden verdenkrig., s. 15.*)

Förutom de skarpt avgränsade frågeställningarna finns ytterligare moment som skiljer Trommer från Haestrup och Kjeldstadli. Trommer har nämligen som källmaterial i huvudsak utnyttjat DSB:s (Danske Statsbaner) arkiv, tyska militära arkiv (krigsdagböcker, instruktioner etc) samt vissa privata arkiv av illegal proveniens och endast i mindre mån efterkrigsberättelser. Trommer framhåller att DSB-arkivets källor i hög grad är att betrakta som samtidsproducerade och primära och ofta utan historiska källanspråk. Särskilt gäller detta de fastställda körplanerna, som, i ett senare skede, då de påförts noteringar om förseningar, fått en mycket stark samtidsanknytning. Det är således detta som

framstår som centralt och bärande mot bakgrund av Trommers problemställning. (*Trommer, A.*, Jernbanesabotagen i Danmark under den anden verdenskrig, s. 242 ff.)

Inledningsvis redovisar Trommer i tabellform den mycket branta ökningen av antalet sabotage mot järnvägar i Danmark från 1942 till krigsslutet: 1942:1, 1943:111, 1944:311, 1945:1103. Sabotageverksamheten mot järnvägsnätet erbjöd enligt Trommer två taktiska möjligheter: attrition eller interception (eller kombination av båda). Med det förra avses aktioner som syftade till urståndsättande av t ex järnvägsnätet som sådant, medan det senare innebar att så länge som möjligt försena enstaka transporter. Från militär synpunkt blev både BOPA:s (en av de största danska sabotagegrupperna) och de SOE-regisserade sabotagen mot järnvägarna under 1943 utan betydelse, menar Trommer. I gengäld fick kommunisternas sabotageaktioner, politiskt och psykologiskt sett, stor effekt. Dessa sabotage var en väsentlig faktor bland flera, som framkallade det totala brottet i förhandlingspolitiken.

Tyngdpunkten i Trommers avhandling är emellertid lagd på avsnittet om järnvägssabotagen på Jylland efter det s k sabotagestoppet (ett av SOE anbefallt uppehåll i sabotageverksamheten januari—maj 1944). Trommer mäter här den strategiska och tekniska effekten av interceptionsaktioner, alltså eftersträvade förseningar av tyska trupptåg, och han når ett överraskande resultat; trots en allt intensivare sabotageverksamhet blev de danska järnvägssabotagens strategiska betydelse minimal, mätt i antal minuter förseningar, som drabbade den tyska krigsmakten. Det syfte som hade uppställts, att avspärra de tyska trupperna från kriget på kontinenten, uppnåddes alltså inte, enligt Trommer. (*Trommer, A.*, Jernbanesabotagen i Danmark under den anden verdenskrig, s. 43 f., 51 f., 62 f., 69 f., 99 ff., 131 ff., 157 ff., se särskilt s. 169 ff.)

När det gäller järnvägssabotagens militära värde intar alltså Trommer en i förhållande till Haestrup konträr ståndpunkt. Men då man bedömer Trommers resultat bör man ha i minnet att dennes mätningar endast avser den enligt hans mening militärt betydelsefulla trafiken d v s de tåg som enbart transporterade trupp. Vidare gäller hans slutsatser bara järnvägssabotagens militära betydelse. Haestrup (liksom Kjeldstadli), å andra sidan, har, som framgått, anlagt ett vidare perspektiv, där även motståndskampens psykologiska, moraliska och

politiska verkningar behandlas. Och det är kanske just denna skillnad som gör Trommers avhandling historiografiskt så intressant; den tar sikte på sabotagens strikt militära betydelse i ett speciellt sammanhang och markerar därmed ett klart brott med den tidigare forskningstraditionen inom ämnet. Härvid finns anledning att studera Hans Kirchhoffs anmälan av Trommers avhandling. Så här skisserar Kirchhoff bakgrunden till den s k nationella myten om järnvägssabotagen: "Second to none — oöverträffad — kallade Montgomery under de glada majdagarna 1945 den danska motståndsrörelsen. Särskilt blev sabotörerna, och däribland de jylländska järnvägssabotörerna, framhävda. Deras ledare, överstelöjtnant Vagn Bennike, förklarade att järnvägssabotagen under de sista krigsåren reducerade de tyska Norgetransporterna från två till en halv division i månaden — och hans dom var bara ett eko av bedömningarna från London. Synpunkten övertogs av hurrapatriotismen under efterkrigsåren och gled därifrån också över i den vetenskapliga litteraturen — fram till i dag, vågar man tro, för nu har också denna nationella myt fått ett grundskott." (*Kirchhoff, H.*, a.a. i *Politiken* 25/10 1971.)

Här tecknar Kirchhoff en sannolik bild av forskningsutvecklingen i detta sammanhang. Utsagor från motståndshåll och de allierade efter kriget och delvis också under pågående krig har fått färga även historievetenskapens uppfattning om sabotagens effekt. Inte förrän så sent som 1971 bröts alltså denna påverkan av Trommer. Först då kom ett viktigt samtida källmaterial till användning. Att Trommer själv uppfattat sig som något av en "revoltör", framgår av hans i avhandlingen upprepade bedyranden att han endast avsett att mäta den militära effekten av sabotagehandlingarna utifrån givna definitioner och att han inte velat nedvärdera motståndsrörelsens insatser.

Aage Trommers opponent vid avhandlingsdisputationen, Jörgen Weibull, publicerade sin kritik. Denne riktar uppmärksamheten mot en rad betydelsefulla spörsmål, bl a svårigheterna att på ett rimligt sätt mäta den militära effekten av sabotagehandlingar. Weibull ifrågasätter om man verkligen kan lita på att DSB-materialets siffror egentligen säger något om den militära betydelsen av järnvägssabotagen. Han finner det rimligt därvidlag att utgå ifrån att tyskarna "diskonterade" de danska sabotagen, d v s räknade in väntade sabotageförseningar i sina körplaner. Sabotagens effekt skulle alltså ha gjort sig gällande

redan på ett tidigt stadium. Weibull ställer sig också frågan, huruvida Trommers bedömning och urval av den strategiskt relevanta tågtrafiken kan anses riktig. Även t ex godstrafiken kunde ju vara av stor militär betydelse i ett totalt krig. Weibull hävdar vidare, att även indirekta militära effekter såsom bindning av bevakningspersonal m m naturligtvis måste räknas in i den samlade verkan.

I en senare del av sin opposition tar Weibull också upp de psykologisk-moraliska och politiska effekterna av sabotagen. Han gör det bl a därför, att Trommers begränsade undersökningsaspekt i pressen tillmätts alltför stor räckvidd och att en komplettering på grund härav synes nödvändig. Weibull gör en skarp distinktion mellan den nutida realmätningen av sabotageeffekten och den dåtida, av motståndspropagandan starkt färgade, värderingen av sabotagen och pekar på den stora roll som den illegala pressen, framför allt nyhetsbyrån Information, spelade för kampviljan och tron på ett slagkraftigt motstånd av inhemsk kvalitet. Också politiskt sett fick sabotagen betydelse, framhåller Weibull. De bidrog till att få Danmark erkänt som allierad nation.

Weibull avslutar med att konstatera att hans kritik aktualiserar ett dilemma för historieforskningen: Kan en enfaktoranalys, modell Trommer, missuppfattas av en historiskt intresserad lekman? Skriver vetenskapsmannen för en vetenskapligt skolad fackman eller för en stor allmänhet? Weibull sätter punkt med att förklara att Trommer har penetrerat ett tidigare obearbetat källmaterial och genom sin avhandling givit ett bidrag av bestående värde till den vetenskapliga diskussionen på området. (Weibull, J., a.a. i Scandia, B. 37, 1971 s. 466-484)

I en replik på Weibulls kritik menar Trommer, att Weibull missförstått hans bedömning av tågförseningarna. Trommer tillbakavisar Weibulls synpunkt, att tyskarna skulle ha diskonterat sabotageförseningarna i sin planering, under hänvisning till att de tyska trupptransporterna järnvägstekniskt var en angelägenhet för DSB. Dessutom klassificerades infanteritågen i extratågsplanerna som godståg med föreskriven medelhastighet på 40 km/tim. (Trommer, A. Om togs hastighet og foruddiskontering af forsinkelser. Scandia B. 38, 1972, s 242-243.)

Som inledningsvis framhållits framstår som det intressanta i den refererade diskussionen, inte de skiljaktiga forskningsresultaten utan olikheterna rörande metodik, källurval, perspektival etc. Beträffande de olika bedömningarna av järnvägssabotagens betydelse bör åter framhållas

det inflytande som aktörutsagorna, ögonvittnesberättelserna har utövat på efterkrigsforskningen. Främst de allierades uppgifter om de danska järnvägssabotörernas insatser togs för givna och förblev oprövade. Men genom sin orientering mot ett samtidsproducerat, i långa stycken tendensfritt, källmaterial av teknisk-administrativ upprinnelse, har Trommer kunnat pröva hållbarheten av påståendena om det danska järnvägssabotagets militära värde. Hans resultat är emellertid av begränsad räckvidd och hans analys hade också — nota bene — kunnat bekräfta den tidigare forskningens ståndpunkt i frågan!

Är det meningsfullt att endast mäta den tekniska och militärstrategiska effekten av sabotagehandlingarna? Kan man överhuvudtaget skilja mellan militär, psykologisk, moralisk och politisk effekt i detta sammanhang? Weibull har i sin kritik av Trommers avhandling gett en samlad bild av detta problemkomplex. Och till stor del med utgångspunkt från denna skall slutligen göras en utvikning från själva huvudfrågan: hur mäta sabotageeffekt? För att klargöra utgångspunkterna för en analys kan man delvis anknyta till Trommers undersökning. I grova drag bestod motsåndsörelsernas sabotageverksamhet av tre moment: målformulering, insats (personal och materiel), genomförande. Teoretiskt sett är frågan om sabotagens effekt fullt avgörbar med utgångspunkt från endast dessa faktorer. Men, som också påpekats i den refererade diskussionen, det är väsentlig skillnad mellan dåtidens propagandafärgade bild av sabotageeffekterna och en nutida realmätning av företagens verkan. Motståndsrörelsernas ”uppskrivning” av sin verksamhet har i samtiden haft stor betydelse på det psykologiska och politiska planet, som Weibull framhåller. Den födde en motståndsvilja och en kampanda hos stora delar av befolkningarna i det ockuperade Skandinavien. Men saknar den fiktiva bilden av sabotageföretagens effektivitet samband med den reella? Med den spridning den illegala pressen fick, finns anledning att tro att den fiktiva bilden av effekten gav som följdresultat bl a ökad rekrytering och konsolidering av civilstödet. (Jfr. *Haestrup, J.*, *Hemmelig alliance I*, s. 237 f., *Weibull, J.*, a.a. flerstädes.) På lång sikt skulle alltså propagandabilden av sabotagens militära betydelse också fått reell militär verkan.

Med stöd av bl a ovan refererade arbeten kan den populära bilden av de skandinaviska motståndsrörelserna som alltigenom framgångsrika, avvisas. Trots delade meningar om de danska järnvägssabotagens

militära betydelse, finns hos de författare som presenterats i denna översikt långtgående enighet om motståndsrörelsernas begränsade militära roll under andra världskriget. Med Trommers undersökning har en metod att mäta sabotagens strategiska effekt anvisats och kanske kommer denne forskare att få efterföljare. Att svårigheterna på väg mot en totalvärdering av de skandinaviska motståndsrörelsernas militära roll under andra världskriget dock är många, är tydligt och har påtalats av främst Haestrup och Weibull.

BIBLIOGRAFI

1. Källpublikationer och bearbetningar

Bennet, Jeremy

British broadcasting and the Danish resistance movement 1940—1945. A study of the wartime broadcasts of the BBC Danish service. Cambridge 1966

Besaettelsetidens fakta. Dokumentarisk håndbog med henblik på lovene af 1945 om landsskadelig virksomhed m.v. I—II. Red. Niels Alkil. Köbenhavn 1945—1946

Carlsson, Sten

Motståndsrörelsen — fjärde försvarsgrenen. Sv. Dagbl. 18 jan. 1977

Eckert, Rüdiger

Die politische Struktur der dänischen Widerstandsbewegung im zweiten Weltkrieg. Diss. Hamburg 1969

European Resistance Movements 1939—1945. First International Conference on the History of the Resistance Movements held at Liège — Bruxelles — Breendonk 14—17 september 1958. Oxford — London — New York — Paris 1961.

European Resistance Movements 1939—1945. Proceedings of the second International Conference on the History of the Resistance Movements held at Milan 26—29 March 1961. [Vol. II]. Oxford — London — New York — Paris 1964

Hoffman, Karl Heinz — Mayr-Arnold, Otto (sv översättning Bertil Larsson)

Okänd armé. De europeiska motståndsrörelsernas historia. Stockholm 1959

Haestrup, Jörgen

— Hæmmelig alliance I—II. Hovedtraek af den danske motstandsorganisations udvikling 1943—1945. Köbenhavn 1959

Hilsen til Vera. Vaabenmodtagelser paa Fyn under besaettelsen. Odense 1956

- Kontakt med England 1940—1943. København 1954
- ... til landets bedste —. Hovedtraek af departementscheffsstyrets virke 1943—1945. I—II. København 1966, 1971
- Den 4. våbenart: hovedtraek af de europeiske modstandsbevaegelsers historie 1939—1945. Odense 1976
- Ilsö, Peter og Lomholt-Thomsen, Johs
Nordens historie 2. København 1965
- Johansen, Hanne Staff
De forsvarpolitiske forudsætninger for indstillingen af kampen 9. april 1940. Odense 1972
- Kirchhoff, Hans
Endnu en national myte får grundskud. I: Politiken 25/10 1971
- Kjeldstadli, Sverre
Hjemmestyrkerne. Hovedtrekk av den militære motstanden under okkupasjonen, I. Oslo 1959
- Look, Hans-Dieter
Quisling, Rosenberg und Terboven. Zur Vorgeschichte und Geschichte der national-sozialistischen Revolution in Norwegen. Stuttgart 1970
- Lund, Erik
Fire millioner frie ord. Det illegale nyhedsbureau "Information" august 1943 — maj 19, 1945. Århus 1970
- Milorg D 13 i kamp. Episoder fra det hemmelige militære motstandsarbeid i Oslo og omegn under okkupasjonen nedtegnet etter Milorgrapporter og personlige beretninger. Oslo 1961
- Milward, Alan S
The Fascist Economy in Norway. Oxford 1972
- Nissen, Henrik S
1940. Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken. København 1973
- Trommer, Aage
— Jernbanesabotagen i Danmark under den anden verdenskrig. En krigshistorisk undersøgelse. Odense 1971
- Modstandsarbejde i nærbylde. Det illegale arbejde i Syd- og Sønder-jylland under den tyske besættelse af Danmark 1940—1945. Odense 1973
- Om togs hastighed og foruddiskontering af forsinkelser. I: Scandia B. 38, 1972 s. 242—243
- Weibull, Jörgen
Järnvägssabotaget i Danmark under andra världskriget. En opposition. I: Scandia B. 37, 1971 s. 466—484
- Wyller, Thomas Chr
Nyordning og motstand. En framstilling og en analyse av organisasjonens politiske funksjon under den tyske okkupasjonen. Oslo 1958

2. Memoarer

Brandt, Børge og Christiansen, Kaj
Sabotage. København 1945

Haukelid, Knut
Kampen om tungtvannet. Oslo 1953

Lauritzen, I C
Sabotagen i Danmarks Modstandskamp. København 1945

Manus, Max
— Det vil helst gå godt. Oslo 1946
— Det blir alvor. Oslo 1946

Munck, Ebbe
Sibyllegatan 13. Minnen från de kritiska åren. Stockholm 1967

Nielsen, Poul Overgaard
... men aldrig kan et Folk forgaa. Om danske Sabotoerers Indsats. København 1945

Petersen, Josef og Jarset "Bob"
Holger Danske vaagner. København 1946

Sönstebye, Gunnar (sv. översättning Sune Stigsjö)
Sönstebye Gunnar. Rapport från nr 24. Göteborg 1961

SUMMARY

What was the military significance of the Scandinavian resistance movements during the Second World War? This article presents the views of some Scandinavian historians regarding this question. The differences between these views lie primarily in the authors' choice of source materials and in the manner in which they have formulated the questions they have sought to answer. An older generation of historians represented here by Jørgen Hastrup (*Kontakt med England 1940—43; Hemmelig alliance*, 2 vols.; *Den 4. våbenart*) and Sverre Kjeldstadli (*Hjemmestyrkene*, vol. 1), emphasized the moral, psychological and political significance of the resistance movements. Finding support in statements made by the Allies, Hastrup and Kjeldstadli considered the railway sabotage carried out in Norway and Denmark during the final stages of the war as especially successful from a military point of view. A different interpretation has been presented by Aage Trommer (*Jernbanesabotagen under den anden verdenskrig*), who argues that Danish railway sabotage never accomplished its aim, i.e., to delay the flow of German troops back to the

Continent. Trommer bases this argument on careful calculations of the total number of minutes of delay to which German troop transport trains were subjected in Denmark, i.e., calculations made on the basis of previously unexploited sources such as train routing plans from the archives of the Danish State Railways. In his criticism of Trommer's dissertation, Jørgen Weibull has pointed out that it is reasonable to assume the Germans made allowances for possible delays caused by sabotage when planning troop transports. Trommer has rejected Weibull's criticism by pointing out that the planning of transports was a purely domestic Danish matter.

- 1 Contact with England 1940—1943
- 2 Secret Alliance
- 3 The Fourth Branch of the Service
- 4 The Home Forces
- 5 Railway Sabotage during the Second World War

''NÖYTRALITETSFORSVAR ELLER FORSVAR MOT SVERIGE''

En undersökelse av truseloppfatningen 1905-1912, slik den kom til uttrykk i den norske haers forsvarsplaner og taktiske disponering

Av Sven-Erik Grieg Smith

Hensikten med denne artikkelen er å gjøre rede for den fiendetrusel som lå til grunn for den norske haers forsvarsplaner og taktiske disponering i årene 1905-1912. Dette er et emne som har vaert nokså upåaktet i norsk militærhistorie. Det finnes derfor lite eller ingen litteratur om emnet, og disse sidene ved forsvarspolitikken er ellers bare kort omtalt i generelle historiske oversikter.

Artikkelen bygger i første rekke på min hovedfagsoppgave i historie ved Universitetet i Bergen våren 1975, supplert med nye studier ved Riksarkivet sommeren 1975 og 1976.¹

Kildematerialet, som ligger til grunn for dette arbeidet, finnes idag spredt rundt på flere arkiver. Manglede katalogisering og registrering gjør det dessuten vanskelig å utnytte det foreliggende materiale på en tilfredsstillende måte. For å foreta en avgrensning har jeg derfor valgt å holde meg til følgende primaerkilder:

Forsvarsdepartementets kopibøker, ordinaere og hemmelige; Generalstabens kopibøker, ordinaere og hemmelige; Armestyrelsens sjefs hemmelige kopibøker; Kommanderende Generals kopibøker, ordinaere og hemmelige; Generalinspektøren for Feltartilleriets kopibøker, ordinaere og hemmelige; Taktisk gruppes arkiv; Generalstabens krigsarkiv, supplert med et utal av pakker fra Generalstabens forskjellige avdelinger.

Diverse skriv fra Festningsartilleriet og Posisjonsartilleriet viste seg også å vaere til stor nytte.

Det samme var tilfelle med de hemmelige Stortingsforhandlingene om haerordningen av 1909, som forelå på Riksarkivet. Her fant jeg også Befestningskommisjonens innstilling fra 1899 og Östenfjeldske Forsvarskomite' s innstilling fra 1907.

Sist — men ikke minst — bør Stortingstidende og Stortingsforhandlingene nevnes.

For övrig er det bakerst satt opp en fullstendig liste over det materiell som har vaert til hjelp i arbeidet. Noen alminnelig litteraturliste, er likevel ikke medtatt.

Unionsbruddet i 1905 førte Norge inn igjen i rekkene av selvstendige stater. For første gang på naermere 600 år kunne landet stake ut sin egen nasjonale politikk uten å la seg lede av andre. Unionstiden hadde likevel satt sine spor. Mistroen til Sverige stakk dypt. Mens det i utenrikspolitikken kan påvises forsök på en nyorientering, var dette ikke tilfelle når det gjaldt forsvars- og sikkerhetspolitikken. Her kom fortsatt den militærpolitiske vurdering til å domineres av frykten for Sverige.

Dette var kanskje ikke så underlig. Også i Norge fantes der en sterk kontinuitet i de faktorer og forestillinger som bestemte utformingen av forsvars- og sikkerhetspolitikken. I årtier hadde norske myndigheter måttet regne med tre utsatte angrepsfronter; nemlig: øst, sør og i vest. Men de angrep som hadde truet Norge opp gjennom tidene, var ikke kommet over sjöen — men langs grensen fra Sverige. Engelskmennene hadde nok gjort strandhugg her og der og blokkert kysten under Napoleonskrigene, men noen alvorlig trusel mot norsk territorium kan en ikke si dette hadde vaert — selv om det gikk hardt ut over befolkningen. Folk sultet, men engelskmennene prøvde ikke å erobre landet. Det hadde derimot svenskene gjort; både i 1718 og i 1814.

Disse opplevelsene hadde alle gitt de norske militære- og politiske myndigheter et fond av erfaring om hvilke midler og metoder som hadde vist seg mest virkningsfulle. Dette erfaringsgrunnlag hadde igjen avleiret en sikkerhetspolitisk tradisjon, som hadde ivrige tilhengere, både blant politikerne og de militære.

Men Sverige var ikke Norge's eneste nabo i øst. Russifiseringsbestrebelsene i Finland rundt århundreskiftet ble av mange betraktet som et første ledd i en ekspansjonspolitik mot tvillingrikene, og her i landet ble også den ökte russiske aktiviteten bevisst trukket inn i unionsstriden som et argument for et sterkere unionsforsvar² — for övrig uten synderlig suksess.

Likevel dukket russefrykten opp igjen rundt 1911 — både hos sjefen for 6. Brigade og hos Kommanderende General.³ Men dette må mere kunne oppfattes som et påskudd for å få opp bevilgningene til de nyopprettede avdelinger i Nord-Norge enn en reell endring av trusel-

oppfatningen.⁴ Svenskefrykten var fortsatt for sterk. Det var meget motstrebende — og først etter sterkt press — at generalstaben gikk med på å utarbeide et eget krigsalternativ, B II, angrep fra Russland, for de Nord-Norske avdelinger — i tillegg til alternativ A og B.⁵ Likevel innebar ikke dette truselalternativet en taktisk omdisponering av tropene. Overføringen av Finnmarksavdelingen og konsentrasjonen omkring Ofofbanen er ikke å ta feil av.⁶ Nedleggelsen av Vardöhus festning taler også sitt tydelige språk.⁷ Dette gjør at jeg ikke kan slutte meg til Nils Örvik når han uttaler at den planmessige utbyggingen av norske stridskrefter i Nord-Norge i årene 1903 til 1914 for en stor del var be-
tinget av frykten for Russland.⁸

Det var frykten for Sverige som var den dominerende — både i 1905 og 1912 — og slett ikke frykten for Russland. Mens svenskene i Karlstad skaffet seg store militære fordeler ved at de norske grensefestningene ble nedlagt, og ved at den nøytrale sone la grensen åpen, hadde russerne vært blant de første som var villige til å anerkjenne Norge's nøytralitet og integritet.

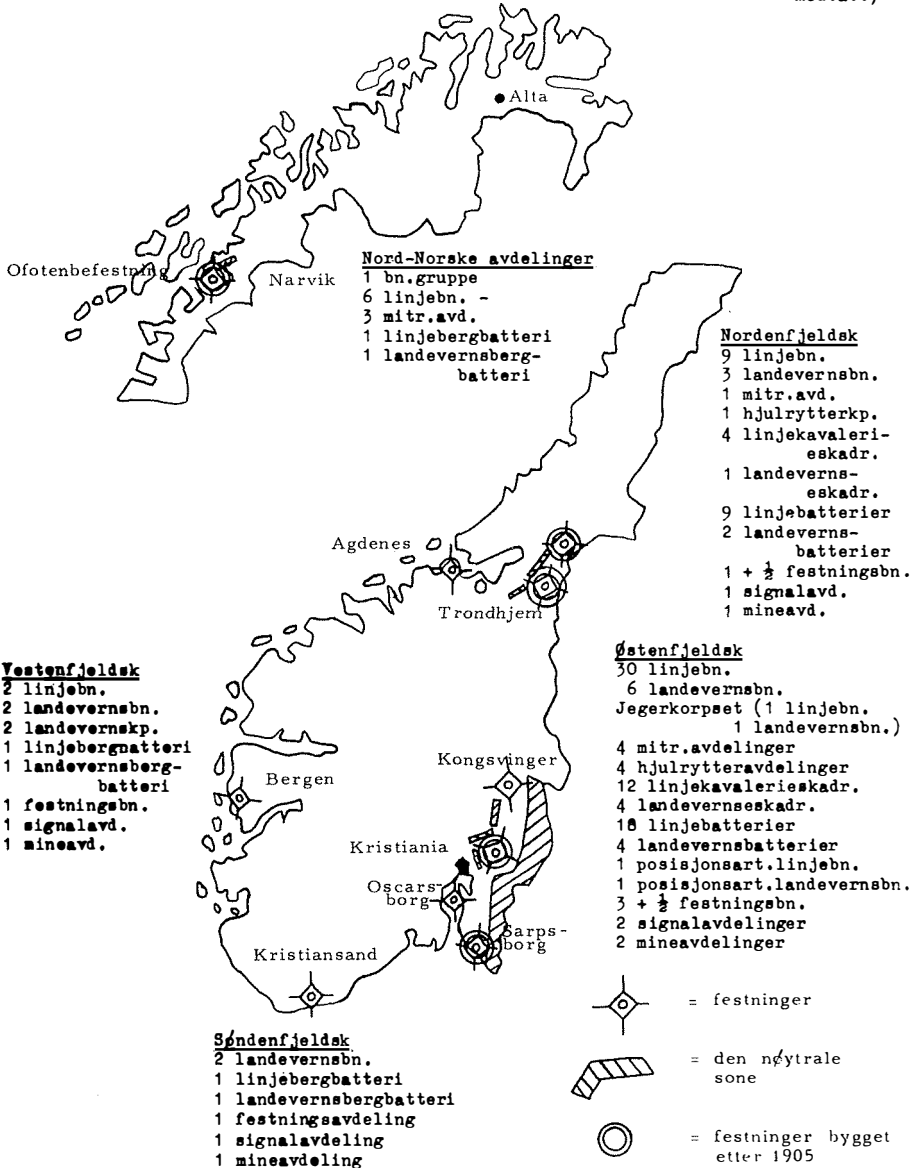
Mange fryktet derfor at svenskene ville komme til å utnytte den fordel Karlstad forhandlingene hadde innrømmet dem — enten ved å gå til revansjekrig når tiden var moden — eller til å dominere Norge ved sin militære overmakt. I begge tilfeller ville situasjonen fra unionstiden komme tilbake.⁹ Sverige ville igjen komme til å lede den skandinaviske utenrikspolitikk.

Problemet ble knyttet sammen med den voldgiftstraktaten på ti år, som Karlstadoverenskomsten omfattet, og med det faktum at den svenske opprustning ennå på langt nær var ferdig.

Dette var årsaken til at verken Kommanderende General eller Kommanderende Admiral gikk inn for en endring av forsvarspolitikken. For dem var Norge's militærpolitiske stilling prinsipielt ikke endret. Fjendetruselen var fortsatt den samme som før — det vil si: den kom fra Sverige.¹⁰ Dette synet holdt seg usvekket gjennom hele perioden, til tross for at samtlige fagstaber fulgte utviklingen ute i Europa med våkne øyne.¹¹ Det forklarer også hvorfor nettopp hæren ble valgt som det beste sikkerhetspolitiske virkemiddel. I en eventuell strid med Sverige ville avgjørelsen falle til lands, og her kunne et sterkt sjøforsvar alene gjøre lite fra eller til. Det kunne derimot en velorganisert, slagkraftig hær.

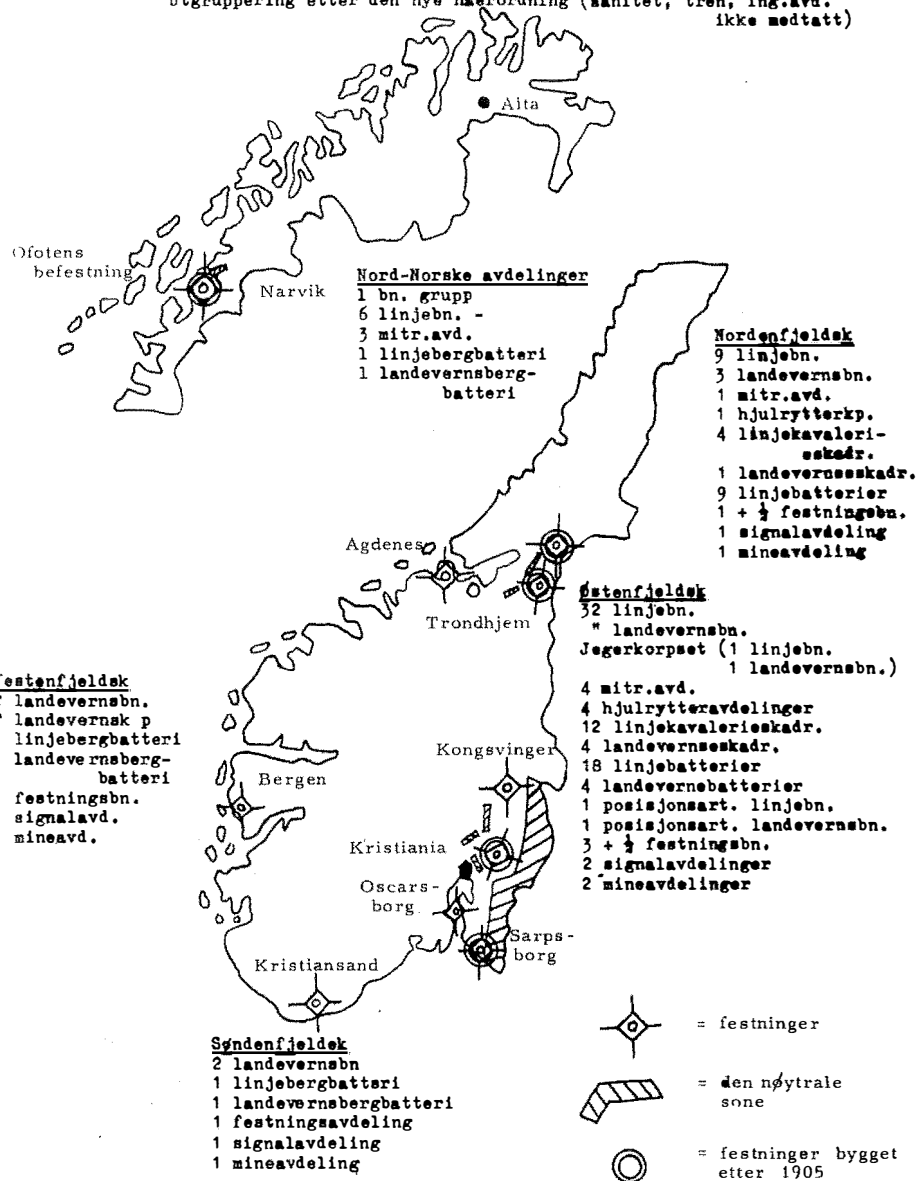
Alternativ A (Angrep over sjø) Truselalternativ England, Tyskland.

Utgruppering etter den nye haerordning (sanitet, tren, ing.avd. ikke medtatt)

Alternativ B (angrep over land og sjø) Truselalternativ Sverige

Utgruppering etter den nye hærordning (sanitet, tren, ing.avd. ikke medtatt)

Dette var årsaken til at inndelingen fra unionstidens siste fase i viktige og mindre viktige områder dukker opp igjen. Ennå engang var det Östlandet og Trøndelag som kom i sökelyset, mens Sör- og Vestlandet på ny fikk en mindre utsatt beliggenhet. M.a.o., de delene av landet som grenset opp til Sverige, ble fortsatt regnet for de mest utsatte distrikter. Nord-Norge ble riktignok ennå stående i en saerstilling, men avdelingenes sammendragingssteder i tilfelle krig, levner heller ikke der noen tvil. Tydeligvis var det viktigere å sikre grensen mot Sverige enn å trygge Norge's internasjonale stilling.¹²

Slik som forholdene den gang var, syntes en slik holdning nokså naturlig. Et stormaktsangrep på Norge over sjöen måtte fortone seg ikke bare lite sannsynlig — men nesten utenkelig.

Militær okkupasjon av hele statsterritorier var heller ikke vanlig, og dette hadde også satt sitt preg på enkelte bestemmelser i Haagkonvensjonen fra 1907. Likevel var ikke myndighetene blinde for mulighetene for at en — eller flere — stormakter under en omfattende europeisk krig kunne forsöke å besette enkelte punkter på Norge's kyst.¹³ Både Kommanderende General og Generalstaben regnet med dette som en mulighet, som stadig fikk större aktualitet, og i de hemmelige mobiliseringsplanene ble der også utarbeidet et eget alternativ, (alt.C), for et eventuelt angrep på Bergen eller Kristiansand — i tillegg til det alminnelige alt. A, (angrep over sjö).¹⁴ Selv ikke den Östenfjeldske forsvarskomite utelukket et slikt angrep,¹⁵ men viste til at et "Udviklet bevaegeligt kystforsvar stöttet til kystforter" i vesentlig grad ville bidra til "at forebygge denne eventualited."¹⁶ Komiteen må nok her ha hatt i tankene de styrkingstiltak som var planlagt — og delvis iverksatt — for å gi kystforsvaret en tidsmessig utforming.¹⁷

Synet på Norge's mulighet til å motsette seg et angrep fra sjösiden var den gang altså nokså optimistisk, om enn ikke helt uberettiget.¹⁸ Alle de viktigste havnebyene var blitt sikret med en rekke anlegg, som omfattet kystfestninger med langtrekkende kanoner og tunge haubitserbatterier, samt en rekke system for mine- og torpedoavfiring.¹⁹ Det stasjonaere kystforsvar lå under haeren, mens marinen utgjorde den mobile del. Når det var blitt ofret så meget på kystforsvaret, var det helt i samsvar med den tiltro de fleste militaersakkyndige hadde på et effektivt kystforsvar.²⁰ Det var alminnelig antatt at de fremskritt som var gjort på det militaertekniske område i de siste år, alle var kommet forsvareren til

gode, og at flåtestridskreftene nå hadde dårligere muligheter for å gjennomføre et heldig angrep mot en sterk og moderne kystfestning.²¹

Et isolert angrep mot norskekysten, eller deler av denne, ville følgelig kreve en betydelig innsats av flåtestridskrefter for å ha utsikt til å lykkes — og det var uvisst om noen av stormaktene ville våge å gå til et slikt skritt under en storkrig. Det kunne bli et kostbart eksperiment.

Dessuten sto landet midt oppe i forhandlinger om en integritets-traktat, som skulle hindre Norge i å bli dradd inn i et europeisk oppgjør. Dette gjorde også sitt til at forsvarets folk valgte å konsentrere seg om "faren fra øst" — om Sverige.

Fra offiserskorpsets synspunkt var det den nøytrale sone som utgjorde den farligste trusel mot norsk selvstendighet.²² Ut fra en taktisk vurdering ville det være urimlig å anta at svenskene — i tilfelle krig mot Norge — skulle unnlate å betre sonen, hvis det var miltaert gunstig å gjøre det²³, og "da hadde man situationen fra før Karlstadoverenskomsten — dog uden graensefestningene."²⁴ Det var naturlig for offiserene å resonnerer slik, men de var ikke alene om et slikt syn. Vi finner det igjen hos en rekke politikere, særlig innen Venstre. "Den neutrale zone er en maske for svensk krigspolitikk og norsk eftergivenhed", sa Gunnar Heiberg.²⁵ Endog Lövland kunne forstå offiserene: "Jo mer det er af offiser i en, desto mer maa man føle sig ilde berørt af Karlstadoverenskomsten."²⁶

Når den Östenfjeldske Forsvarskomite derfor konkluderte med at man ved planleggelsen av landets forsvar måtte "regne med at forholdene som de for tiden er, og tillige ta hensyn til hvad historien tilstrækkelig godtgjør", understreket Komiteen bare den rådende oppfatning innen forsvarsledelsen.¹⁷

Det vill nemlig ikke være vanskelig for svenskene å finne et påskudd til å bryte nøytraliteten, hevdet Komiteen og henviste i den anledning til den omstridte § 7 i Karlstadoverenskomsten, som ikke bare satte forbud mot en utvidelse av Kongsvinger festning, men som også inneholdt en bestemmelse om det til enhver tid tillatte antall tjenestegjørende soldater på festningen. Det sier seg selv at dette kunne by på problemer ved en eventuell mobilisering, og derved gi svenskene det påskudd de trengte for å rykke frem gjennom den nøytrale sone.²⁸ "Faedrelandets sikkerhed synes derfor at kraeve at nordmændene forberedte forsaret med den eventualitet for öiet, at svenskene — dersom de först beslutter sig

til at angribe os — om ikke för, saa i alde fald efter krigens begyndelse paa et eller andet grundlag vil haevede, at vi haver overtraadt Karlstadoverenskomstens bestemmelser, og — som følge heraf — skrider til udnyttelse af den nöitrale zone for sine videre operationer.’²⁹

I motsetning til tiden för Karlstadkonvensjonens inngåelse, finner vi nå en forbausende stor grad av samstemmighet innen offiserskorpset. De radikale offiserene, Georg Stang, Haakon Lowzow og Haakon Hansen, fikk nå følge med ledende konservative offiserer som Olssön og Ole Hansen.³⁰

Hvordan skal dette omslaget forklares? Hva var det som fikk disse offiserene — den ene forsvarsminister — den annen kommanderende general — til å innta en slik holdning, bare et halvt år etter de hadde gått sterkt imot Georg Stang og Haakon Hansen i synet på grensefestningenes betydning for ’’forsvaret af landet öst for Glommen’’?³¹

Å gi et entydig svar på dette er vanskelig — av mange grunner. Oppgaven er så komplisert og kildematerialet så ufullkomment, at det er lett å gripe feil. Meget tyder likevel på at raseringen av grensefestningene ikke lenger skapte noen uvilje. Gjort var gjort. Nå var det andre ting som presset på. I kraft av sin stilling som konstituert sjef for festningsartilleriet foregikk der intimt samarbeid mellom Stang og Olssön, og ingenting tyder på at det som hadde hendt, skapte vanskeligheter av noen art.³² Men så kunne nedsettelsen av befestningskomiteen av 1905 og den påfølgende forsvarskommisjon av 1906 også tolkes som en indirekte innrømmelse til Stang.

Den utenrikspolitiske situasjon må derfor antas å ha spilt en avgjørende rolle. De svenske reaksjoner på Karlstadforliket og forhandlingene om integritetstraktaten levnet heller ingen tvil.³³ Det samme gjorde de nye svenske beredskapstiltakene. Ved å gi landstormavdelingene langs vestgrensen høyeste prioritet, la svenskene ikke skjul på hvor de mente faren kom fra. Utbyggingen av felt- og possisjonsartilleri pekte i samme retning.³⁴

Mens nordmennene fant å kunne redusere bevilgningene til feltøvelsene i 1906 på grunn av den ekstraordinaere tjenesten året för,³⁵ iverksatte svenskene øvelser av uvanlig omfang.³⁶ Således fant det sted større feltøvelser i Östergötland, mens Generalstabens øvelser ble lagt til Göteborg, Båhuslen og i Västernorrland. I tillegg kom en rekke kadreøvelser, hvor også befal fra landstormen var innkalt.³⁷

Övingsmomentene ved disse manövrene forteller også sitt. Det gjaldt å trene personellet i jernbanetransport over lengre strekninger, herunder hurtig av- og påstigning, og å ta seg frem utenfor vei med artilleri og tren.³⁸

Disse tiltakene må derfor antas å ha skapt en reell frykt for svensk aggresjon hos de norske fagmilitaere. En følelse, som heller ikke skulle svekkes ved forslaget om fremføring av innlandsbanen. Dette kommer tydelig frem i Generalstabens korrespondanse, og blir ytterligere forsterket ved uttalelser fra politisk og militaert hold.³⁹

Den såkalte "innlandsbanen" var planlagt å gå fra Östersund til Malmberget, i tilknytning til det nåvaerande svenske linjenett. Banen ville — het det i et hemmelig tillegg — "i betydelig grad lette vort naboland i hurtig at kunde forflytte troppemasser söndenfra nordover — eller omvendt," og således "muliggjøre et overvaeldende angreb paa de partier af vort land, hvor de mobile forsvarskraeften er svagest."⁴⁰

Det var derfor ikke uten grunn at den taktisk administrative avdeling i Generalstaben konkluderte med følgende: "Vi tör derfor ganske vist anordne vort forsvar til lands her udelukkende med tanke paa Sverige som en eventuel fiende."⁴¹

Den sikkerhetspolitiske tradisjon veiet nok også tungt. Den kan forklare hvorfor de norske generalstabsoffiserer ikke foretok en mer omfattende og systematisk analyse av de fremtidige truselalternativ, men så broket som den internasjonale situasjon fremsto i årene etter 1905, er en slik holdning likevel forståelig.

Endelig kan vi heller ikke se bort fra at de offiserer, som skulle lede oppbyggingen og bruken av det nye norske forsvar, alle hadde vunnet seg et navn i forbindelse med forsvarstiltak *mot* Sverige. Både Olsson og Stang hadde i sin statsrådstid vaert med på å legge grunnlaget for det nye norske forsvar, mens Generalstabsjefen, H. Hansen, og Kommanderende General, O. Hansen, hver for seg hadde lagt ned et betydelig arbeid for å gjøre haeren til en så slagkraftig organisasjon som mulig. Kan det derfor tenkes at disse hadde vanskelig for å akseptere en ny truseloppfatning? Det synes ikke å vaere belegg for en slik påstand. Alt tyder på at forsvarets överste ledelse ut fra en omfattende vurdering av den internasjonale situasjon anså Sverige som den faligste trusel mot norsk selvstendighet. Derfor var disse menn mer opptatt av "hvorledes Sverige kan taenkes at vilde före et angreb paa Norge," enn den gryende

alliansedannelse ute i Europa.

Deres største problem ble å gi forsvaret en form og et omfang som hadde den psykologiske virkning på Sverige, at angrepet ikke kom.

Dette reiste en rekke problemer som kom til å gå igjen i norsk sikkerhetspolitisk debatt. Det var nemlig ikke sikkert at den form for forsvar, som ga høyest stridsøkonomisk effekt, også ville vaere den form for forsvar som ga størst avskrekkingseffekt overfor en potensiell motstander. Her lå spiren til uenighet mellom de politiske og de militære myndigheter — en uenighet som også kom til syne når avskrekkingseffekten skulle veies opp mot provokasjonseffekten. Skulle den norske haer satse på en ensidig reorganisering av det offensive element — den mobile haer — eller var defensive tiltak bedre? Hva ville ha best effekt overfor Sverige? Disse momenter kom stadig til å gå igjen under den hemmelige stortingsdebatten om den nye haerordningen.⁴²

Men samtidig bidrar denne debatten til å forklare hvorfor nettopp haeren ble valgt som det beste sikkerhetspolitiske virkemiddel. I en eventuell strid med Sverige ville avgjørelsen falle til lands, og her kunne et sterkt sjøforsvar alene gjøre lite fra eller til. Det kunne derimot en velorganisert, slagkraftig haer.⁴³

Stilt overfor muligheten av en overraskende svensk aksjon, lot regjeringen nedsette en rekke komiteer og utvalg, som alle skulle ha i oppdrag å vurdere hvordan en best kunne forsvare østgrensen. Svarene var entydige: Siden avgjørelsen ville falle til lands, var det om å gjøre å styrke landforsvaret, samtidig som flåten ble tildelt oppgaver i tilknytning til dette. Videre understreket alle innstillingene behovet for nye befestningsanlegg, som kunne stoppe — eller sinke — den fiendtlige fremrykking. Avstanden fra mulige fiendtlige oppmarsjområder til taktisk viktig lende var ikke lang, og den sikkerhet den nøytrale sone ga, synes illusorisk.⁴⁴ Dertil kom problemet med den langsomme mobilisering. Haeren slet ennå med problemene fra unionstiden, hvor det var blitt bygget opp en haer i haeren, som både formelt og faktisk sto under norsk kontroll, mens unionskontingenten ble kontrollert av den felles konge.⁴⁵ Taktiske enheter manglet, og spesialvåpnene hadde ikke fått anledning til å delta i større fellesoperasjoner. Høyere enheter var heller ikke oppsatt, og en eventuell overgang fra fred til krig ville by på store problemer. Det ville derfor bli nødvendig med dyptgripende forandringer, om haeren skulle vaere istand til å løse de tildelte oppgaver under en

fremtidig krig.

Den langsomme mobilisering var derfor en av årsakene til at befestningsplanene ble vekket til live igjen.⁴⁶ Det gjaldt å hindre at det norske forsvar ble fratatt initiativet. For selv om en ny organisasjon av haeren kunne ha redusert mobiliserings- og sammendragningstiden til det halve, ville det likevel ta så lang tid før stridskreftene var ferdig utgruppete, at en kunne risikere alvorlige tilbakeslag i første fase; ja, en kunne faktisk bli nødt til å oppgi alt land øst for Glomma.⁴⁷

De norske landstormavdelinger, som skulle trygge mobiliseringen, kunne ikke hindre fiendtlige gjennombrudd uten faste støttepunkter, forsterket med artilleri, utgruppert i dybden. Derfor gjaldt det å styrke landforsvaret langs østgrensen. Særlig var det viktig å sikre seg utgangspunkt for offensive motstøt på Glomma's østre bredd; men en slik taktikk forutsatte et eller flere offensive brohoder like bak den nøytrale sone.⁴⁸

Det kunne ikke regjeringen Michelsen gå med på av flere grunner. Først og fremst av hensyn til Sverige. Michelsen's og Lövland's politikk hadde jo gått ut på å la tiden lege alle sår og opptre forsiktig. Et offensivt brohode var ikke egnet til å bedre det heller anstrengte forhold til naboen i øst. Men også innenrikspolitiske forhold spilte inn. Den nøytrale sone var ment å erstatte de nedlagte grensefestningene, og ikke gi støtet til en ny festningsutbygging.

Regjeringens "forsiktede" holdning resulterte i at en rekke offiserer i skrift og tale i årene 1906-1907 gikk inn for utbygning av offensive brohoder — og — som så ofte før — sto offiserene mot politikerne.⁴⁹ Dermed var det duket for en gjentakelse av festningsstriden fra oktober 1905, og — som forrige gang — var det politiske hensyn som ble avgjørende.

Men gradvis synes bildet å endre seg. Bevilgninger til nye befestninger i Sarpsborg og i Trøndelag i 1907 møtte liten motstand på Stortinget, og selv om statsråd Lowzow måtte døyе meget kritikk for sin tilslutning til Georg Stang's brosjyre "Glommenlinjen" og den truseloppfatning som her kom til uttrykk, viste politikernes handlemåte at de fleste var enige i Stang's og Lowzow's strategiske tenkning.

Et uttrykk for dette var at Stortinget allerede i 1909 vedtok en ny haerordning, som utgrupperte hovedtyngden av haerens totale styrker langs Östgrensen, i tilknytning til et posisjonsforsvar med faste støtte-

punkter langs en hovedforsvarslinje i området Glomma, Stjørdalen, Vaerdalen og Ofoten.⁵⁰ De kombinerte brigadene på Östlandet og i Trøndelag ble fullt oppsatt allerede i fred og fikk hver sine 3 infanteriregimenter, mens brigadene på Sør- og Vestlandet bare fikk 2 infanteriregimenter hver.⁵¹ Samtidig ble også disse regimenters linjeavdelinger mobdisponert på Östlandet.⁵² Her ble for øvrig 3. og 4. brigades spesialvåpen satt opp, i tilknytning til Östlandsbrigadene.⁵³

Få år etter at Örje's skanse gikk under i en sky av dynamitt, og "den hvide fredens blomst sprang ud imellem Nordens fjelde", bevilget Stortinget 1.5 mill. kr. til utbygging av et offensivt brohode bak den nøytrale sone. Tydeligere kunne ikke mistroen til Sverige uttrykkes. Den nøytrale sone hadde aldri blitt det vern mot Sverige som Lövland hadde drømt om. Men, samtidig som Fossumvedtaket markerte slutten på rekken av forsvarstiltak mot Sverige, innvarslet vedtaket begynnelsen til en ny strategisk orientering. Flåtekappløpet ute i Europa og Marokkokrisen gjorde det klart at der fantes farer også utenfor den Skandinaviske halvøy. Men svenskefrykten stakk dypt. Det måtte en verdenskrig til for å slette den ut, og for at en mer europeiskorientert truselloppfatning slo igjennom.

NOTER

¹ Se Grieg Smith: "Fiendetrusel og sikkerhetsbehov". En undersøkelse av fiendetruselen, slik den kom til uttrykk i den norske haers forsvarsplaner og taktiske disponering. Uttrykket hovedoppgave i historie. Bergen 1975.

Jfr. Grieg Smith: "Fra et artilleri i artilleriet til en del av artilleriet." Posisjonsartilleri bn. fra 1901—1916. Haermuseets årbok 1973—1975, Oslo 1975, s. 130—155.

² "Aftenposten" nr. 596,600, 3/4.nov. 1903.

³ Se Tromsø D.K.sjefs skriv til Gen.staben, datert 16.des. 1910, og do. skriv, datert 28.febr. og 25.mars 1911. Jfr også Gen.stabens svar, datert 17.mars 1911 og do. skriv til K.G., datert 6.juli 1911. Se også 6.Brig. skriv til K.G., datert 23.maj 1913. Samtlige aktstykker i Gen.stabens hemmelige krigsarkiv.

⁴ De første avdelingene i Nord-Norge ble oppsatt i juni 1897, og da bare som lokalvern. Fra 1.nov. 1905 ble der satt opp 2 kretskp.er i Finnmark og 4 bn.er i Troms og Nordland. Etter gjennomføringen av den nye haerordningen i 1911 kom de Nord-Norske avdelinger

til å bestå av:

- 1 bn.gr. (Finnmark)
- 3 inf.reg. (Tromsø, Nord- og Sør-Hålogaland.)
- 2 bergbatterier
- 2 ing.kp.er.
- 1 san.kp.
- 1 tren.kp.

Det var hele tiden vanskelig å få det nødvendige materiell, noe 6.Brig. kopibøker tydelig gir uttrykk for. "Russespøkelset" må derfor ha vaert et kjaercomment påskudd for å få opp bevilgningene.

⁵ Se 3.

⁶ Se Gen.stabens forslag til disponering av tropper i Nord-Norge. Approbert av K.G. den 17. juli 1911. Gen.stabens hemmelige krigsarkiv. Jfr. div.pakke H.Ö. 486. (krigsoppsetningsplaner, eldre saker.)

⁷ Det ble tidlig oppnådd enighet blant politikerne og de militaere om at det var viktigere å få etablert sikring av tilgangen til Narvik enn å opprettholde Vardöhus festning. Utenriksdepartementet forsøkte flere ganger å forpurre en slik utvikling — uten at det ble tatt hensyn till dette. Se U.D. til F.D. 24.febr. 1910 og do. 2.juni 1910. Også lokalsamfundet protesterte heftig mot den foreslåtte nedleggelse av festningen, men heller ikke dette vant gehør. De militaere autoriteter sto på sitt, og ved Stortingets beslutning den 6. juli 1912 ble Vardöhus nedlagt som operativ festning.

⁸ Se Nils Örvik: "Sikkerhetspolitikken 1920—1939", Oslo 1960, s. 37. Alf Ege er mer tilbøyelig til å forklare oppbyggingen av forsvaret i Nord-Norge ut fra andre hensyn. Bl a hevder han at befolkningsveksten gjorde det naturlig at landforsvaret også her fikk samme status som sydpå. (Alf Ege: "Haerordningen av 1911. Uttrykt hovedoppgave i historie. Oslo 1951, s. 81—83.)

⁹ Oberst Stang sammenlignet i "Bondeungdomslaget", 28.sept. 1905 Norge's stilling med Karthago's etter at det ble tvunget til å nedlegge sine festninger. "Vi vil komme i et militaert afhengighedsforhold til Sverige." Manus i Universitetsbiblioteket i Oslo.

¹⁰ Stortingsforhandl. 1906/07, Christiania 1907, s. 1669. Jfr. Adm. stabens kopibøker fra perioden.

¹¹ Se div. P.M. fra Gen.staben til K.G. Gen.stabens hemmelige krigsarkiv.

¹² Gen.staben til K.G., 15.aept. 1906. Gen.stabens hemmelige krigsarkiv.

¹³ Se K.G.'s skriv til F.D., 16.febr. 1906, og "Oversikt over armeens sammendragningsstedet", utarbeidet ved Gen.stabens mob.avd., des. 1906. Gen.stabens hemmelige krigsarkiv.

¹⁴ Se Gen.stabens skriv til K.G., datert. 14.nov. 1912. Jfr. dette med skrevet fra 3 D.K. (Kristiansand) til K.G., datert 9.juni 1914. Gen.stabens hemmelige krigsarkiv.

¹⁵ Betenkning fra Östenfj. Forsvarskomite, Kristiania 1909, s. 22.

¹⁶ Do. Jfr. Staben. Jfr også "Historikk," udatert hemmelig bilag til PM. "Revisjon av planen for den norske haers sammendragning — alt. B. krig med Sverige." Gen.stabens hemmelige krigsarkiv. Pakke H.Ö. 477. (Haerens sammendragningssteder.)

¹⁷ Se betenkning fra Forsv.kommisjonen av 1891. Bilag til St.prp. nr. 79, Christiania 1892, s. 58.

¹⁸ Do.

¹⁹ For å skaffe anleggene hurtig mobiliserbare besetninger, hadde Dep. valgt å gå utenom den vanlige oppbudsinndelingen og skrevet ut personell fra distriktene nærmest festningene. Dermed unngikk en oppdeling i særskilt linje- og landevernbn. Samtlige årsklasser tjenestegjorde i samme avdeling. På den måten ble bn.distriktene mindre — og mobiliseringen hurtigere.

²⁰ S.C.Hammer: "Georg Stang. Et blad af Norge's nyeste historie", Kristiania 1912, s.72. S.Mielchhofer: "Der Kampf um Küstenbefestigung", s. 102. F.C.Rantzan: "Med hvilke resultatet kan et Flaadeangrep ventes gjennomført overfor en moderne kystbefestning." Dansk Militaert Tidsskrift, Köbenhavn 1896, s. 498. Se også kom.kapt. Eidem's uttalelser i de hemmelige St.f. om den nye haerordningen, (sidetall ikke oppgitt.)

²¹ Stang og Olssön hadde selv ledet oppbygningen av K.A. og dermed skaffet seg et inngående kjennskap til våpenets styrke. Dette kan forklare hvorfor de valgte å konsentrere seg om å sikre Östgrensen.

²² Se eks. "Samtiden", Christiania 1907, s. 224—239 og "Glommenlinjen", Kristiania 1909, s. 23—24. Jfr. dette med uttalelse fra de forskjellige bef.kom. og uttalelserne fra K.G. og Gen.staben. Aktstykke i Gen.stabens hemmelige krigsarkiv.

²³ Bet. fra Östenfj. Forsvarskom. s. 17, og K.G.'s skriv til F.D. av 10.febr. 1906. Se R.A. 4636. Hemmelig kopibok for Arméstyrelsens sjef. 1900—1910.

²⁴ K.G. i skriv til F.D., datert 16.febr. 1906.

²⁵ Georg Heiberg: "Unionens opplösning", "1905", Kristiania 1923, s. 361.

²⁶ Ulf Hegna: "Opposisjonen mot Karlstadoverenskomsten". Utrykt magisteravhandling, Oslo 1952, s. 37.

²⁷ Bet. fra Östenfj. Forsvarskom., s. 17.

²⁸ § 7 i Karlstadoverenskomsten löd som fölger:

"Kongsvinger befästningsgrupp må icke utvigas, vare sig med afseende å anläggningar, bestyckning eller besättning, hvilken sistnämnda hittills icke öfverstigit tre hundra (300) man. Til besättning räknas icke det til årliga öfningar innkallade manskap. Iföljd af förestående bestämmelse må nya befästningar icke anläggas inom ett afstånd af tio (10) kilometer från Kongsvinger gamla fästning." Se Wählstrand: "Karlstadkonferensen 1905," Uppsala 1952, s. 13.

²⁹ Bet. fra Östenfj. Forsvarskom., s. 21.

³⁰ Jfr. K.G.'s skriv til F.D., 10.febr. 1906, og Olssön's etterlatte papirer i R.A.

³¹ Wählstrand: "Karlstadkonferensen", s. 391 og 347, og Vedung: "Unionsdebatten 1905", Kristianstad 1971, s. 412—418.

³² En gjennomgåelse av Olssön's utredninger vil vise at han som F.min. og K.G. lojalt sluttet opp om Stang's militære synspunkter.

³³ De svenske myndighetene gjorde det klart for min. Vogt at dersom Norge avsluttet en ny traktat med stormaktene, måtte man være forberedt på at den svenske almenhet ville oppfatte et slikt skritt som spesielt rettet mot Sverige; kanskje saerlig på grunn av passusen om den nøytrale sone — men også fordi en slik avtale kunne åpne for fremmed innflytelse på den Skandinaviske halvøy — og dermed sette den tradisjonelle svenske nøytralitet i fare. Se Benjamin Vogt: "Indtil 1910". Oslo 1941.

³⁴ Norsk Militært Tidsskrift, Christiania 1907, s. 17, og N.M.T. 1908, s. 69—70.

³⁵ Følgende reduksjoner fant sted: Ingen bn.samling ved 2, 3årsklasse av Festningsart. 's linjeavdeling. Ingen bn.samling ved de 3 bn.Norske Jaegerkorps, Telemarkens- og Trondhjem 's linjebn. Se Stortingstidene 1905/1906, Christiania 1906, s. 1911.

³⁶ Norsk Militært Tidsskrift 1907, s. 25.

³⁷ Do.

³⁸ Do., s. 29.

³⁹ Se eks. de hemmelige stortingsforhandl. om den nye haerordningen og det hemmelige tillegg 7 til Indst. SX. 1906/1907, Christiania 1907. Jfr. F.D.'s hemmelige kopibok 1905/1913, s. 81, 82.

⁴⁰Hemmelig tillegg 7 til Indst. SX. 1906/1907, s. 13.

⁴¹ Udatert konsept, utarbeidet i Gen.staben, merket: "Den mil.bet. av den sydlige del af det Söndenfeldske operationstheater", s. 2. Se også Gen.stabens uttalelse til K.G. av 15.sept. 1906. Gen.stabens hemmelige arkiv.

⁴² Se den hemmelige Stortingsdebatten om den nye haerordning, Sidetall ikke oppgitt.

⁴³ Mens det fra landmilitært hold og blant politikerne stort sett var enighet om hvor truselen kom fra, var situasjonen en annen hos sjöforsvarets folk. Når kommandörkaptein Eidem under debatten om den nye haerordningen etterlyste en "fast plan for hele vort forsvar", samtidig som han ba om at sjöforsvaret måtte få de bevilgninger det hadde krav på, kan vi ane en viss skepsis til påstanden om at truselen kom fra Sverige. Som så mange andre sjöoffiserer mente Eidem at det ville være mere naturlig å legge vekt på utbyggingen av nöytralitetsforsvaret og krigsflåten, enn å trygge grensene mot Sverige. Norskekysten var lang og utsatt, og uten en tidsmessig flåte var det vanskelig å sikre denne på en betryggende måte. Som marineoffiser var Eidem tydeligvis opptatt av det omfattende flåtekapplöp, som fant sted mellom Tyskland og Storbritannia i årene etter århundreskiftet, og han var ikke ukjent med tanken om at disse landene under en eventuell krig ville forsöke å skaffe seg stöttepunkter på Norskekysten. Likevel behöver ikke flåtekapplöpet ute i Europa være den eneste årsak til at man i sjöforsvarskrefter ikke delte den alminnelige oppfatning om hvem som var fienden. De eksisterende forsvarsplaner tildelte nemlig ikke marinen noen selvstendig oppgave, men lot den inngå som et ledd i haerens planer. Rivalisering våpengrenene imellom er et velkjent problem, og den skulle heller ikke bli mindre ved at försvarsministrene i denne perioden alle hadde sin utdannelse og bakgrunn i haeren.

⁴⁴ Særlig var dette tilfelle på Östlandet. Enten fienden kom over land fra Sverige, eller fra muligelandgangspunkter på Öst- eller Vestsiden av Kristianiafjorden, ville han kunne være i hovedstaden på meget kort tid, kanskje i löpet av et dögn. De förste regulære norske avdelinger — de 2 Akershusiske brigader — kunne tidligst være på plass i oppmarsjområdet 5. eller 6. mobiliseringsdag, mens mannskapene fra de Kristiansandske — og Bergenske brigader tidligst kunne være fremme en gang mellom den 15. og 20. mobiliseringsdag.

⁴⁵ Det landforsvar Norge hadde ved unionsopplösningen i 1905 var en blanding av et unionsforsvar og et nasjonalt forsvar. Utgjennom hele unionstiden hadde synet endret seg på hvilken funksjon den norske haer skulle ha. Fra å utgjöre en ikke ubetydelig del av fellesforsvaret, var haeren gått over til å bli et instrument for en nasjonal frigjöringspolitikk.

Først ved den Hjorth—Sverdrupske haerordning ble den norske haer istand til å operere selvstendig. Tidligere hadde den manglet nesten alle støtte- og forsyningslementer som var nødvendige. Ut fra et svensk synspunkt kunne dette vaere en fordel. Samtidig som den norske haer kunne yte et betydelig bidrag til det felles forsvar av unionen, var den helt avhengig av den svenske haer.

Under påskudd av å styrke det felles forsvar hadde Venstre klart å utforme en alternativ militaerpolitisk strategi til påstanden om at "Norge's skjæbne" nødvendigvis måtte avgjøres på de svenske sletter.

Istedenfor et offensivt forsvar, basert på det "lette infanteri", la den Hjorth-Sverdrupske haerordningen grunnlaget for et nasjonalt forsvar, avpasset etter et defensivt forsvarsprinsipp. Det kan vi slutte av den måten enhetene ble organisert og satt opp på.

Haerorganisasjonen av 1887 skapte for det første ingen selvstendige, operative enheter, men den la grunnlaget for en slik oppsetning. Alle enheter som trengtes, var tilstede. Både mamøvelementer (infanteri, kavalleri) og støtteelementer, (art., ing., sanitet, transport- og forsyningsavdeling.) De var bare ikke satt opp ifred - av frykt for at svenskene skulle bruke disse avdelingene mot nordmennene, i tilfelle svensk intervensjon i Norge.

Den nye truselforestillingen, som ble utformet fra Venstre hold i 1880-årene, berettiget reduksjon av unionskontingenten og oppfordret til utbygging av landevernet som en faktisk linje nr. 2, samtidig som landstormen gradvis ble en faktor som måtte regnes med. Videre ble der satt i verk en rekke utskiftninger og fornyelser på materiellsektoren — noe som særlig kom spesialvåpnene til gode. I tillegg til feltartilleriet ble der bygget opp et helt selvstendig artillerivåpen, som hadde en ildkraft tilsvarende hele det "norske" feltartilleri. Mens Norge tidligere måtte regne med å avgi en del av linjebatteriene til Sverige, fikk en nå i tillegg til resten av linje- og landevernsbatteriene et nytt artillerivåpen — posisjonsartilleriet — som bare kunne nyttes innenfor rikets grenser. Dette ble dessuten bundet til faste, geografiske områder — langs Östgrensens.

Endelig ble den norske generalstab organisert slik at den kunne planlegge og lede de militaere operasjoner selvstendig, uten innblanding av den svenske generalstab.

For det annet ble den politiske kontroll av haeren betydelig styrket, idet forsvarsministeren nå hadde fått den øverste ledelsen av forsvaret. Direkte under kongen hadde han den øverste embetsmyndighet i alle regjeringens saker, som angikk forsvaret — og dermed det konstitusjonelle ansvar.

Forsvarsministeren hadde også ansvaret for at kommandomyndigheten ble holdt innenfor de rette grenser, slik at der ikke på kommandovei ble ekspedert andre saker enn egentlig militaere kommandosaker. Han skulle dessuten sørge for det nødvendige samarbeid mellom haer og flåte.

⁴⁶ Se de hemmelige St. forhandl. om den nye haerordningen. (Sidetall ikke oppgitt.) Jfr. Grieg Smith: "Fiendetrusel og sikkerhetsbehov", s. 27—29.

⁴⁷ Se hemmelig tillegg 7 til Indst. SX. 1906/1907.

⁴⁸ Do. Jfr. hemmelig St.pr. nr 120, 1914. Se også utredning fra F.D. til Stortingets Mil.kom. 1909. Samtlige aktstykker fra diversepakke R.A. 2257.

⁴⁹ Dette resulterte bl a i at forsvarsminister General ●Issön, trådte tilbake, fordi han fullt ut delte Georg Stang's synspunkter, og statsminister Michelsen selv overtok ledelsen av F.D.

⁵⁰ I løpet av disse årene var følgende nye befestningsanlegg anlagt:

Østenfjeldsk

a) *Sarpsborgavsnittet*

Greaaker fort	m/ 2 stk	12cm tårnkanoner.
	4 —	6.5 mm mitr.
Ravneberget batteri	m/ 2 —	10,5 cm kanoner.
	2 —	7,5 cm mobilt feltskyts.
Sarpsborg Østre batteri	m/ 4 —	7.5 cm mobilt feltskyts.

b) *Ved Fossum*

Höitorpaas fort	m/ 2 —	12 cm tårnkanoner.
	4 —	12 cm festningshaubitsere.
	8 —	8.4 cm feltskyts.
	8 —	6.5 mm mitr.
Trygstad Varde	m/ 2 —	12 cm tårnkanoner.
	8 —	8.4 cm feltskyts.
	8 —	8.5 mm mitr.

I tillegg kom de gamle befestningsanlegg, samt alle de forberedte art. stillingene langs Østgrensen, i alt ca 25.

Nordenfjeldsk

a) Ingstadkleiven fort	m/ 4 stk	10.5 cm festningskanoner.
	2 —	7.5 cm festningskanoner.
	4 —	8.4 cm feltkanoner.
	4 —	6,5 mm mitr.

b) Planlagt.

1 galleri i Haeglifjeld m/ 2 — festningskanoner.

1 galleri eller blokkhus for 4 mitr.

c) Vaerdalen.

1 galleri på Inaas sydside m/ 1stk 7,5 cm festningskanoner.
2 — 6.5 mm mitr.

1 galleri på Inaas nordside m/ 4 — 6.5 mm mitr.

1 blokkhus ved Vaterholmen bro for 2 stk 6.5 mm mitr.

I tillegg kom de forberedte art. stillingene på Bergugleberget og på Tonsaasen.

I Ofoten

Her skulle Ramsundet befestning utbygges. Anlegget skulle bstå av en rekke mindre bef. utstyrt m/ 3 stk. 15 cm kanoner v/Ramnes og 2 stk 10,5 cm kanoner på Forholtet.

Videre skulle anlegget tildeles 8.4 cm mobilt feltskyts og 6.5 mm mitr.

⁵¹ Se Grieg Smith: "Fiendetrusel og sikkerhetsbehov", s. 64—87. Jfr. de hemmelige Stortingsforhandl. om den nye haerordningen — sidetall ikke oppgitt.

⁵² Do.

SUMMARY

Each military organization, its uses and its design, is based on the most likely military threat facing it. This was true in Norway, as well, where Sweden was considered by the Norwegian authorities as the most likely military antagonist during the period 1905—1912. All increases in military security at this time aimed the army in this direction. Highest priority was given to the army's defense of Ostlandet, Trondelag and Ofoten, rather than to the defense of the coasts. The responsible authorities did not ignore the fact that Norway's neutrality could be violated in conjunction with a Great Power conflict, but uncertainty as to Sweden's intentions and Norway's traditional security policy suffice to explain why the political and military leadership found it more appropriate to secure the common border with Sweden than to develop a neutrality defense "which could meet any violation of the border." One illustration of this policy is the fact that the negotiations concerning Norway's future international status and the feasibility studies for new fortifications along the Eastern frontier were commenced at the same time, and it is important to note that the Storting approved appropriations for the constructions of fortifications in Sarpsborg and in Trondelag before conclusion of the Treaty of Integrity.

Deterrence and preparedness are two characteristics of the increases in military strength during these years. The idea was to give Norwegian defenses such a profile as to discourage the Swedes from being tempted to take any action; and if they came anyway, those detachments most rapidly mobilized were to be capable of delaying the enemy attack until the main force had taken up its defensive positions on the east bank of Glommen. For this reason great pains were taken to follow the tactical principles developed during the period of Norwegian-Swedish union (1814—1905), i.e., to take up battle as close to the border as possible and under the cover of a stationary system of defenses based on fortified strongholds along the main line of defense.

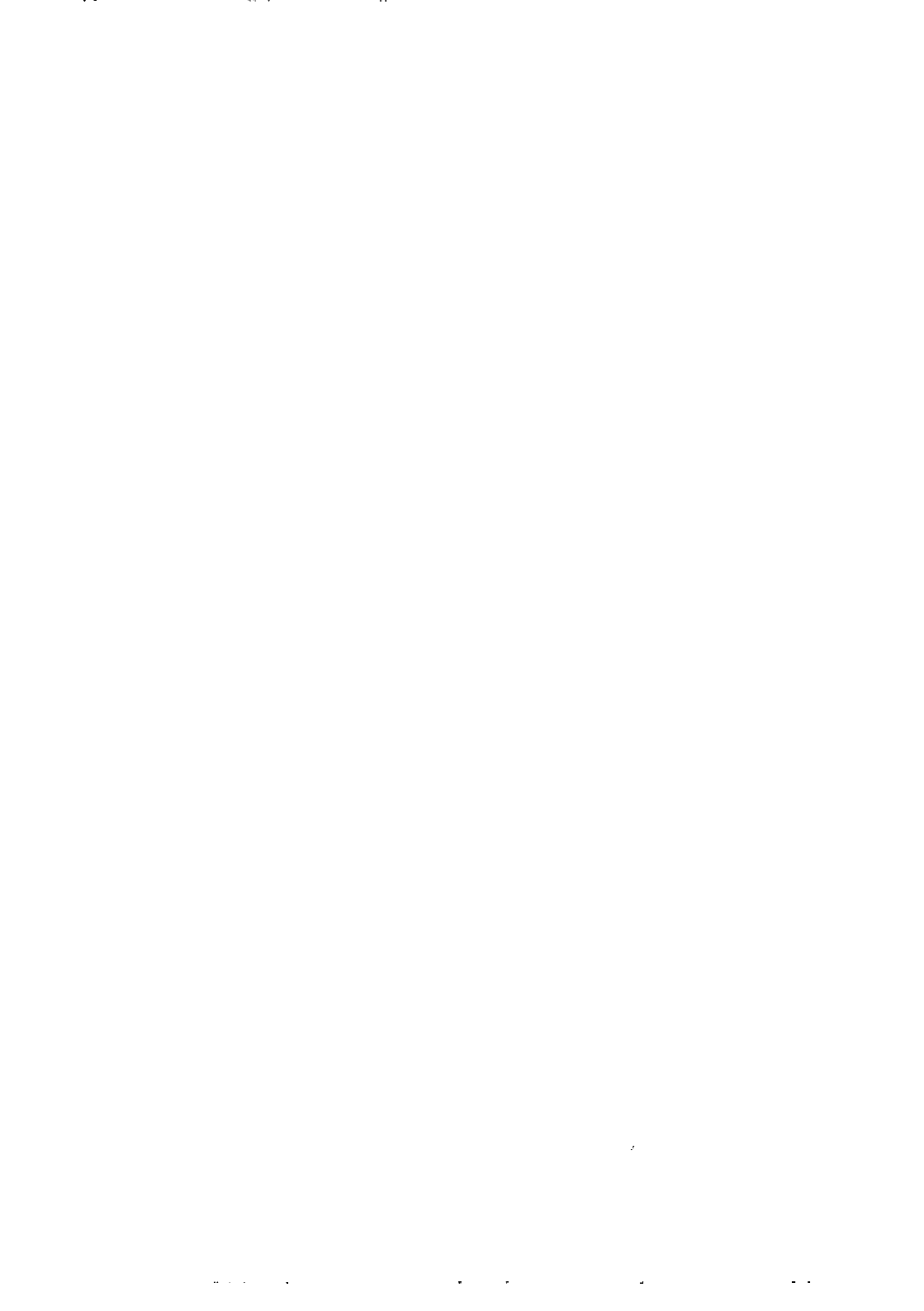
These fortifications served a double purpose. First of all their very existence was to make Norway's defense system credible and thus capable of serving as a deterrent. Secondly, these fortifications with their garrisons played an important role in the nation's preparedness to protect the mobilization of its armed forces.

Domestic political considerations delayed the construction of new fortifications behind the neutral zone for a long time, but in the end these considerations had to give way and fortifications were built here, as well. In Trondelag the march routes toward Trondheim were secured by the construction of permanent fortifications and the preparation of battery positions, while in Northern Norway defense measures were concentrated to the Kiruna-Narvik railroad. The reinforcement of the stationary defenses along the eastern border was closely connected with the reorganization measures taken in the army during these years. The Army Organization of 1909 provided for a form of organization adapted to the "most likely front of operations," i.e., toward Sweden. This is perhaps most evident when it comes to Ostlandet, but the tendency is also clear in Trondelag and in Northern Norway. In addition to the fact that the assembly and deployment areas from 1905 reappeared in this Army Organization, the concentration of troops and artillery called for cannot be misinterpreted.

But it was not only the army that was pointed in a specific direction. The navy, too, was

deployed so as best to meet an attack from Sweden.

Fear of the Swedes died slowly in Norway. So did uncertainty. It took a world war to eliminate this fear and pave the way for a more Europe-oriented threat picture to take root.

SVERIGE OCH NORGE I FRANSKA DISKUSSIONER UNDER FÖRSTA VÄRLDSKRIGET

Av Bengt Holtze

I. TIDEN NÄRMAST FÖRE KRIGSUTBROTTET 1914

Ären före krigsutbrottet 1914 konstaterades i Paris att Sverige efter en lång isolering blivit en faktor att ta hänsyn till, politiskt och militärt. Sveriges tyska orientering och motsatsförhållandet till Ryssland observerades liksom försvarsrörelsen och upprustningen av försvaret.¹

Att Sveriges hållning tillmättes en viss betydelse berodde naturligtvis främst på Frankrikes allians med Ryssland. Det var väsentligt, att rysarna inte förleddes att splittra sina krafter och försvaga fronten mot Tyskland. Den ryska arméledningen hävdade under överläggningar generalstaberna emellan i Paris, att ganska avsevärda styrkor måste gardera Finland och Petersburg mot ett av tyskarna understött svenskt anfällsföretag i avledande syfte. Den franske generalstabschefen Joffre framhöll, att den ryska insatsen mot Tyskland var avgörande. Med andra ord försvaret på fronten mot Sverige borde läggas upp defensivt. Den franska generalstaben accepterade emellertid den ryska uppfattningen, att det förelåg risk för en svensk intervention. Redan i utredningar 1910/11 förutsattes svenskarna landstiga vid Åbo för att härefter ockupera delar av Finland. Sveriges hållning ingav bestämda farhågor, men Rumänien på Rysslands flank i söder ansågs dock mera uppbundet av Tyskland. Att Sverige skulle inträda i kriget föreföll inte lika sannolikt som att Rumänien skulle göra det.²

Det var inte mycket Frankrike rimligen kunde uträtta militärt för att neutralisera effekten av ett svenskt inträde i kriget. Ryssarna tog emellertid upp frågan under förhandlingarna om ett franskt/ryskt flottavtal i juli 1912. Diskussionen gällde främst förhållandena i Medelhavet, men Nordsjö- och Östersjöområdet berördes också. Detta framgår av protokollsanteckningar från överläggningarna. Flottavtalet 1912 har publicerats i officiella utgåvor av franska diplomatiska dokument före 1914,

men inte protokollet. Under rubriken *Opérations dans le Nord* antecknades att den ryska generalstaben önskade flottdemonstration mot Sveriges kuster för att avvända svenskarnas uppmärksamhet från Finland. Ryssland skulle då inte behöva binda stora arméstridskrafter på gränsen till Sverige. Från fransk sida svarades att den franska marinen omöjligt kunde åta sig en sådan uppgift. Den franska flottans huvudkrafter var i enlighet med den brittisk/franska flottöverenskommelsen tidigare under året koncentrerade till Medelhavet. I norr fanns endast en defensiv flottstyrka, avsedd för operationer i Engelska kanalen. Frågan om eventuella flottdemonstrationer mot Sverige hänsköts därför av konferensen till de överläggningar, som man hoppades skulle komma till stånd med det brittiska amiralitetet längre fram.³

Någon militär hjälp kunde Frankrike inte utlova, men Quai d'Orsay sökte på diplomatisk väg utjämna det rysk/svenska motsatsförhållandet. Redan 1912 skulle Raymond Poincaré, vid denna tidpunkt konseljpresident och tillika utrikesminister, besöka Stockholm i samband med en resa till Petersburg. Från svensk sida visades emellertid endast svalt intresse och besöket blev inte av. Men när de svensk/ryska förbindelserna försämrades hösten 1913 som följd av ryska spionerier i Sverige aktualiserades på nytt tanken om fransk medling. Den nye franske ministern i Stockholm, Eugène Thiébaud, verkade energiskt för att få till stånd ett franskt statsbesök och vid Quai d'Orsay var man påtagligt intresserad av att äntligen komma till rätta med den ömsesidiga rysk/svenska misstron; bl a hoppades fransmännen på vidgade kommersiella förbindelser. I diskussionen framskyntade planer på att i större utsträckning kunna dirigera den fransk/ryska transitotrafiken över Sverige på Tysklands bekostnad. Från rysk sida hade man intet att invända mot ett franskt initiativ för att bryta det rysk/svenska dödläget och i juli 1914 strax före krigsutbrottet kom som bekant Poincaré, numera republikens president, till Stockholm på hemväg från Petersburg. Presidenten, som åtföljdes av utrikesminister Viviani och politiske direktören i utrikesministeriet Pierre de Margerie, medförde försäkringar från tsaren till kung Gustaf om Rysslands fredliga avsikter och vilja att upprätthålla ett gott grannskapsförhållande.⁴

2. DET FÖRSTA KRIGSÅRET

2.1. Hösten 1914

Efter krigsutbrottet anslöt sig Frankrike 7/8 1914 till den garanti av Sveriges oberoende och integritet, som ententmakterna avgav på brittiskt initiativ i Stockholm. När den brittiske ambassadören Bertie 4/8 för kännedom överlämnade texten till den brittiska noten i det franska utrikesministeriet framhöll de Margerie, att tsarens försäkringar mottagits gynnsamt av kung Gustaf. Thiébaud, som fruktade ett tyskt ultimatum till Sverige efter modell från Belgien, hade sökt påskynda Frankrikes anslutning till den brittiska garantin. Sveriges minister i Paris, August Gyldenstolpe, fann det på motsvarande sätt önskvärt "kunna vara i tillfälle försäkra att Sverige éventuellement följande Belgiens exempel ämnade med kraft hävda sin neutralitet." Någon sådan försäkran blev Gyldenstolpe dock inte i tillfälle avge. Han kunde emellertid 4/8 överlämna Sveriges neutralitetsförklaring med anledning av stormaktskriget. Neutralitetsförklaringen hade av hänsyn till Tyskland dragit ut på tiden och Sveriges hållning betraktades som i hög grad oviss. "Det var", telegraferade Gyldenstolpe hem 5/8 1914, "med stor tillfredsställelse jag i går mottog Eders Excellens telegram om att Kungl. Maj:ts regering beslutat iakttaga sträng neutralitet, en underrättelse som jag skyndat delge Quai d'Orsay."

Sveriges neutralitetsförklaring betraktades inte som definitiv. I anslutning till diskussionen före kriget ansågs Sverige helt vunnet för Tysklands sak. Låg det i Tysklands intresse att Sverige gick med i kriget var en svensk intervention att påräkna. Misstämningen mot Sverige var allmän i Frankrike under intryck av pessimism rörande kriget, framhöll Gyldenstolpe 26/8 1914. Folkstämningen kunde bli minst sagt obehaglig och det var angeläget att få hem icke fast bosatta landsmän. Det var önskvärt om Thiébaud kunde förmås att inte alltför mycket utmåla stämningen hemma som partisk. "Han läser i dagliga telegram avgiva rapporter om vad tidningarna skriva, och i Quai d'Orsay har man därav tagit intryck, enligt vad som nämnts såväl i byråerna som högre upp." de Margerie hade sagt Gyldenstolpe, att han kände sig pinsamt berörd. I telegram 7/9 1914 meddelade utrikesminister Wallenberg, att han tagit kontakt med Thiébaud i pressfrågorna.⁵

Under den tyska frammarschen mot Paris kunde förhållandena i det

trots allt så avlägsna Sverige inte gärna påkalla någon större uppmärksamhet. Men sedan läget stabiliserats efter Marne följdes utvecklingen i Norden på nytt överraskande noga. Viviani hade efter ett kort mellanspel av Domergue efterträtts som utrikesminister av Théophile Delcassé, ett stort namn i fransk utrikespolitik och en av ententens främsta tillskyndare. Det var betecknande, att Delcassé endast några dagar efter den tyska reträtten eller 16/9 1914 tog emot den svenske pressagenten Sjöstedt i över en halv timmas tid. Utrikesministern var övertygad om att de skandinaviska länderna skulle komma att stanna utanför konflikten. Han visste också från sin tid som ambassadör i Petersburg, att Ryssland inte hyste några fientliga planer mot Sverige.

2.2. Uttalanden och bedömningar 1915

1915 kom de neutrala staterna alltmer i blickfånget främst Italien med 1.8 miljoner man under fanorna, men också länder som Rumänien och Sverige på Rysslands södra och norra flank, särskilt under vårens och sommarens massiva tyska offensiv österöver. Quai d 'Orsays syn på utvecklingen i Sverige kan ganska väl följas i rapporter från den norske ministern i Paris, Wedel Jarlsberg, som åtminstone under de första krigsåren gick runt som barn i huset i utrikesministeriets lokaler. Wedel sonderade 31/5 1915 Delcassé om Sveriges position. Det kunde, framhöll utrikesministern, inte ligga i Sveriges intresse att angripa Ryssland. När Sveriges inte gick med omedelbart, så fanns det mindre anledning nu. Men absolut säker kunde man naturligtvis inte vara. Delcassé ansåg emellertid att man fick lita till Wallenbergs försäkringar. Han frågade om Norge fruktade ett överfall från Sverige. Wedel svarade att så inte var fallet. Tonen vid Quai d 'Orsay blev snart en annan. Det skulle föra för långt att här notera Wedels tidvis nästan dagliga kontakter. Oron var emellertid påtaglig i synnerhet i juli, då de handelsförhandlingar som britten inlett i Stockholm, sannolikt mest för att lugna ryssarna, hotade att bryta samman. Wedel hade särskilt god kontakt med den inflytelserike underdirektören Philippe Berthelot, som när Aristide Briand blev konseljpresident och utrikesminister i oktober 1915 kom att inta en helt dominerande position i utrikesministeriet. Berthelot uttalade sig med stor bitterhet om Sverige och tvivlade till och med någon gång på utrikesminister Wallenbergs trovärdighet mot bakgrunden av vad man faktiskt visste om relationerna mellan Berlin och Stock-

holm. Wallenberg ansågs annars, framhöll Wedel, "efter opfatningen her som det eneste bolvaerk mot alvorlige forvicklinger med Sverige." Delcassé hade i juni 1915 före den brittiska handelsdelegationens avresa till Stockholm verkat i London för moderation gentemot Sverige av hänsyn till Ryssland. Berthelot hade däremot en klart kritisk inställning till ryska propåer om eftergifter. Sverige borde inte tillåtas trumfa igenom sin uppfattning, menade han.⁷

Skilda svenska åtgärder och uttalanden under kriget uppfattades och ofta med all rätt som motsägelsefulla och föga ägnade att skapa klarhet om Sveriges hållning. Thiébauts rapporter från Stockholm vittnade om en osäkerhet rörande Sveriges avsikter, som han delade med andra utomstående iakttagare. Thiébaut hade emellertid goda kontakter inom den svenska vänstern och 1915 lugnades han av Karl Staaff, som bl a betonade regeringens starka ställning och vilja att hålla landet utanför kriget. Ingen av högerns ledare hade auktoritet nog att överta posten som stats- eller utrikesminister. Om kung Gustaf sökte begagna sig av riksdagens ferier för att byta regering, måste han vända sig till män utanför parlamentet, vilket inte var riskfritt, därför att folket var emot krig. Thiébauts norske kollega, den kände botanikern, Jörgen Brunchorst, lånade 1915 den franska legationen sin militärattaché och var även på andra sätt ministern behjälplig att bringa reda i alla motsägelsefulla uppgifter. Brunchorsts rapporter från Stockholm visar att han oftast var sunt skeptisk mot skilda rykten om svensk intervention. Norrmännen höll föväl reda på sina grannar, om vilket en kraftfullt genomförd rekognoscering i Sverige under senare delen av maj 1915 vittnade. Ryktena om svensk mobilisering var vid denna tidpunkt särskilt ihärdiga och underrättelsesläget komplicerades av att 1914 års försvarsbeslut var under genomförande, vilket ibland orsakade en militär aktivitet som lätt kunde tolkas som förberedelse till intervention.⁸

Thiébaut och Brunchorst bildade front mot franske ministern i Kristiania, Chevalley, som innan han blev diplomat hade varit journalist och medarbetare i *Le Temps*. Han ansågs nog allmänt vara en ganska fantasifull herre, som anade tyska intriger överallt. Chevalley fullkomligt bombarderade Quai d'Orsay med telegram, rapporter och meddelanden om förmenta svenska interventionsplaner eller försök att få Norge att lägga om kursen i tyskvänlig riktning. Wallenberg, som

fäste stort avseende vid relationerna med Norge, reagerade mot Chevalleys skrivelser och uppdrog 17/6 1915 åt Gyldenstolpe att fästa de Margeries uppmärksamhet på förhållandet. Han uttalade sitt stora förtroende för Thiébaud, som var bättre underrättad än någon annan utländsk minister i Sverige. När den franske finansministern Doumer passerade Stockholm i november beklagade sig Wallenberg på nytt över att hans strävanden till samförstånd med Norge misstänkliggjordes. Vid Quai d'Orsay antecknades på telegrammet att Thiébaud *själv* inte var så säker på Sveriges neutralitet, som i varje fall inte var opartisk eller entydig. När Doumer senare kom till Kristiania delgav han Chevalley Wallenbergs synpunkter, som ministern sedan i sin tur utförligt bemötte i telegram till Paris. Brunchorst klagade också över Chevalley och ville få utrikesminister Ihlen att inskrida. Han kunde inberätta att de Margerie försäkrat att Chevalleys meddelanden gick direkt i papperskorgen. De hade Thiébaud i Stockholm och tog endast hänsyn till honom. Wedel var som vanligt välunderrättad och avgav 10/9 1915 en karakteristisk rapport. de Margerie hade anförtrott honom "att svenskerne nu sa at de fleste rygter om en mulig ingriben i krigen fra svensk side skrev sig fra Kristiania, hvor det var et helt centrum for falske efterretninger fra Stockholm. Nordmaendene var saa exalterte og impressionable. Deri maate grunden søkes til krigsrygterne. Svenskerne var saa oskuldige som nyfødte lam." Wedel hade, framhöll han, på det mest energiska sätt, "kappet hodet av denne nok saa klumpede diplomatand". de Margerie hade varit av samma mening som ministern. I den mån rykten uppstått, som aktivisterna inte själva gett anledning till, måste detta tillskrivas tyskarnas intriger. Wedel hade också talat med Berthelot, som sagt att Thiébaud ständigt sökte rentvå svenskarna på normännens bekostnad. Det skulle ha utbrutit en verklig fejd mellan honom och Chevalley, som ansåg att Stockholmsministern var dåligt underrättad och att man i stället borde hålla ögonen öppna. Wedel förmodade, att man i Paris fann det klokast att hålla sig till Chevalley.⁹

Men även om sympatierna för Tyskland var stora i ledande svenska kretsar, främst vid hovet och bland militären, så var detta trots allt en sanning med modifikation. Tyskarna uppträdde ofta opsykologiskt och klumpigt och skadade sin goodwill. Bland de allierade intog Frankrike i någon mån en särställning bl a med hänsyn till gamla vänskapliga förbindelser. André Waltz, en svensktalande, radikal ung universitets-

man, som från hösten 1915 användes av legationen i skilda pressfrågor, tog fasta på detta förhållande i en översikt, som han skrev i december 1915. Waltz betonade den traditionella svenska motsättningen till Ryssland, men efter 1905 också till England. Frankrike intog, menade han, en gynnad ställning. Konflikthanledningar saknades. Historiskt kunde gamla vänskapliga förbindelser åberopas, folket beundrade den franska republiken, eliten var franskoriterad av tradition och för att det var mondänt. I tyskvänliga och konservativa kretsar beklagades Frankrikes deltagande i kriget och man hoppades på fransk/tysk försoning. Socialister och liberaler såg i Frankrike materiellt och moraliskt en motvikt till den preussiska militarismen. Waltz ansåg, att tyskarna höll på att förlora terräng. Aktivisternas betydelse hade överdrivits. De hade ingen folklig förankring och hade försuttit sitt tillfälle. Waltz ansåg, att Frankrike t v borde inta en försiktig och avvaktande hållning. Kontakterna med affärsvärlden och pressen borde dock odlas. Thiébaud skrev säkert inte under på allt i Waltz' promemoria, men i stora drag reflekterade den nog legationens uppfattning och förhoppningar 1915. Fast visst fanns det anledning att se upp med tyskvännernas vänskapsyttringar i stil med Sven Hedins i brev till ministern 14/2 1915: "J' aime la France, mais je désire une victoire complète aux Allemands. Je ne serais pas vrais envers Vous si je le dénierais."¹⁰

3. DEN NORSKA FRÅGAN I BÖRJAN AV 1916

3.1. Allmänt

I september 1915 utnämndes en överstelöjtnant Thomas till fransk militärattaché i Stockholm. Thiébaud rapporterade, att kung Gustaf syntes smickrad över att den franska regeringen utnämnt en militärattaché för Sverige enbart. Kungen hade varit älskvärd och neutral i sina uttalanden, när Thiébaud presenterade Thomas. Men han hade passat på att angripa Staaff, vilket ministern fann pinsamt. Thiébauts rapport berördes i samtal med Berthelot och Wedel 20/10 1915. Berthelot framhöll, att det för ögonblicket såg ut som om Sverige uppgivit planerna på intervention. Kung Gustaf hade framhållit sin neutrala ställning och prisat Wallenberg som omistlig. "Men hvor neutrale kong Gustafs uttalelse kunde lyde, så vidste de allierede hvad de hade at holde sig til og at Sveriges eventuelle deltagelse i krigen naermest vilde komme at bero paa hvorhvidt Russerne led nye nederlag eller ikke. Man gjorde sig ingen illusioner."¹¹

Berthelot fick rätt så till vida att farhågorna för ett svenskt inträde i kriget bestod. En svensk offensiv österöver diskuterades 1916 vid flera tillfällen, men särskilt uppmärksammades Sveriges förhållande till Norge. De allierade fruktade att Tyskland skulle begagna sig av Sverige för att få kontroll över den norska kusten. Fick tyskarna fast fot i Norge kunde blockaden äventyras och förbindelsen med Ryssland över Arkangelsk hotas. Norge kom också i blickfånget som motvikt gentemot Sverige och som bas för allierade stridskrafter vid en utvidgning av blockaden. Paralleller drogs med förhållandena på Balkan, när Bulgarien i oktober 1915 gick in i kriget på Tysklands sida och angrep Serbien. De allierade skyndade till undsättning och släpptes in i Saloniki av Venizelos. Var Sverige på väg att bli ett Nordens Bulgarien, frågade man sig kring årsskiftet 1915/16, och skulle Norge spela Greklands roll?¹²

3.2. Militära bedömningar

Redan i juli 1915 cirkulerade rykten om en svensk framstöt mot Narvik. Skulle Sverige säkra förbindelsen västerut, som första åtgärd, innan arméns huvudkrafter fördes över till Finland eller Baltikum? Ryktena föranledde norska säkerhetsåtgärder i det ömtåliga Ofotenområdet och i december 1915 tog Thomas i en omfattande utredning om skilda svenska krigsfall upp Narvikfrågan. Militärattachén tänkte sig en isolerad svensk framstöt, som inte behövde ha samband med någon offensiv i öster. Han föreslog förhandlingar med Norge om en militärkonvention som skulle tillförsäkra norrmännen militär hjälp från de allierade. Det märkliga med Thomas' förslag var egentligen att den brittiske ministern i Stockholm, Esme Howard, vidarebefordrade det till London och gav det sitt stöd. Howard såg kring årsskiftet 1915/16 mycket mörkt på situationen mot bakgrunden av det allt skarpare meningsutbytet mellan Storbritannien och Sverige i handelspolitiska frågor. Han tvivlade på Wallenbergs förmåga att i längden balansera aktivisterna och räknade under någon tid verkligen på allvar med möjligheten av en svensk/brittisk brytning. I mitten av januari 1916 fick ryktesbildningen kring Sverige ny näring, främst kanske genom uttalanden av Wallenberg om svensk mobilisering. Svenska eftergifter gentemot Storbritannien kunde leda till tyska repressalier i form av ingrepp mot den svenska exporten av trävaror med arbetslöshet och oroligheter i

Norrland som följd. Regeringen kunde tvingas mobilisera i norr för att få läget under kontroll.¹³

Före Verdun (21/2 1916) var det ännu en öppen fråga i vilken riktning tyskarna skulle sätta in sina huvudkrafter under en våroffensiv. Krigsläget studerades ingående i resp staber och en allierad konferens förbereddes i Paris. Den brittiska generalstaben hade en hög tanke om den svenska arméns standard. Återupptog tyskarna 1915 års offensiv mot Ryssland måste man räkna med svensk uppslutning och landstigning i Baltikum för samverkan med tyska förband där under framryckning mot Petrograd. I det franska högkvarteret var man betydligt mera skeptisk och hänvisade bl a till Thomas, som framhållit den svenska arméns svagheter, främst bristen på ammunition och utrustning samt de långa förbindelselinjerna, särskilt vid ett infall i Finland. Den svenska flottan var överhuvudtaget inte att räkna med i offensiva sammanhang. Den franska generalstaben som ingick i högkvarteret framhöll i en omfattande lägesbedömning 12/2 1916, att en tysk offensiv mot Ryssland var det utan gensägelse farligaste alternativet. En svensk intervention ansågs emellertid inte betyda något mera avsevärt krafttillskott för fienden. Det var inte heller särskilt troligt att svenskarna intervenerade. Thomas' spekulationer i den vägen gjorde inte något större intryck. Joffre framhöll att militärattachén själv var skeptisk. En allierad intervention i Skandinavien kunde helt uteslutas. Anslöt sig Sverige mot förmodan till Tyskland var blockad av förbindelserna över Nordsjön det vapen som stod till buds. Ett nog så effektivt och farligt vapen, menade Joffre.¹⁴

3.3. Löftet om norsk mobilisering

Den franska generalstabens optimism i den svenska frågan grundades till inte oväsentlig del på uppfattningen att Norge i ett kritiskt läge skulle kunna tjäna som motvikt till Sverige. Norges ställning hade berörts redan i en separat Sverigestudie 26/1 1916. Det ansågs mer eller mindre uteslutet att Norge skulle göra gemensam sak med Sverige. Däremot borde de allierade kunna räkna med välvillig norsk neutralitet. Ett odatat tillägg med blyerts har ett betydande intresse. Det antecknades att Norge enligt vad man numera visste skulle mobilisera, underförstått om Sverige förberedde intervention. Under sådana förhållanden kunde det ifrågasättas, om den svenska faran (le péril suédois), reducerad till

mellan 100- och 120 000 man mot i tidigare beräkningar cirka 200 000 verkligen existerade.¹⁵

Uppgifterna om norsk mobilisering härrörde från Chevalley, som i telegram 31/1 1916 meddelade att han föregående dag haft tillfälle att tala med statsminister Knudsen, som under veckan haft flera konferenser med politiska meningsfränder och personliga vänner. Av Knudsens yttrande såväl till Chevalley själv som till brittiske ministern Findlay framgick, att om Sverige mobiliserade, så mobiliserade också Norge. Statsministern hoppades emellertid att Sverige, även om det mobiliserade, inte skulle angripa Norge. Knudsens vänner ansåg, att de allierade i händelse av svensk mobilisering skulle utnyttja sin överlägsenhet till sjöss för att hota Sverige, vilket i sin tur kunde leda till avgörande förvecklingar, om den tyska flottan föranleddes löpa ut i Nordsjön. Norge kunde i detta läge, ansåg kretsen kring Knudsen, välja att öppet ansluta sig till de allierade eller också inta en position liknande Greklands. Om inte norskt territorium direkt kränktes rådde det knappast något tvivel om att Norge skulle välja det senare alternativet.¹⁶

I telegram följande dag eller 1/2 kunde Chevalley referera till ett nytt samtal med Knudsen. Svenskarna var, hävdade statsministern, vare sig militärt eller finansiellt förberedda för krig. Knudsen bekräftade, att om det osannolika inträffade och Sverige mobiliserade, så skulle Norge också mobilisera. Han bad enträget Chevalley att inte göra bruk av denna information utanför Skandinavien och att betrakta samtalet som absolut konfidentiellt.¹⁷

Även Wedel sonderades. Norges förhållande till Sverige var, framhöll han 28/1 1916, ofta föremål för frågor. Det hade inte direkt uttalats, att man räknade med Norge som motvikt, men ändå klart framgått att man hoppades på Norges vänskap och eventuella hjälp. När Briand blev utrikesminister inrättades en särskild generalsekreteraretjänst med Jules Cambon som förste innehavare. Jules Cambon var bror till Londonambassadören med förnamnet Paul. Wedel rapporterade, att generalsekretären i februari hade sagt honom: "Vi regner her paa Norge og at hvis Sverige mobiliserer Norge gjør det samme." All möjlig hjälp utlovades också om Norge angreps. "Alle siger de her at vi under en konflikt med Sverige öieblikkelig kan regne paa al slags hjaelp, pekuniaer og militaer, artilleri og alt hvad som maate behöves."¹⁸

3.4. Det ryska förslaget om samverkan med Norge

Utvecklingen i Sverige föranledde i januari 1916 kommentarer från Thiébaud i Stockholm och Paléologue i Petrograd och 27/1 infann sig Iswolskij vid Quai d'Orsay och frågade i upprörd ton om den franska regeringen avsåg att i London understryka vikten av moderation i förbindelserna med Sverige. Jules Cambon som tog emot ambassadören blev honom svaret skyldig. Stämningen i utrikesministeriet efter Iswolskijs besök reflekteras i en rapport redan följande dag från Wedel. Berthelot hade ansett det orimligt att Ententen skulle vara rädd för Sverige. "Den russiske ambassadör Iswolskij var den rene Knaehöne og jamrede over muligheten av at Sverige skulde delta i kampen. Paa den maate pustede han blot til ilden og gjorde svenskerne mere inbildske og storsnutede en de allerede var." Onödiga eftergifter och rädsla ledde till motsatt resultat än det önskade. "Om Sverige deltok i krigen skulde det nok faa føle hvad det vilde sige bagefter."¹⁹

Vid månadsskiftet januari/februari 1916 föreslogs från rysk sida i London, att Norges position skulle utredas. Var det möjligt att i ett kritiskt läge engagera Norge som hämsko på Sverige och vilka förberedande åtgärder borde i så fall vidtas? Ett enbart moraliskt stöd var inte tillräckligt. Norge måste stödjas också materiellt med vapen och trupper. Det ryska förslaget som föranledde brittiska sonderingar i Kristiania innebar på sitt sätt en uppföljning av de västallierades propåer om norsk mobilisering. Sasonov hänvisade vid ett tillfälle direkt till Chevalley och Knudsens löfte. I en rapport från Paléologue 4/2 1916 reflekteras de allmänna synpunkter, som brukade anföras. Sverige syntes vilja spela Bulgariens roll. Norge skulle i så fall hamna i en situation liknande Greklands och Trondhiem få samma betydelse som Saloniki etc. Iswolskij framhöll den vikt Sasanov fäste vid förslaget om underhandlingar med Norge och den franska reaktionen var till en början positiv. Den franska ståndpunkten modifierades emellertid efter endast några dagar högst väsentligt. I telegram 11/2 1916 till London och Petrograd framhöll Jules Cambon att en svensk intervention syntes föga sannolik. Militära konversationer med Norge skulle bli ytterst svåra att hemlighålla och kunde om de blev kända i Sverige få allvarliga konsekvenser. I Norge var läget gott. Norge var avhängigt Storbritannien och den brittiska flottan. Det kunde anses så gott som säkert, att Norge mobiliserade samtidigt som Sverige och därmed

etablerade ett hot mot sin granne utan att särskilda överenskommelser härom måste träffas i förväg. Wedel, som stod i nära kontakt med kung Haakon, hade försäkrat att Norge skulle upplåta baser analogt med Grekland, om det "n' a pas une force militaire suffisante pour arrêter la Suède dans ses velléités belligueses". Den franska utrikesledningen överlämnade till den brittiska regeringen att som bäst placerad bedöma frågans olika aspekter, men samtidigt framhölls vikten av att inga åtgärder vidtogs, som kunde kompromettera de allierade. Man visste i Paris, att Ryssland omsorgsfullt undvek att ge Sverige någon förevändning till intervention genom preventiva militära föranstaltningar i Finland eller på gränsen till Skandinavien.²⁰

Den franska utrikesledningen ställde sig alltså avvisande till den ryska propån om militärt samarbete med Norge. Hela frågan rann också oavsett detta ut i sanden. Den tyska offensiven mot Verdun förändrade krigsläget. Ryssland hotades inte längre av någon omedelbar fara.

Frågan om en allians med Norge i någon form var dock långtifrån utagerad. Den kvarstod som en minnespost. I en fransk generalstabspromemoria i mars 1916 om Skandinavien belystes Norges militära betydelse och en samverkan framstod som naturlig: "La Norvège nous est tout à fait favorable: ses besoins économique la mettent en relations étroites avec l'Angleterre. Des questions d'ordre social et économique la séparent de la Suède. Nous savons qu'elle prendra toutes les mesures nécessaires pour assurer sa neutralité, si la Suède entrait dans le camp ennemi. Mais il ne suffit pas de la maintenir dans ces sentiments, il faudrait encore envisager avec elle les mesures militaires communes qu'il y aurait à prendre si cette éventualité se présentait." Västmakternas ministrar i Kristiania hade också enats om ett program på sikt i norska frågan, meddelade Chevalley 15/2 1916. Findlay och Chevalley skulle motverka norsk/svenska samarbetssträvanden och utverka en mera preciserad försäkran om effektiva norska motåtgärder i händelse av svenskt angrepp. Varskoddes de allierade i tid skulle artikel två i den norska integritetstraktaten av år 1907 kunna åberopas. Att de allierade i ett krisläge skulle kunna åberopa integritetstraktaten hade antytts av de Margerie 28/1 1916 i samtal med Wedel. Enligt rapport från Findlay 13/2 hade kung Haakon dock bestämt avrått från att basera ett eventuellt förslag om samverkan på just integritetstraktaten. Tyskland måste i så fall informeras. Chevalley var särskilt misstänksam mot tendenser till

svensk/norsk förbrödring. Han befarade bl a att svenskarna skulle kunna locka in Norge i ett militärt samarbete. I december 1915 gick rykten om förhandlingar mellan svenska och norska generalstaberna, som enligt Brunchorst skrämde upp också Thiébaud. Wedel rapporterade 6/1 1916 att man vid Quai d 'Orsay var förvånad över meddelanden om norsk/svenska generalstabskontakter. de Margerie hade tagit upp frågan och Wedel hade försäkrat att Norge på intet sätt ville inlåta sig på underhandlingar som kunde kompromettera neutraliteten. Wedel varnade för ett närmande till Sverige, som i utlandet visade en endast nödtorftigt dold ovilja mot Norge och för den delen också mot Danmark. "Skandinaviens intresser paaberaabes blot av Sverige naar det er til fordel for svenske saerinteresser." Wedels rapport föranledde utrikesminister Ihlen att i telegram till Paris 8/1 1916 kategoriskt dementa uppgifter om norsk/svenska militära kontakter. Chevalley var emellertid fortfarande lika misstänksam. I telegram 10/3 1916, som kommunicerades krigsministeriet, refererade han till den norske försvarsministern, som försäkrat att ingen entente existerade mellan svenska och norska generalstaberna, endast goda privata relationer. Försvarsministern hade dock tillstått att tendenser till sympatier för Tyskland kunde spåras hos de bästa officerarna i generalstaben. Den allmänna uppfattningen var nog att de norska sjöofficerarna sympatiserade med England, medan arméns officerare kanske var mer orienterade åt Tyskland och Sverige. Chevalley rapporterade från en audiens hos kung Haakon 20/1 1916, att den norska armén enligt kungen inte kunde förväntas samverka med allierade trupper mot Sverige, för så vitt inte Norge angripits. Kungens flotta vägrade beskjuta den brittiska flottan och hans soldater svenskarna.²¹

3.5. Blockadfrågan

De allierades sonderingar i början av 1916 i Kristiania tog sikte på hur Norge skulle kunna bistås i händelse av svenskt angrepp, men avsåg också att kartlägga om Norge kunde begagnas som hämsko på Sverige och splittra en svensk uppmarsch österöver. Gränserna mellan olika krigsfall var flytande och samtalen ofta vaga och långtifrån entydiga. Skandinavien kunde också dras in i kriget som en följd av allierade blockadåtgärder. Drog kriget ut på tiden måste man räkna med fullständig blockad av Norden, framhöll förre utrikesministern Lövland

i samtal med Chevalley 20/1 1916. Om inte förr måste Norge då välja sida. Thomas' stora utredning i december 1915 utgick formellt från skilda svenska krigsfall, men var i stora stycken ett inlägg i blockadfrågan. Militärattachén klargjorde vilka åtgärder som erfordrades för att genomföra en fullständig blockad av Skandinavien. Thomas återkom 4/2 1916 med en ny omfattande utredning. Den var väl inte helt entydig, men onekligen lyckades militärattachén åskådliggöra att en blockad av Sverige medförde risk för allmänna förvecklingar i Norden, vars konsekvenser var svåra att överblicka. Howard hade vidarebefordrat Thomas' utredning i december 1915 till London och härvid skjutit hotet mot Narvik i förgrunden. Februariutredningen översändes också till Foreign Office. Howard tog den till utgångspunkt för att i London bestämt avråda från en utsträckning av blockaden till Skandinavien. Exporten till Tyskland från och över Skandinavien fick t v begränsas genom förhandlingar och påtryckningar. Thomas hade kartlagt också de påtryckningsmedel som stod de allierade till buds.²²

Den franska generalstaben synes inte ha fäst något större avseende vid Thomas' utredningar. Militärattachén återkom emellertid vid skilda tidpunkter i blockadfrågan bl a konstaterade han i en utredning 30/12 1916 att Skandinavien var på väg att helt domineras av Sverige, som på sistone varit verksamt för Tysklands räkning i fredsfrågan. Den svenska exporten till Tyskland var synnerligen omfattande. Järnmalmen betydde särskilt mycket för den tyska krigsindustrin. Thomas rekommenderade skärpta åtgärder, men endast i form av mera omfattande ingrepp mot Sveriges import västerifrån över Nordsjön. Det var inte längre tal om att direkt hota Tysklands förbindelser över Östersjön eller inbegripa hela Skandinavien i blockaden. Skars Sveriges import västerifrån av skulle den svenska industrin få stora svårigheter med strejker och oroligheter som följd. Thomas blev inte som fallet hade varit ett år tidigare direkt avspisad. Kriget gick otvivelaktigt mot sitt avgörande och alla medel måste tillgripas för att säkra framgången, hette det i krigsministeriets granskning 20/1 1917 av militärattachéns förslag. Det ankom på de allierade regeringarna att väga för- och nackdelar av en skärpt blockad och komma till ett snabbt beslut. Men samtidigt rekapitulerades de tungt vägande skälen mot alltför uttalade åtgärder. Generalstaben fann det sannolikt att ett importstopp skulle följas av en militär svensk aktion mot Norge. Sverige skulle sluta upp på

Tysklands sida och de allierades förbindelse med Ryssland hotas av tyska ubåtar baserade i Norge. De allierade skulle också själva avskäras från import av en rad krigsviktiga råvaror inte endast från Sverige utan också från Norge (nitrater och aluminium). Importfrågan var inte den minst viktiga. En norsk forskare, Halvdan Skard, har i en intressant avhandling nyligen om Norsk Hydros franska förbindelser under första världskriget visat hur beroende den franska krigsindustrin var av norska nitrater för ammunitionstillverkningen.²³

3.6. Sammanfattning

Den franska militärledningen var på det hela taget föga benägen för allierade initiativ i blockadfrågan, som kunde medföra att Skandinavien drogs in i kriget. De brittiska och franska generalstabernas uppfattningar sammanföll. Båda staberna ansåg, att de allierade var bäst betjänta av status quo i Norden. Sverige var militärt relativt starkt och hade ett geografiskt sett tämligen avskärmat läge. De allierade saknade resurser för ett mera omfattande militärt engagemang i Norden. Erfarenheterna från Dardanellerföretaget var inte heller uppmuntrande. En jämförelsevis försiktig och avvaktande hållning i den nordiska frågan tedde sig naturlig. Men det fanns en konstant risk för tyska initiativ, som kunde dra in Skandinavien i centralmaktsslaget. Norges situation uppmärksammades särskilt. Förlorades Norge kunde detta få synnerligen allvarliga konsekvenser för de allierade. Sveriges hållning syntes här avgörande. En svensk framstöt österöver kunde visserligen få en psykologiskt nedslående effekt, men rent militärt kunde som t ex Paléologue framhöll i februari 1916 ett svenskt anfall på Finland ändå mötas utan alltför stora svårigheter. Ryssarna hade successivt byggt ut försvaret på de inre linjerna i Finland. Norge däremot var betydligt mera sårbart och öppet för svensk aggression. Blockadvapnet var emellertid som Joffre framhöll effektivt nog och borde få fienden att betänka sig. Drogs Sverige in i kriget skulle Tysklands försörjningsläge försämrats avsevärt. Det kunde alltså ligga också i Tysklands intresse att upprätthålla status quo i Skandinavien.

4. FÖRÄNDRADE KONJUNKTURER. RYSK OFFENSIV

Enligt en vitt spridd uppfattning skulle Sverige mobilisera våren 1916.

Tyskarna gick emellertid till angrepp vid Verdun och diskussionen om Sverige tonades ned, men endast för att tillföras nytt bränsle, när professor Steffen interPELLERADE i Ålandsfrågan efter en ganska intensiv kampanj i aktivistbladen. Den lilla men talföra aktivistgruppen i Sverige hade onekligen en trogen publik bland Europas statsmän och militärer under krigsåren. Det omfattande meningsutbytet de allierade makterna emellan om mått och steg i Stockholm för att stärka utrikesminister Wallenbergs ställning kan dock inte redovisas här. Som redan omnämnts garanterade de allierade i augusti 1914 Sveriges oberoende och integritet. Garantierna förnyades våren 1915 efter ett märkligt svenskt utspel gentemot Italien, som varnades för att inträda i kriget. I maj 1916 före professor Steffens framträdande stödde de brittiska och franska regeringarna ryska försäkringar om att Ålandsbefästningarna hade en rent defensiv karaktär. Liksom i augusti 1914 sökte Thiébaud skynda på sin regering. "Le bruit cour ce matin que l'ordre de mobilisation est prêt", telegraferade ministern från Stockholm 13/5 1916.²⁴

I början av året hade den franska generalstaben varit skeptisk till rykten om svensk intervention. Under våren förändrades attityden till Sverige. De svenska aktivisternas göranden och låtanden, rapporter om truppörelser och materielanskaffningar passades in i ett bestämt mönster. Våren 1916 planlades en omfattande rysk offensiv, som inleddes i juni, den s k Brusilovoffensiven. Den ryska frammarschen kombinerades med en stort upplagd fransk/brittisk offensiv vid Somme. När den franska generalstaben 14/5 1916 i en promemoria avsedd för Quai d'Orsay tog upp det svenska krigsfallet till granskning skedde det mot bakgrunden av dessa de allierades egna planer.²⁵

Det konstaterades inledningsvis i generalstabens utredning att under rättelser från militärattachén i Stockholm tydde på förberedelser för mobilisering i Sverige för att efterkomma tyska önskemål. En eventuell mobilisering behövde inte leda till krig. Men inträdde Sverige i kriget skulle en kombinerad tysk/svensk aktion utan tvivel störa den projekterade ryska offensiven mot Tyskland. Ryssland skulle tvingas avdela trupper från sin huvudfront. Gränsen mot Norge kunde Sverige täcka med landstorm för att disponera fälthären d v s enligt franska beräkningar 200 000 man för operationer i Finland eller Baltikum. Å andra sidan visste generalstaben, att Norge skulle mobilisera samtidigt som

Sverige mobiliserade. De sex norska brigader, som stod till förfogande, skyddade gränsen för fientliga anfall och överrumplingsförsök, utan allierad hjälp. Ett svenskt angrepp på Norge ansågs föga sannolikt i rådande konjunktur. Det skulle strida mot tyskarnas intresse av kraftsamling mot Ryssland.

De allierade kunde inte göra mycket för att avvärja ett svenskt företag mot Ryssland. Ryssland måste bemästra den fara som hotade från Sverige med egna resurser. Men om de allierade inte kunde intervensera till lands, så saknades för den skull inte möjligheter till effektiva motåtgärder. En blockad av Sveriges Nordsjökust skulle drabba inte endast Sverige utan också i hög grad centralmakterna, som skulle avskäras från tillförsel över Skandinavien. Hotet om en sådan blockad borde få fienden att reflektera. Det fanns med andra ord anledning för tyskarna att betänka sig mer än en gång, innan de drog in Sverige i kriget och Sveriges egen ställning skulle snabbt bli prekär. Generalstaben rekommenderade förberedelser för en effektiv blockad av de skandinaviska länderna inklusive Holland. Blockaden borde träda i kraft omedelbart vid svensk mobilisering. Synbarligen tänkte man sig samtidigt lättnader för de icke krigförande stater som skulle omfattas av blockadåtgärderna.

När den alltid lika parate Thomas i telegram till Joffre 18/5 1916 begärde bemyndigande att tillsammans med brittiska och norska militärattachéerna få dryfta förutsättningarna för en allierad intervention i Skandinavien lämnades denna hemställan obeaktad. Den franska generalstabens bedömning var på denna punkt densamma i maj 1916 som i januari och februari. Blockad av förbindelserna över Nordsjön var det vapen som stod till buds. Men divergenser kan också noteras. I maj bedömdes Sverige kunna sätta in samtliga fälttrupper i en operation österöver. Norge kunde svenskarna gardera med trupp ur landstomsuppådet. Det var sålunda inte längre tal om att en norsk mobilisering skulle kunna splittra en svensk uppmarsch. Norge ansågs kunna nödtorftigt försvara sig mot fientliga infall över gränsen, men ingenting härutöver. I februari ansågs ett svenskt inträde i kriget betyda ett endast obetydligt krafttillskott. I maj var mot bakgrunden av ett förändrat strategiskt läge bedömningen delvis en annan. En kombinerad tysk/svensk framstöt ansågs kunna ställa till oreda i en situation där Ryssland förberedde kraftsamling och offensiv i väster.²⁶

5. DEN NORSK/TYSKA UBÅTSKRISEN HÖSTEN 1916

5.1. Allmänt

Även om det franska högkvarteret och generalstaben i början av 1916 och under våren ställde sig avvisande till insatser av allierade stridskrafter i Skandinavien, så gav Norges ställning anledning till oro. På Sverige vågade man inte lita och en allmän osäkerhet rådde om Tysklands planer. Thomas' utredningar om Sverige och Norge omfattade utkast till plan för hur en svensk aggression skulle mötas och alternativt, om initiativet låg hos de allierade, hur de skandinaviska länderna och då främst Sverige skulle kunna tvingas medverka i blockaden av Tyskland. Thomas var en flitig rapportör och promemorieskrivare och den franska generalstaben hade en förhållandevis god kännedom om den militära situationen i Skandinavien, när Norge hösten 1916 kom på direkt kollisionskurs med Tyskland.

Under hösten 1916 och den följande vintern utsattes Norge för en utomordentligt hård press från båda de krigförande parternas sida. En av britterna framtvungad omläggning av den norska fisk- och kopparexporten föranledde tyska repressalier främst i form av en massiv sänkning av norskt tonnage. Ett förbud 13/10 1916 för främmande ubåtar att utnyttja norskt territorialvatten utlöste en öppen kontrovers, som bilades först på nyåret 1917. Den s k ubåtskrisen 1916/17 har skildrats av Olav Riste i den intressanta och läsvärda avhandlingen *The neutral ally*, 1965. Sveriges roll i den brittiska diskussionen har belysts i Aktuellt och historiskt 1971, varvid material från huvudsakligen Foreign Office's arkiv, som Riste inte hade tillgång till, kommit till användning. I båda arbetena har med utgångspunkt från brittiskt material också den franska ståndpunkten berörts, främst ett förslag till allierad planläggning för intervention i Norge.²⁷

Den franska regeringen och militärledningen frångick nämligen under ubåtskrisen sin tidigare passiva linje i den norska frågan. Samstämmighet hade i stort sett rått mellan London och Paris om hur de allierades nordiska politik skulle utformas och i Kristiania och Stockholm utvecklades ett nära samarbete legationerna emellan. Hösten 1916 gick emellertid meningarna i sär. London höll fast vid den försiktiga linje, som bar Greys signatur. I Paris blev man alltmer kritisk mot vad som tydligen uppfattades som brittisk tröghet för att inte säga defaitism. Denna

kritiska hållning kan passas in i ett allmänt mönster av nervositet och stigande otålighet. Rumäniens inträde i kriget 27/8 1916 var en triumf för fransk diplomati. Desto djupare blev besvikelsen, när den rumänska armén led upprepade nederlag i september och oktober för att mer eller mindre definitivt sättas ur spel i december. Överflyglades efter Rumäniens nederlag också Skandinavien av Tyskland kunde detta få en förödande effekt och bana väg för tyska fredsinviter. Kraven på nya initiativ och nya män i ledningen började samtidigt växa sig starka. I London avgick Asquith och Grey 6/12 samma dag som Bukarest föll. I Paris ombildade Briand sin ministär med bl a krigsministerskifte som följd. Joffre entledigades från sin post som högste befälhavare över armén 16/12. Generalstabschefen Castenau fick också träda tillbaka och Foch berövades ett armégruppsbefäl. Briand hade fått en frist, men avgick i mars 1917. Utvecklingen gick mot en upptrappning och skärpning av krigföringen.

5.2. Bedömningen vid Quai d 'Orsay

I London var man hösten 1916 påtagligt orolig över Norges ställning. I Paris var stämningen än mera pessimistisk, vilket till en del måste tillskrivas de intryck Wedel förmedlade.

Franska legationen i Kristiania meddelade 18/10 1916, att Norge under sex veckors tid på grund av krigsförlisning förlorat 36 fartyg om tillsammans 62.587 ton. Utvecklingen av ubåtskrisen följdes med tilltagande engagemang vid Quai d 'Orsay och en följd av hänvändelser gjordes i London för att förmå briterne att engagera sig mera aktivt i den norska frågan.²⁸

I telegram 24/10 1916 till ambassaden i London framhöll Jules Cambon att förhållandet mellan Norge och Tyskland snabbt kunde försämraras och anta en tillräckligt allvarlig karaktär för att påfordra viktiga beslut från de allierades sida. Norske ministern hade delgivit Quai d 'Orsay sina farhågor och sin önskan om stöd åt kung Haakon och dennes regering. Cambon önskade hållas underrättad om frågans behandling i det brittiska amiralitetet och inom Foreign Office.

Paul Cambon svarade sin bror i telegram 25 och 26/10 1916. Från brittisk sida betonades vikten av att status quo inte rubbades i Norden. Sverige kunde lätt genom allierade initiativ i Norge bringas in i kriget. Lord Hardinge hade i Greys frånvaro delgivit Cambon sin personliga

uppfattning, som kunde sammanfattas på följande sätt: Tyskland hade intet intresse av att förklara Norge krig. Det skulle ge den brittiska flottan tillfälle att utnyttja de norska fjordarna som operationsbas. Storbritannien å sin sida hade anledning undvika en konflikt som snabbt skulle leda till Sveriges uppslutning på Tysklands sida. Den brittiska regeringen var beredd att stödja Norge och om situationen förvärrades rådslå härom.

När Grey följande dag åter var i tjänst vände sig Cambon till honom. Grey förklarade, att den brittiska regeringen var betänkt på att råda den norska regeringen att omsorgsfullt söka undvika initiativ, som kunde leda till öppen konflikt med Tyskland. Sverige skulle med säkerhet i så fall sluta upp på tysk sida. Om Tyskland angrep skulle Storbritannien inte tveka att bistå Norge. Amiralitet hade uppmanats att studera vilka åtgärder som borde vidtas. Fransmännen skulle hållas underrättade om de förslag som framkom.

Jules Cambon vidhöll emellertid i telegram 26/10 sin tidigare deklarerade åsikt. Situationen syntes, framhöll han, fordra betydligt större skyndsamhet än Hardinge föreföll böjd att anse. Oron vid Quai d'Orsay grundade sig på nya rapporter från Wedel.

Den brittiska ståndpunkten sammanfattades samma dag eller 26/10 skriftligt i en not från ambassaden i Paris. Risker för svensk intervention fördes åter fram som främsta argument mot allierade initiativ i Kristiania, som kunde leda till att Norge drogs in i konflikten ... ”but Viscount Grey of Fallodon fears that if Norway came into war on our side, Sweden would come in against us, which could be seriously disadvantageous. Lord Grey feels, therefore, pending further consideration of the matter, that nothing should be done by the Allies to encourage Norway to adopt any attitude other than one of neutrality friendly to us, although he is of opinion that every support should be extended to her in the event of a rupture being forced on her by Germany.”

Enligt notat 27/10 1916 av Jules Cambon beklagade sig Wedel över att Findlay i Kristiania inte med tillräcklig kraft stödde Norge. Wedels hänvändelse föranledde förnyade franska framställningar i London med uppmaningar till krafttag. Paul Cambon svarade efter kontakt med Grey, att förutsättningen för en allierad intervention i Norge studerades av de militära och sjömilitära myndigheterna i London. När deras rapport förelåg, kunde regeringen ta ställning till en begäran om

stöd från Kristiania. Men, hade Grey tillagt, om norske ministern i Paris var talför, så hade hans kollega i London ingenting sagt. Och Findlay hade på förfrågan svarat, att norska regeringen inte gjort någon anspelning på möjligheten av samverkan med de allierade.

I telegram från Londonambassaden 28/10 1916 refererades på nytt till Hardinge, som ansåg, att Wedel inte var instruerad av sin regering utan gav uttryck åt sin personliga uppfattning. Norske ministern i London hade överhuvudtaget inte syntts till i Foreign Office under hela krisen. Den brittiska regeringen hade ingen insyn i det norsk/tyska meningsutbytet och ansåg det väsentligt, att inte ge intryck av att vilja driva in Norge i kriget för att verkligen kunna dementera tyska anklagelser, att Norge gick i Storbritanniens ledband. Ett telegram till Findlay i frågan kommunicerades Quai d'Orsay. Kärnan i Greys budskap var, att om Norge *bad* om det skulle försäkringar om stöd ges, men inte annars. Det var överhuvudtaget svårt att göra något, om Norge inte självt begärde hjälp. I telegram 1/11 1916 informerades franska utrikesministeriet om att Findlay i linje med den uppfattning som tidigare deklarerats i den norska frågan instruerats att informera den norska regeringen om att Storbritannien var berett att bistå Norge i händelse av tyskt ultimatum eller vid angrepp. Norge borde inta en fast hållning, men inte utmana Tyskland. Vid Quai d'Orsay var man missnöjd med den återhållsamma brittiska attityden. I telegram 29/10 1916 till legationen i Kristiania åberopades Wedel, som önskade ett klart uttalat stöd åt Norge. Den franska regeringen hade tryckt på i London för att åstadkomma ett sådant stöd. Enligt fransk uppfattning var Norges situation pressad och ingav farhågor. En sjömilitär planläggning borde komma till stånd. Franska regeringen var för allierade initiativ i Kristiania, men den brittiska regeringen ville agera endast om Norge så begärde.²⁹

5.3. Berthelot sammanfattar den franska ståndpunkten

Den franska ståndpunkten i den norska frågan kan sägas ha sammanfattats i en promemoria för konseljpresident Briand av Berthelot 28/10 1916. Promemorian har ett betydande intresse med hänsyn till den roll, som Sverige tillmättes i spelet om Norge.

Enligt Berthelot syftade den kombinerade sjömilitära och diplomatiska tyska offensiven mot Norge till att reducera en konkurrerande flotta, som utnyttjades av de allierade, men avsikten var också att

Norge skulle tvingas att söka sin tillflykt till en skandinavisk allians och därmed förverkliga ett av den tyska politikens huvudsyften i Norden. Sverige skulle rycka ut till Norges försvar och Tyskland i detta läge gesken av att falla undan. ”La comédie sera jouée. La Norvège, sauvée par la solidarité scandinave, tombera dans l’alliance.” Hade Norge väl dragits in i en av Sverige dominerad allians kunde Tyskland förverkliga Tirpitz’ stora plan att utnyttja de norska fjordarna som offensiv bas och utfallspunkt mot det öppna havet. En direkt tysk aktion mot Norge skulle provocera britterna att parera i förväg och sätta sig fast på den norska kusten. Indirekt d v s genom Sverige kunde däremot planen förverkligas. ”La dépendance de la Norvège envers Suède est aussi nécessaire à l’Allemagne que son indépendance nous est utile.”

Berthelot trodde på ett intrigs spel till tysk favör mellan mäktiga norska och svenska intressen, representerade av Ihlen och Wallenberg. Det nordiska stats- och utrikesministermötet i september 1916 hade betecknat en etapp på vägen mot en skandinavisk allians. I ubåtsfrågan hade ett program skisserats, som gynnade Tyskland och som sedan predikats för övriga neutrala och särskilt i Washington av tyskarna genom svensk förmedling. Statsminister Knudsen hade emellertid, trots motståndet från utrikesministern, på grund av de allierades inflytande och stödd av en stark opinion, lyckats resa motstånd mot det tyska och svenska inflytandet. Han hade den 13 oktober förbjudit främmande ubåtar i norska vatten. Men Berthelot ansåg det synbarligen vara en i hög grad öppen fråga, hur länge statsministern skulle kunna rida spärr mot en utveckling, som skulle föra Norge in i centralmaktslägret.

Sverige spelade en nyckelroll i Berthelots bedömning. När den franska regeringen i oktober 1916 påyrkade ett aktivt brittiskt uppträdande i Kristiania, så var avsikten att stärka Norges position och motverka alla planer på ett utvidgat samarbete med Sverige, som skulle öppna Norge för tyskt inflytande, sätta ubåtskungörelsen ur spel och på sikt leda till att den tyska marinen skulle kunna utnyttja den norska kusten som bas. Berthelots resonemang var övervägande militärstrategiskt. Andra överväganden spelade säkert också in. Som redan framhållits hade importen från Norge stor betydelse för det franska krigshushållet. Det framstod av flera skäl som utomordentligt betydelsefullt att Norge kontrollerades av de allierade och inte av Tyskland.³⁰

5.4. Thiébaud föreslår militära överläggningar med Norge

I en serie telegram 21/11 1916, som Quai d 'Orsay kommunicerade krigsministeriet och högkvarteret, tog Thiébaud upp den norska frågan och Sveriges förhållande till Norge. Thiébaud misstrodde Sveriges avsikter, även om den svenska opinionen och utrikesledningen i oktober hade tagit ställning för Norge mot Tyskland. Frestelsen för Tyskland att driva motsättningen till Norge till sin spets måste vara stor, menade Thiébaud. Fördelarna var uppenbara. Tyskland skulle kunna bestrida britterna herraväldet över Nordsjön och slå en bräsck i blockaden. Den norska exporten av nitrater till de allierade kunde skäras av liksom förbindelsen med Ryssland.

Thiébaud hade vänt sig direkt till Wallenberg och frågat, hur Sverige skulle ställa sig, om Tyskland fordrade fri passage för sina trupper. Den svenske utrikesministern hade försäkrat, att regeringen inte skulle tillåta passage av någon krigförande makts trupper och bemyndigat Thiébaud att delge Quai d 'Orsay innehållet i svaret: "M. Wallenberg visiblement troublé par ma question a refléchi, puis m 'a dit: 'Tant que je serais là, le Gouvernement ne permettra aux troupes d 'aucun pays belligérant de passer sur la territoire suédoise. Il m 'a autorisé à vous fair part de cette réponse, à la condition expresse qu 'elle ne soit pas comminiquée à la presse alliée."

Thiébaud var inte säker på värdet av Wallenbergs uttalande. Men även om Sverige inte direkt gynnade ett tyskt företag betydde detta å andra sidan inte att Sverige skulle komma till Norges hjälp. Thiébaud hade i sitt inledande telegram föreslagit, att de allierade generalstaberna borde studera möjligheten av att bistå Norge. Han avslutade med att ställa frågan om inte militärattachén borde beordras att i förberedande syfte ta kontakt med norska generalstaben och med franska och brittiska marinattachéerna: "A tout hasard, le Commandant Thomas ne devrait-il-pas, en vue d 'un travail préparatoire recevoir ordre de prendre secrètement les contacts nécessaires avec l 'Etat-Major norvégien et avec les Attachés Navals de France et d 'Angleterre".³¹

5.5. Den franska militärledningen tar upp Thiébauds förslag. Quai d 'Orsay sonderar London

Thiébauds telegram föranledde en anmärkningsvärd aktivitet inom den franska militärledningen. Redan 23/11 1916 förelåg i generalstaben

Eugène Thiébaud, Frankrikes minister i Stockholm 1911/18.

ett utkast till instruktion för militärattachén i Kristiania, Prevost, som mot bakgrunden av risken för ett tyskt av Sverige understött angrepp beordrades kontakta norska generalstaben. En plan borde göras upp, som förutsatte insatser av allierade sjö- och landstridskrafter i Norge. Prevost skulle samråda med sina brittiska och franska kolleger i Kristiania samt med Thomas i Stockholm.

Förutom utkastet till instruktion för militärattachén i Kristiania förelåg 23/11 i generalstaben förslag till skrivelse från arméns högste befälhavare till utrikesministeriet i norska frågan. Skrivelsen signerades av Joffre i högkvarteret 27/11 1915. Joffre hänvisade inledningsvis till Thiébauds telegram 21/11 och föreslog överläggning med den brittiske generalstabschefen Robertson, varefter västmakternas militärattacheer i Kristiania skulle instrueras att kontakta den norska generalstaben. Joffres hänvändelse delgavs 4/12 1916 genom de Margerie Londonambassaden för yttrande. de Margerie tillstyrkte en så snabb överenskommelse som möjligt mellan brittiska och franska generalstaberna. Men han ställde sig skeptisk till förslaget att den norska generalstaben skulle kontaktas med hänsyn till risken för indiskretioner, som skulle kunna röja planläggningen i fråga och även ge tyskarna en förevändning att i händelse av konflikt lägga ansvaret för denna på de allierade och Norge. Man måste också försäkra sig om att den norska regeringen inte avböjde att öppna förhandlingar eller fruktade att dessa skulle kunna ge Tyskland anledning att påskynda ett angrepp. de Margerie önskade, innan Robertson kontaktades, höra såväl Londonambassadörens personliga uppfattning som brittiska regeringens. Med hänsyn till frågans ömtåliga karaktär avstod de Margerie tills svar inkommit från London från varje kommunikation med vare sig Chevalley eller Wedel.

I telegram 7/12 1916 meddelade Paul Cambon, att lord Hardinge i Foreign Office delade den franska utrikesledningens uppfattning att militärattacheerna inte borde kopplas in. Hardinge motsatte sig inte ett konfidentiellt meningsutbyte mellan generalerna Joffre och Robertson, men det var samtidigt inte lämpligt att gå längre. Följande dag eller 8/12 redovisade de Margerie i skrivelse till Joffre sin diskussion med den brittiska regeringen. Joffre bemyndigades kontakta Robertson, men skulle tillsvidare lämna militärattacheerna och den norska generalstaben utanför. Krigsministeriet hade då i skrivelse 6/12 anslutit sig till Joffres linje och förordat konversationer med vederbörande i Norge över militärattacheerna.³²

5.6. Joffres framställning till brittiske generalstabschefen Robertson

Redan 11/12 1916 skrev Joffre till Robertson och inhämtade dennes synpunkter på en i den franska generalstaben utarbetad studie rörande allierad hjälp till Norge i händelse av ett tyskt angrepp, understött av Sverige. Formellt hade meningsutbytet med Robertson initierats genom Thiébauts telegram 21/11. Förutsättningarna för allierad hjälp till Norge hade emellertid prövats i generalstaben cirka en månad tidigare. Den till Robertson överlämnade promemorian var nämligen daterad 30/10 1916. Thiébauts telegram, sannolikt inspirerat av Thomas, gav militärledningen en naturlig plattform för ett initiativ i utrikesministeriet. Men frågan om bistånd till Norge hade studerats ingående långt dessförinnan, vilket till en del förklarar den kraft och skyndsamhet som utvecklades.

Sverige placerades av den franska generalstaben i en nyckelposition. Slöt Sverige upp på Tysklands sida var Norges ställning synnerligen utsatt. Sverige ansågs knappast kunna stå emot hårdare tysk press och för ett svenskt inträde i kriget talade en önskan att ta revansch på Norge för 1905 samt krav på fritt tillträde till Atlanten över Narvik och Trondhjem. Kontrollen över dessa båda hamnar var den compensation som Tyskland kunde väntas erbjuda Sverige. Den franska studien räknade med tyska leveranser av krigsmateriel till Sverige och att armén skulle förstärkas med tyska instruktörer. Den svenska arméns huvudkrafter cirka 5 divisioner skulle sannolikt över Värmland sättas in i en offensiv mot Kristiania. Ytterligare en division (6:e fördelningen) fanns disponibel för ett företag mot Trondhjem. Härutöver fanns tillräckliga styrkor tillgängliga för en kupp mot Narvik.

Det norska försvaret var på samtliga fronter klart underlägset. Terrängförhållandena gynnade emellertid försvararen. Kristiania ansågs inte omdelbart hotat. Huvuddelen av den norska armén (fyra brigader) skulle koncentreras till huvudstadens försvar. Terrängen medgav avsevärd manöverfrihet och försvaret kunde organiseras på djupet. Men om möjligheten att försvara Kristiania bedömdes tämligen optimistiskt, kunde däremot Narvik snabbt överrumplas och intas, Trondhjems läge var inte på samma sätt utsatt, men försvaret berodde av det motstånd som en brigad kunde erbjuda.

Det program som skisserades i den franska generalstabens utredning förutsatte nära kontakter med den norska regeringen och militärled-

ningen. Det var inte endast fråga om att planera för allierad hjälp. Norge skulle självt bidra och inte obetydligt förstärka sitt försvar. Försvaret av Narvik och Trondhjem skulle rustas upp och moderniseras och båda städerna förses bl a med fasta garnisoner. Åtgärder skulle också vidtas för en snabbare koncentrerings av den norska härens huvudkrafter till Glommenlinjen.

De allierade borde å sin sida underrätta den norska regeringen, att Norge kunde påräkna hjälp från de allierade i händelse av angrepp från Tyskland och Sverige. Bistånd skulle lämnas till lands och vatten. För insatsen till sjöss förutsattes Storbritannien svara ensamt. Den franska generalstaben tänkte sig att brittiska sjöstridskrafter skulle stänga tillfarten till hamnarna vid Trondhjem och Narvik. Insatsen till lands berodde av faktorer som var svåra att överblicka. Generalstaben räknade med att brittiska men även franska trupper skulle bli engagerade i Norge såväl vid Kristiania som vid Trondhjem och Narvik. Kontingenternas storlek skulle anpassas efter lägets krav. Mycket var beroende av hur långt Norges egna krafter förslog och i vilken utsträckning som Sverige fick hjälp från Tyskland. Den franska generalstaben tänkte sig också att ryska trupper skulle koncentreras till Finland för att skeppas över Bottniska Viken och landstiga i den svenska arméns rygg. En rysk intervention skulle avlasta Norge och kanske omöjliggöra en svensk offensiv.³³

5.7. Robertsons svar

Robertsons svar på Joffres hänvändelse har inte påträffats. Men i en bevarad generalstabspromemoria 28/12 1916 sammanfattas och analyseras den brittiske generalstabschefens yttrande. Robertson svarade 11/2 1916. Till generalstabschefens brev var fogad en utredning i norska frågan, daterad 2/11 och upprättad gemensamt av de brittiska sjö- och lantmilitära staberna. Denna för den brittiska utrikesledningen ursprungligen avsedda utredning har uppmärksammats i Aktuellt och historiskt 1971. Staberna noterade Sverige som en osäkerhetsfaktor. Samtidigt noterades den svenska opinionens och även regeringens ställningstagande för Norge under ubåtskrisen. Väsentligare var emellertid att briterna knappast trodde på ett tyskt militärt engagemang i Skandinavien. Vinsten av att få kontrollen över de norska kusterna motsvarade inte de resurser som måste sättas in för att nå detta mål. Den tyska

högsjöflottans handlingsfrihet skulle begränsas av ett permanent engagemang i Norge. Hamnarna på den norska västkusten var möjligen med undantag för Trondhjem inte lämpade som baser för större flottenheter och dessutom sårbara för brittiska raider och företag över Nordsjön. De brittiska staberna ansåg också att Tyskland, om det gick till konflikt med Norge, skulle gå till anfall över Jylland. Kontrollen över Jylland och den norska sydkusten med Kristiansand skulle ge tyskarna herraväldet över Skagerack och sjöstrategiskt stärka Tysklands position. Sverige skulle bli helt isolerat och utlämnat till Tyskland. Fann tyskarna det förenligt med sina intressen kunde ett svenskt inträde i kriget förväntas efter en operation mot Norge över Jylland.

De brittiska staberna anslöt sig till den brittiska regeringens uppfattning att ingenting borde göras för att förvärva Norge som allierad. De allierade var mest betjänta av status quo och fortsatt välvillig norsk neutralitet. Det brittiska amiralitetet hade den 28 oktober förklarat, att tyska företag över sjön mot den norska kusten med uteslutande sjöstridskrafter sannolikt skulle kunna mötas effektivt. I utredningen 2/11 förutsattes bistånd efter råd och lägenhet till Norge i händelse av angrepp.

5.8. Fransk misstämning

Den franska generalstabens analys 28/12 1916 av den brittiska utredningen 2/11 var kritiskt hållen. Enligt fransk uppfattning förelåg ett reelt tyskt hot mot Norge, som de allierade måste bereda sig på att kunna möta genom effektiva och i tid planerade motåtgärder. Vetskapen om ett sådant stöd skulle också stärka motståndet i Norge mot tyska krav. I ett förlängt perspektiv låg ett norskt inträde i kriget, för vilket de allierade måste vara beredda att ta sitt ansvar. Den franska generalstaben såg ytterst allvarligt på möjligheten att Norge direkt eller mera successivt skulle komma under tysk kontroll. Förbindelsen med Ryssland skulle då skärmars av, blockaden äventyras och tyskarna kunna etablera ett hot mot Storbritanniens kuster. Enligt generalstabens uppfattning borde Robertson kontaktas på nytt. Någon förnyad fransk framställning i London kom emellertid inte till stånd. Den franska generalstabens hållning påverkades som redan sagts i inledningen med all sannolikhet av misslyckandena i Rumänien. Initiativet syntes på väg att glida de allierade ur händerna. En sådan utveckling måste förekom-

mas. "En résumé, il faut établir un plan d'action et diriger les événements au lieu de les subir. Tante d'avoir agi de la sorte, la Coalition a toujours été devancée par un ennemi qui lui, *prévoit, prépare et agit.*"³⁴

6. UTVECKLINGEN UNDER KRIGETS SENARE SKEDE

6.1. Den norska frågan 1917

Den norska frågan tilldrog sig 1917/18 en ganska stor uppmärksamhet. Skulle Nordsjön kunna avspärras fullständigt krävdes en marin replipunkt på norska kusten och mineringar i norska farvatten. Meningarna var delade om de allierade skulle gå så hårt fram att Norge drogs in i kriget och därmed fullständigt inlemmades i blockadsystemet. I London företrädde blockadministern Cecil en aktiv linje, som länge omfattats av Eyre A. Crow i Foreign Office. Ledningen för Grand Fleet var av sjömilitära skäl för en bas i Norge, amiralitetet intog växlande ståndpunkter, medan den lantmilitära ledningen var konstant skeptisk. Sverige betraktades ännu så sent som i december 1917 som en osäker faktor. Det var framhöll Admiralty Naval Staff nödvändigt att innan någonting företogs i Norge försäkra sig om svensk neutralitet. Bristen på resurser för ett trots allt ganska ovisst engagemang i Norge gjorde emellertid att basfrågan förhalades. Avgörande var att USA ställde sig avvisande. En norsk minering som knöt an till den brittiska spärren framtvingades också i krigets slutskede.³⁵

Det livliga fransk/brittiska meningsutbytet rörande förhållandena i Skandinavien hösten 1916 upphörde vid årsskiftet. Den franska utrikesledningen förefaller inte ha hållits närmre informerad om de norsk/brittiska förhandlingarna i tonnagefrågan efter Tysklands deklaration om oinskränkt ubåtskrig. Frankrike hölls synbarligen också utanför sonderingarna efter USA:s inträde i kriget i basfrågan. I telegram 9/5 1917 till Londonambassaden refererade Cambon till Wedel, som var förvånad över hur illa underrättad Quai d'Orsay var om förhandlingarna med Norge: "Surpris de voir que nous ne savions rien de particulier, M. de Wedel a laissé entendre qu'il s'agissait de pourparlers, concernant l'éventualité de l'installation d'une base naval américaine sur les Côtes de Norvège et l'éventualité de l'utilisation directe de toute la flotte de commerce norvégienne par l'Angleterre." Svar från Londonambassa-

den kom i telegram 10/5 1917. Foreign Office förnekade genom lord Hardinge att frågan om en amerikansk bas i Norge diskuterats. Från Washington försäkrades 18/5 att State department ingenting visste om planer på ett amerikanskt engagemang i Norge.

De franska sonderingarna fortsatte emellertid. I en rapport 30/6 till krigsministeriet, som kommunicerades Quai d'Orsay, meddelade amiralen Mercier de Lostende, fransk marinattaché i London, att det brittiska amiralitetet önskade, att Norge skulle förbli neutralt. Det var svårt att bistå Norge med hänsyn till bristen på tonnage. Även en amerikansk bas skulle visa sig svår att försörja. Lostende återkom 11/7 1917 nu i telegram till marinministeriet, som också kommunicerades Quai d'Orsay. Marinattachén refererade till ett samtal med den brittiske marinstabschefen, amiralen Jellicoe. Amiralitetet hade, förklarade Jellicoe, sedan lång tid tillbaka planlagt för en bas i Norge. Amiralitetet önskade emellertid, att Norge skulle förbli neutralt. De planerade åtgärderna var tyvärr inte särskilt omfattande. Endast ett fåtal lätta enheter fanns disponibla. Som bas tänkte man sig Kristiansand. Något avtal med Norge fanns inte. Norge hade inte vågat föra officiella förhandlingar av fruktan för Tyskland. Britterna hade varit hänvisade till informella kontakter med den norske marinattachén i London, en ung officer utan överblick. Intet hade beslutats om amerikansk hjälp. Amiralitetet hade dock haft kontakt med amiralen Sims, befälhavare över den till europeiska farvatten beordrade amerikanska sjöstyrkan. Foreign Office hade ivrat för kontakter med USA i basfrågan, men någon överenskommelse hade ännu inte träffats. Frankrike skulle, framhöll Jellicoe, kunna bistå med ubåtar, stationerade i Kristiania.

Jellicoes uppgifter var i stort sett korrekta, även om han kanske inte tillräckligt betonade, att amiralitetet efter USA:s inträde i kriget förordade en aktiv linje i norska frågan, förutsatt att amerikanerna åtog sig att skydda dennorska kusten. Lostendes samtal med Jellicoe ägde rum i juli 1917. Ett notat eller telegram i det omfattande materialet kan ha förbisetts. Men sannolikt fick Quai d'Orsay och i varje fall den franska marinledningen först i juli 1917 mera konkreta besked om vad som förevarit. Hardinges svar 10/5 1917 var missvisande. Hardinge förnekade, att en amerikansk bas diskuterats. Robert Cecil hade då sedan april drivit frågan om Norges inträde i kriget på de allierades sida och amiralitetet hade 7/5 föreslagit Foreign Office överläggningar med Fö-

renta Staterna om Norge. Samma dag hade den norska regeringen avvisat en brittisk invit om samverkan. Det kan tilläggas, att ledningen för Grand Fleet sedan åtminstone ett halvår tillbaka företrädde en aktiv linje i den norska frågan.³⁶

6.2. Frågan om ett norskt inträde i kriget i den franska generalstabens bedömning

När Norge diskuterades i maj 1917 vid Quai d'Orsay förelåg en utförlig utredning om förutsättningarna för ett norskt inträde i kriget, översänd 9/5 till utrikesministeriet från generalstaben. Sverige betraktades fortfarande som en osäkerhetsfaktor. Det var ovisst om Sverige skulle ha kraft att stå emot ett tyskt ultimatum, följt av flottdemonstrationer. Generalstaben trodde inte på ett svenskt angrepp, men Sverige ansågs kunna ställa sitt territorium till förfogande. Något mera omfattande allierat stöd till Norge kunde inte komma i fråga endast luftförsvarsmateriel kunde levereras och några ubåtar. Förutom instruktörer skulle möjligen mindre styrkor kunna sändas över samt krigsmateriel. Den franska generalstaben ansåg i likhet med den brittiska att en norsk intervention var tänkbar, endast om Sverige uttryckligen lovade att inte inskrida. En förutsättning var också att den norska regeringen gick med på förhandlingar i förväg. På det hela taget verkar generalstaben ha varit skeptisk till tanken på allierade initiativ för att dra in Norge i kriget. Men den franska militärledningen hade samtidigt svårt att frigöra sig ifrån tanken att tyskarna inte förberedde något i Norge. Vissa sabotagehandlingar i Kristiania, utnämningen av den framstående tyske sjöofficeren Paul von Hintze, som stod kejsar Wilhelm nära, till minister i Norge samt kritiska uttalanden av Gustaf V till Thiébaud föranledde 5/7 1917 krigsministeriet att i skrivelse till marinministeriet fästa uppmärksamheten på utvecklingen i Norge och risken för tysk aktion. Frankrikes ställning inom ramen för denna eventualitet måste på nytt övervägas. Krigsministeriet erinrade om planläggningen i december 1916: "Il semble que les conclusions en soient toujours vraies."³⁷

6.3. Ryska framställningar 1917

Under krigets senare skede påkallade utvecklingen i Skandinavien inte samma intresse ur fransk synpunkt som tidigare och särskilt då

under den tysk/norska ubåtskrisen 1916. Ålandsfrågan aktualiserades mera i förbigående i november 1916. Ryssarna önskade inför nya förhandlingar med Sverige om Åland få till stånd en förklaring från de västallierade att 1856 års Ålandskonvention inte längre kunde anses bindande. Storbritannien ställde sig helt avvisande till att i ett kritiskt läge ta upp den gamla diskussionen om ögruppens status och Frankrike understödde de brittiska synpunkterna i Petrograd.³⁸

Farhågorna för en svensk intervention kom till synes även efter regimskiftet i Ryssland. I en not 31/3 1917 önskade den provisoriska ryska regeringen inhämta den franska utrikesledningens synpunkter i den svenska frågan. Regeringsskiftet i Sverige hade oroat ryssarna. Statsminister Swartz var en ledande konservativ politiker och amiral Lindman ingav dem inget förtroende som utrikesminister. Quai d'Orsay delade inte de ryska farhågorna. Lindman hade stor parlamentarisk erfarenhet. Som utrikesminister skulle han följa Wallenbergs linje och inte Hammarskjölds. Lindman önskade komma till avtal med Storbritannien i handelsfrågorna.³⁹

Den s k Luxemburgaffären hösten 1917 gav de allierade en efterlängtat möjlighet att äntligen gå till rätta med Sverige. Kritiken tog sig våldsamma uttryck i de allierade ländernas press och stämningen var hög i respektive utrikesministerier. Den ryska regeringen höll emellertid konsekvent fast vid sin gamla linje och verkade bl a genom hänvändelser i Rom till den italienske utrikesministern Sonnino för att dämpa de allierades irritation. Vid Quai d'Orsay framhöll den provisoriska regeringen 17/9 1917 genom ambassadören Sevastopoulo, att om Sverige på grund av Luxemburgaffären drevs in i kriget, så föll hela bördan på Ryssland, vilket skulle ytterligare förvärra en redan besvärlig situation.⁴⁰

Thiébaud som blivit alltmer kritisk till de ryska propåerna om eftergifter gisslade den nya ryska utrikesledningen i en rapport 24/9 1917. Den provisoriska regeringen var fången i samma föreställningar som Sasonov, vilkens inställning påverkat de allierades politik gentemot Sverige. Thiébaud protesterade mot att ryssarna alltid kom med invändningar, när de allierade ville visa en smula fasthet. Deras fruktan för en militär svensk intervention var oresonlig och tog inte hänsyn till det inrikespolitiska läget i Sverige och till folkkaraktären.⁴¹

7. THIEBAUTS STÄLLNING I STOCKHOLM

7.1. Svenska klagomål mot Thiébaud

Thiébauds ställning i Stockholm hade varit jämförelsevis stark under krigets första skede. Men den försämrades successivt till en del synbarligen på grund av att ministern uppträdde obehärskat och föga diplomatiskt. I oktober 1916 instruerades Gyldenstolpe att ta upp Thiébaud till diskussion med vederbörande i Paris. Mot ministern anfördes, att han var höggradigt nervös och obehärskad samt att han överbetonade det tyska inflytandet, gav en skev bild av Sverige och motarbetade legitima svensk/franska affärsintressen. Personligen var han dock älskvärd och utrustad med goda egenskaper.

Gyldenstolpe meddelade 24/10 1916, att han föregående dag haft tillfälle att framföra klagomålen mot Thiébaud till de Margerie, vilket bekräftas av motsvarande notat i det franska utrikesministeriet. de Margerie markerade sin anslutning till Thiébauds uppfattning att Sveriges politik dirigerades av tyska intressen och avvisade fast jämförelsevis älskvärt klagomålen mot ministern. Han tog inte upp frågan om en eventuell rappellering. Gyldenstolpe hade i så fall måst svara att något sådant inte ingick i hans instruktioner utan helt lämnades åt franska regeringens eget bedömande.

Thiébaud underrättades först i januari 1917 och då genom Berthelot om de svenska klagomålen. Han reagerade med stor bitterhet. Hans förbindelser med Knut Wallenberg var, hävdade han, kordiala, personliga och av gammalt datum. Thiébaud misstänkte att det var den svenska kolonin i Paris med utmärkta förbindelser i franska finanskretsar och i regeringskvarteren som låg bakom intrigerna mot honom. Härom hade han tillskrivit Léon Bourgeois, som var ministerns specielle vän och gynnare. Skulle Thiébaud hemkallas borde reciproka åtgärder vidtagas mot Gyldenstolpe. Albert Ehrensvärd eller Theodor Adelsvärd skulle kunna ersätta honom.⁴²

7.2. Thiébaud föreslår ekonomiskt stöd åt den svenska vänstern

Thiébauds omdöme kunde onekligen svikta under den hårda press som han var utsatt för under krigsåren. I juli 1917 ställde han sig bakom ett omfattande program för ekonomiskt stöd åt den svenska vänstern under valkampanjen hösten samma år. Aktionsplanen redovisades i

telegram till Quai d'Orsay 18/7 1917. Howard och den amerikanske ministern Morris hade bestämt avrätt, men Thiébaut framhårdade och förde trots alla invändningar förslaget vidare till sina överordnade.

Den brittiska regeringen varnade 20/7 1917 med anledning av Thiébauts initiativ genom ambassadören i Paris bestämt för en inblandning i svensk inrikespolitik, som knappast skulle kunna hemlighållas och som i stället för att främja skulle äventyra Brantings och den svenska vänsterns ställning. Enligt den brittiska noten var det André Waltz, som skulle distribuera de medel om sammanlagt 500.000 kr., som skulle ställas till förfogande av de fem allierade makterna. Två svenska kontaktmän hade medverkat vid aktionsplanens utformning. De hade nyligen, skrev Thiébaut, tjänat som mellanhänder för att förhindra Aftontidningens försäljning till tyskarna och skulle inte kunna röja legationen utan att ruinera sin egen politiska karriär. Pengarna skulle disponeras så att de främst kom Branting och hans parti till godo. Planen omfattade bl a en strejk, som skulle ordnas vid malmbanorna samt i Luleås och Oxelösunds hamnar för att förhindra järnmalmsexporten till Tyskland. Presstödet skulle utgå i form av bidrag till enskilda journalister och genom annonskontrakt.

I en promemoria 20/7 1917 avsedd för utrikesministern som underlag för ett svar till briterna tog de Margerie bestämt avstånd från Thiébauts plan. Direktören anslöt sig till den brittiska ståndpunkten och avvisade varje inblandning i Sveriges inre angelägenheter. Thiébaut borde avslutade de Margerie underrättas, men något besked synes ministern inte ha fått. Han klagade bittert i en rapport 8/8 1917 över denna nonchalans och brist på förståelse: "Je ne puis que regretter que le Gouvernement n'ait pas même cru devoir une réponse." Thiébaut insåg, att Sverige hade endast sekundär betydelse, men borde man för den skull lämna fältet fritt för fienden och underlåta att bistå sina vänner?⁴³

8. NORMALISERING OCH OMORIENTERING

8.1. Allmänt

Thiébaut motiverade planen för understöd åt vänsterpartierna med att bl a hänvisa till risken för att Sverige under fortsatt högerregim skulle kunna utnyttjas av Tyskland i Finland, där situationen var oviss

mot bakgrunden av Rysslands fortsatta sönderfall. Howard hävdade för sin del att en svensk intervention i kriget på Tysklands sida numera måste anses utesluten. Den brittiska militärledningen var inte helt av samma uppfattning. Sverige kvarstod som en osäkerhetsfaktor i brittisk militär bedömning, men i Frankrike hade diskussionen om en tysk/svensk allians ebbat ut.

Den tyska deklARATIONEN om oinskränkt ubåtskrig även mot neutrala fartyg, USA:s inträde i kriget och Rysslands bortfall som allierad medförde 1917 ett helt nytt läge. Sedan regeringen Edén trätt till med Johannes Hellner som utrikesminister anpassades den svenska utrikespolitiken efter dessa förändrade konjunkturer.

Relationerna med Frankrike förbättrades successivt redan före vapenstilleståndet 1918. Det låg i Frankrikes intresse att motverka det tyska inflytandet i Finland. När Ålands- och Finlandsfrågorna aktualiserades våren 1918 gav Frankrike Sverige sitt moraliska stöd. Thiébaud framhöll bl a i telegram 28/2 1918, att eftersom jämvikten i Östersjön bäst säkrades, om Åland hörde till Sverige, så var det oavsett alla förebråelser som kunde riktas mot Sverige, ett franskt intresse att stödja den svenska ståndpunkten gentemot Finland d v s mot Tyskland.⁴⁴

Bitterheten mot Sverige hade kulminerat hösten 1917 under Luxburg-affären. Att Sverige efter kriget skulle straffas och sättas i stryckklass var nog en ganska allmän uppfattning. Huruvida Sveriges antecidentia påverkade utvecklingen av Ålandsfrågan, när denna i samband med fredsslutet skulle slutgiltigt regleras kan inte belysas här. Förhållandena i Östersjöområdet tilldrog sig emellertid en betydande uppmärksamhet vid Quai d'Orsay. Frankrike var för sin del berett att fullfölja en konciliant politik, undanröja gamla misshälligheter och utveckla vänskapliga och nära förbindelser med Sverige. Konjunkturer-na var nu sådana att Sverige som ledande makt i ett nordiskt block kunde bli en tillgång för Frankrike i dess strävan efter säkerhet och försök att förhindra att Tyskland på nytt flyttade fram sina positioner. Att Sverige hade storpolitiska ambitioner och gärna såg sig självt i en bärande roll ansågs lika självklart nu som före kriget.

8.2. Thiébaud efterträdes av Louis Delavaud

Louis Delavaud som efterträdde Thiébaud i november 1918 beviljade i

september pressagenten Sjöstedt en intervju. Sjöstedt redovisade sina intryck i en omfattande promemoria, som det skulle föra för långt att här redogöra för. Delavaud, som fö 1905/11 var minister i Kristiania anförtrodde emellertid Sjöstedt, att hela beskickningen skulle omstöpas. ”Endast den oskyldige baron de Vaux (legationsrådet) behåller han, men commendant Thomas och marinattachén skola bort.” Delavaud hade redan talat med krigsministeriet. ”Det sker icke *brusquement*, men efter någon tid.” Waltz skulle också avlägsnas. Delavaud betonade, ”att han ville ha en legation, som han är *säker* på, *dévouée*, och som icke för någon personlig bakblåsningsspolitik.” Han insåg att Thiébaud hade misslyckats och var intresserad av ”en för vår värdighet tillfredsställande conciliationspolitik.” Sjöstedt hoppades att ”den svenska societetens olika lager” skulle gå den nye ministern tillmötes härutinnan.⁴⁵

8.3. Delavauds aktion mot Thomas

Delavaud gick otvivelaktigt in för uppgiften att reorganisera Stockholmsbeskickningen. Han fick i motsats till Thiébaud stora representationsanslag och blev känd och uppskattad för charmanta bjudningar. En bestående insats var det vackra franska ministerhotellet vid Narvavägen, som förvärvades av franska staten under Delavauds ministertid och på hans initiativ.

En särskilt hård dust utkämpade Delavaud, innan han fick Thomas hemkallad. Den franske ambassadören i Ryssland Noulens, som tillfälligt residerade i Arkangelsk, riktade i en rapport 25/8 1918 ett synnerligen skarpt angrepp på Thomas för dennes rapporter om ryska förhållanden. Thomas återgav enligt Noulens okritiskt skilda agentmeddelanden och uppträdde allmänt omdömeslöst. Redan 13/9 1918 gick Delavaud till angrepp mot Thomas i en fem sidor lång promemoria. Delavaud ansåg sig bli kunna konstatera, att Thomas fört ”une politique qui a été souvent en contradiction avec celle du Ministre” och den stred än mer mot de instruktioner som Delavaud själv fått från utrikesminister Pichon. Militär- och marinattachéerna måste få precisa instruktioner. I Stockholm fanns det för ögonblicket tre legationer och det ämnade Delavaud inte finna sig i. I en ny inlaga 15/9 förordade Delavaud att Thomas skulle efterträdas av en överste Hepp, som för att smickra svenskarna borde utnämnas till brigadgeneral. Hepp hade förlorat ett ben vid Verdun, vilket ökade hans prestige. Delavaud återkom i

ämnet många gånger bl a i en tolv sidor lång promemoria 24/9 1918.

Marin- och krigsministerierna ville emellertid inte omedelbart vidta några åtgärder utan se tiden an och avvakta tills Delavaud befann sig i Stockholm och övertagit beskickningen. I ett inlägg 21/10 1918 tog krigsministeriet direkt parti för Thomas. Delavaud hade emellertid inte varit länge i Stockholm förrän han på nytt tog upp frågan om Thomas' förflyttning och denna gång i närmast ultimativ form. I ett vredgat telegram 19/1 1919 krävde ministern att militärattachén omedelbart skulle rappelleras. Ett tiotal anklagelser framfördes. Thomas var fullständigt olämplig. Han hade trots löften fortsatt i samma stil som förr. Enligt Delavaud var Thomas' privatliv helt skandalöst, hans omdömeslöshet i relationerna med mångfalden agenter och hans upprepade insubordinationer påtalades liksom hans överdrivna misstänksamhet. Det var givet att Thomas efter denna salva måste bytas ut. Efterträdaren fick överstes grad och blev kunde Delavaud förtjust rapportera bemött med stor aktning och sympati vid förbanden under övningar och manövrar. Manöverprogrammen var avfattade på franska och kung Gustaf visade den franska arméns representant en älskvärd uppmärksamhet. Före kriget hade förhållandena varit andra med manöverprogram på tyska och centralmakternas representanter vid kungens sida.⁴⁶

8.4. Militär- och marinattachéernas verksamhet

Delavaud kunde meddela att utrikesminister Hellner var tillfredsställd över att Thomas lämnat Stockholm. Hellner hade antytt att Thomas inte gjort sig någon möda att lära känna svenska militära förhållanden och att han aldrig umgåtts i militära kretsar. De franska militär- och marinattachéernas verksamhet i Stockholm under kriget hade uppmärksamats av de svenska myndigheterna och ledde ibland till kontroverser. Attachéerna klagade i Paris över svenska trakasserier. Thiébaud tog upp frågan med utrikesminister Lindman i september 1917. Särskilt marinattachén, kaptan Talpompa, var, hävdade Thiébaud, utsatt för polisens närgångenhet. Detta var synbarligen också fallet. I en skrivelse 24/9 1917 instruerades Gyldenstolpe att hemställa om Talpompas återkallande. Av polisrapporterna i ärendet framgick, att marinattachén under längre tid bedrivit spioneri av art att kunna äventyra Sveriges förhållande till främmande makter och att svenska undersåtar varit honom behjälpliga. I brev 30/9 1918 till Gyldenstolpe redogjorde dåvarande kabinettssekreteraren Broström

för ärendets vidare handläggning. Snöpligt nog hade Luxburgaffären lagt hinder i vägen och skrivelsen av den 24 september föregående år hade måst inhiberas. Talpompa hade stannat kvar på sin post. Utrikesminister Hellner avsåg emellertid att under hand ta upp frågan med den nye franske ministern, när denne installerat sig i Stockholm. Talpompa anklagades bl a för att ha utspionerat tyska fartygs avgång från Luleå med malm för att få dem uppbringade och sänkta.⁴⁷

De krigförande makternas legationer i neutrala huvudstäder fungerade under kriget som centraler för kontraspionaget. Det var i och för sig inget anmärkningsvärt att franska beskickningen på detta sätt tog del i krigföringen. Attachéerna riskerade emellertid att komma i konflikt såväl med värdlandets myndigheter som med egna överordnade. Ett visst spionage förekom naturligtvis också mot Sverige. Thomas hade agenter ute för att iaktta svenska trupprörelser. I sin februariutredning 1916 kunde militärattachén hänvisa till en utförlig svensk handelsstatistik, som legationen lyckats komma över. Det var sannolikt denna statistik över den svenska utrikeshandeln som delgavs brittena inför höstens handelsförhandlingar med Sverige. Torsten Gårdlund har i sin bok om Marcus Wallenberg uppmärksammat att de brittiska förhandlingarna hade tillgång till svensk statistik, som de fått av den franska underrättelsetjänsten.⁴⁸

Motsättningen mellan Thomas och Delavaud korresponderade på sitt sätt med den brittiska marinattachén Consett's mellanhavanden med Foreign Office. Consett fördömdes för sin illojalitet och för sina bristande politiska insikter i de skarpaste ordalag. Han ansågs ha förverkat det brittiska utrikesministeriets förtroende. "Captain Consett is a public danger", kommenterade Cecil vid ett tillfälle marinattachéns förhavanden. Howard stödde emellertid Consett, som han uppskattade, även om han ofta inte delade hans åsikter, som fö i blockadfrågan ganska väl korresponderade med dem som Thomas förde till torgs. Thiébaud synes efter förmåga lojalt ha stött Thomas och Talpompa. Howard ansåg att Consett i sin tjänsteutövning alltför mycket lät sig ledas av sina antipatier mot svenskarna. Thomas' rapporter präglades av samma misstänksamhet och bittra ton. Så pass sent som i maj 1918 markerade emellertid utrikesminister Pichon sitt förtroende för Thomas. Militärattachén hade beklagat sig över den brist på tillmötesgående, som visats

honom i svenska militära kretsar, och Clemanceau hade vidarebefordrat klagomålen till Quai d'Orsay. Att Pichon själv tog upp frågan med Gyldenstolpe strök under den vikt som från fransk sida fästes vid Thomas' framställning. Ministern blev kallad till utrikesministern enkom för att motta dennes erinringar med anledning av militärat-tachéns skrivelse.⁴⁹

8.5. Thiébaud och Hellner

När Frankrike av realpolitiska skäl önskade utjämna krigsårens fransk/svenska motsättningar var det naturligt för att inte säga nödvändigt att förnya legationens personal och att härvid i första hand få de militära fackmännen utbytta. Delavaud genomförde denna förnyelse med kraft och skicklighet, men som framgått av det föregående inte utan stridigheter. Den nye ministern hade helt andra resurser till sitt förfogande än Thiébaud och situationen var på det hela taget en annan än under de pressande krigsåren.

Thiébaud hade en svår tid i Stockholm. Personligen drabbades han hårt, när hans hustru allvarligt sjuk måste lämna Sverige i början av kriget för USA, där hon avled i december 1918. Hustruns sjukdom ansågs i hög grad ha bidragit till att öka den pessimism och bitterhet, som enligt samtida iakttagare präglade Thiébaud. Johannes Hellner skriver rätt mycket om den franske ministern i sina minnen. Thiébaud var obestriddligen, menar Hellner, den "fränaste och mot Sverige mest ovilligt stämde inom hela corps diplomatique". Han förstod inte hur det kom sig att den tidigare så franskvänliga opinionen i Sverige svängt om till Tysklands förmån. Mer än sina kolleger grämde han sig över att Sverige och då i synnerhet militären och Stockholmssocieteten sympatiserade med Tyskland. Hellner uppskattade emellertid Thiébaud, som han i grund och botten fann mera sympatisk än den smidige Delavaud. "Det fanns", skrev Hellner, om Thiébaud, "en viss redbarhet i hans väsen och om hans ton ofta var sträv, så tålte han också, att man svarade honom på samma språk."⁵⁰

9. SAMMANFATTNING

Londonregeringen ansågs bäst placerad att bedöma läget i Skandinavien under kriget. Frankrike förde ingen självständig nordisk politik,

men följde utvecklingen i norr överraskande noga. Det finns ett stort och intressant material i franska arkiv, som belyser förhållandena i de nordiska länderna 1914—1918. Fransk och brittisk uppfattning överensstämde i stort, men det fanns nyansskillnader. Hösten 1916 var dock en kontrovers i norska frågan under uppsegling och fransmännen synes härefter i viss mån ha hållits utanför den följande diskussionen om en utsträckning av Nordsjöavspärrningen till den norska kusten. Frankrikes intresse för Sverige kom till synes redan före kriget och förklarades av alliansen med Ryssland. Under kriget stödde emellertid Frankrike knappast i den utsträckning som kanske fanns anledning vänta ryska propåer om eftergifter gentemot Sverige. Tonen mot Ryssland var ofta kritisk. Tillvaron av en relativt stark svensk krigsmakt kom på ett sätt som nog inte beaktats att prägla stormakternas bedömning av Sverige under första världskriget. Att diskussionen härvid ofta kretsade kring Sveriges förhållande till Norge är värt att särskilt uppmärksammas. Ovissheten om Sveriges hållning föranledde närgångna allierade sonderingar och höll tidvis på att inveckla Norge i svårigheter. Men respekten för Sveriges militära resurser kan också sägas ha inneburit ett visst skydd. Ännu i december 1917 hävdade Admiralty Naval Staff, att ingenting fick företas i Norge, förrän säkerhet vunnits om svensk neutralitet: "If Sweden entered the war against Norway the small poorly equipped Norwegian Army could not hold out long and it would only be a question of time before Norway was overrun by the powerful Swedish Army. Under these conditions, the Navy could not remain in occupation of Norwegian bases without considerable military assistance which cannot be provided." Formuleringarna røjde en olust mot ett militärt engagemang i Norge, som kom till synes också vid bedömningen av det franska interventionsförslaget hösten 1916. Den franska generalstaben hade emellertid tidigare under året bestämt avvisat förslag från militärattachén i Stockholm om planläggning för utvidgning av blockaden med bl a insats av lantstridskrafter i Norge. Det fanns inte resurser för sådana initiativ. Generalstaben såg helst att status quo bibehölls i Norden. En svensk intervention kunde endast mötas med blockad av Sveriges förbindelser över Nordsjön, ett nog så effektivt vapen. Skillnaderna mellan fransk och brittisk bedömning hösten 1916 gällde främst hur risken för ett tyskt angrepp på Norge skulle kalkyleras.

Läget tedde sig allvarligare i Paris än i London. Å andra sidan var britterna så negativa i sin syn på möjligheterna att lämna effektiv hjälp till Norge att deras hållning i Frankrike uppfattades som i det närmaste defaitistisk. Överflyglades efter det förkrossande nederlag som Rumänien just lidit också Skandinavien, kunde effekten bli ödesdiger och bana väg för centralmakternas fredsinviter. Allmänt krävdes i det allierade lägret hösten 1916 nya initiativ och en kraftsamling för att säkra segern. Men även om planerna på en intervention i Skandinavien skrinlades under det första världskriget så avspeglar diskussionen inte minst som den reflekteras i det franska materialet flera värderingar och bedömningar, som skulle aktualiseras på nytt 1939/40. Behovet av att utnyttja Norges territorium för att effektivt kunna spärra Nordsjön, oron för att tyskarna skulle hinna före, önskemålen om att inlemma också Sverige i blockaden och skära av exporten till Tyskland av svensk järnmalm gjorde sig ånyo gällande efter krigsutbrottet 1939.

HÄNVISNINGAR TILL KÄLLOR OCH LITTERATUR

Allmänt

Documents diplomatiques français 1871—1914, (DDF).

Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Quai d'Orsay, Paris, (MAE).

Archives de la Guerre, Vincennes, (AG).

Utenriksdepartementets arkiv, Oslo, (NUD).

Utrikesdepartementets arkiv, Riksarkivet, Stockholm, (SRA/UD).

Ett ovärderligt hjälpmedel vid forskning i det franska krigsarkivets akter efter 1872 utgör: Service Historique. Inventaire sommaire des Archives de la Guerre, Série N 1872—1919, par Jean-Claude Devos, Jean Nicot, Philippe Schillinger, Pierre Waksam et Josette Ficat, Paris 1974.

Jmf allmänt Lindberg, F., o Gihl, T., i Den svenska utrikespolitikens historia III:4 resp IV, Sthlm 1958, 1951 samt Carlgren, W., Ministären Hammarskjöld ... Sthlm 1967, dens Neutralität oder Allianz ... Uppsala 1962, Koblik, S., Sweden: the neutral victor ... Lund 1972. Norsk utrikespol 1914—1918 jmf främst Keilhau, W., Norge og verdenskrigen,

Oslo 1927 samt Riste, O., *The neutral Ally ...* Oslo 1965. Det ledande franska arbetet rörande första världskriget är Renouvin, P., *La crise européenne et la première guerre mondiale 1904—1918*. 5e éd. 1969 (*Peuple et civilisations*). En kortf överbli öv fransk politik 1906—1918 ges i Chastenet, J., *Cent ans de République IV, Jours inquiets et jours sanglants*, Paris 1970.

NOTER

¹ Farhågor fr Sv:s tyska orientering jmf DDF Sér 2 o 3 ett flertal dokument. Den fr ståndp sammanfattas i Thiébauts instruktion 10/12 1910, DDF, Sér. 3, Tome XIII, No 74, Paris 1955. Den nye ministern i Sthlm skulle noga följa de tysk/svenska förbindelsernas utveckling och beakta Sv:s strategiska och militära betydelse. Jmf MAE/NS/Suède/9, 10, 11. Militärattachérapporter från förkrigstiden AG/7N 835, 7N 1563. Möjligh att spela på den sv/norska mots observerades av Chodron de Coursel i rapport 31/10 1912 från Västgötamanövern, (7 N 1563).

² Protokollen fr de fr/ryska gst:söverl publicerade i DDF. Jmf särsk 1912 års prot DDF, Sér. 3, Tome III, No 200, s 264, Paris 1931. Jmf också: *Un livre noir. Diplomatie d'avant-guerre d'après les documents des archives russes*, 1923. Jmf Lindberg a a s 290 ff o Gihl s 18 f. Åberopade fr gst:sutr AG/7N 1535.

³ 1912 års flottavtal DDF som i not 2, No 206. Jmf också *L'alliance francorusse ...* Paris 1918. Åberopade otryckta handl rörande flottavtalet MAE/NS/Russie/41. De militära arkiven rörande fr/ryska alliansen förstördes i stor utstr under tyskarnas frammarsch mot Paris 1914. Strax före krigsutbr 1914 fördes förh om brittisk/rysk marinkonvention. Om Sv härvid avhandlades undandrar sig ett bedömande. Flertalet fr diplomatiska dokument kring förh publicerade i DDF. Jmf MAE/NS/Russie/50 och Grande Bretagne/28. Jmf också Fischer, F., *Krieg der Illusionen. Die Deutsche Politik 1911—1914*, 2. Aufl. 1970 s. 627 ff.

⁴ *Poincarés resa 1912* MAE/NS/Russie/41, Thiébaut 29/6, 3/7 1912. Utrikesmin Ehrensvärd avböjde under hänvisning till att kungen ej var i Sthlm i aug. Det fr initiativet kom sannol olägl m hänsyn till mötet i Finland samma år mell tsar Nicolaus o kung Gustaf. Ett så livligt meningsutb på hög nivå mell Sv och de båda mot Tyskl allierade makterna kunde missförstås i Berlin. *Poincarés resa 1914* MAE/NS/Russie/42, Suède/9, 11, äv DDF Sér. 3, Tome IX, Paris 1936, No 52, 88, ibid, Tome X, Paris 1936, No 221, 252, 276, 501. Jmf Gihl aas 20 ff. Obs. i *Russie/42* s 237—254, Note sur l'Alliance Franco Russe 17/3 1914: "La paix de Portsmouth (30 août 1905) peut être considérée comme la point de départ d'une ère nouvelle pour la Russie et de sa rentrée en Europe. — La première manifestation de cette nouvelle orientation, fut l'attitude du Cabinet du Petersbourg dans le conflit suédo-norvégien (août 1905). Le rôle de la France en cette occurrence consista à faciliter l'entente entre la Russie es l'Angleterre."

⁵ Gihl aas 34 ff. *AME/Guerre/Suède/618/2-6*, 10. Wallenberg aviserade, när Thiebaut 7/8 överl den fr garantin en överensk m Norge "pour la défense commune de la neutralité de la péninsule" (618/10). Han ville bli med anl härav och för att inte ge Tyskland en förvärdning att sända honom ett ultimatum vänta med ett offentliggörande av de allierades garantier. Den sv/norska deklARATIONEN 8/8 1914 innebar inte ngn överensk om gemens försvar av neutraliteten. De båda länderna förklarade att de *var för sig* skulle till det

yttersta upprätthålla neutraliteten. De var också eniga om att utesluta möjligh att det ena riket vidtog fientliga åtgärder mot det andra. Jmf Carlgren, Ministären Hammarskjöld ... s 43 ff o Riste, O., NHT 1962 s. 347 ff. MAE/Guerre/Dossier Général I/613/6 o passim. Gyldenstolpe SRA/UD/1902 års dossiersystem/1156.

⁶ Jmf Mousson-Lestang, P., Sverige i fransk krigföring 1915—1916. Aktuellt och historiskt (AoH) 1975 s 158. Mousson har utnyttjat sv utrednings arkiv, Poincarés papper i Bibliothèque national, spridda tidningsart och visst material i AG kring årsskiftet 1915/16, men inte det franska utrikesministeriets arkiv.

⁷ NUD särskilt P13H2/15 o P2B1/14 passim. MAE/Guerre/Suède/618/55, 65, 67. Jmf Wedel Jarlsberg, F., Reisen gjennom livet. Oslo 1932, s 289 ff. Gunnar Häggelöf skildrar roat Wedel i Paris 1927, Möte med Europa, Sthlm 1971. s 33.

⁸ Sv utropol i allmh jmf Gihl aas 35, 113 ff, 126 ff samt särsk Carlgren, Ministären Hammarskjöld s. 72 ff. Sammanfattande rapport av Thiébaud 4/6 1915, MAE/Guerre/Suède/619/7 ff. Thiébaud passim vol 618 o 619. Danska generalstaben bidrog till ryktes-spridningen gen bestämda uppg 1/6 1915 om sv interventionsförberedelser. En talesman för det danska utr.ministeriet förklarade dock 8/6 att den danska regeringen inte trodde på ett sv inträde i kriget. MAE/Guerre/Suède/619/1, 25, 37. AG/SN124/Telegr 2/6 1915 fr Bapst, mil.attaché i Köpenhamn. NUD/P13H2/15, Brunchorst bl a 12/3, 27/5, 1/6, 4/6, 8/6 (lånat ut mil.attachén), 15/6, 18/6, 9/7, 26/7, 4/9 1915. Norsk rekognoscering. Jmf NUD/P13H2/15. Generalstabens skrivelse 8/6 1915 med redogörelse för "Forholdene i Sverige" (kopia). Jmf också NRA/Forsvarsdepartementets arkiv/Pakke 4700.

⁹ MAE/Guerre/Norvège/626/627 passim. MAE/Guerre/Suède/619/30, 96, 109, Chevalleys rapporter om Sv:9/6 1915 (Attitude réciproque de la Suède et de la Norvège), 8/7, 15/7 1915. I ett teleg om sv/norska förh 2/11 1915 refererade C till tre rapporter och fyra teleg i samma ämne (MAE/Guerre/Suède/619/240). Wallenberg 17/6 1915, SRA/UD/Enskilda arkiv. O. Ewerlöfs papper. Paul Doumers samtal m Wallenberg i teleg 30/11 1915 fr Sthlm gen Thiébaud (MAE/Guerre/Suède/619/137)

Chevalley om Doumers besök 27/12 1915 (MAE/Guerre/Norvège/627/137).

Brunchorst 8/6, 29/7 1915 (NUD/P13H2/15.) Uppgiften om de Margeries reaktion fick Brunchorst 29/7 av en sekreterare i UD, sannolikt Wikstrand.

I en rapport 31/10 1915 klagade Thiébaud över tendensiösa uppgifter från Kristiania i Le Temps (Chevalleys tidning) Rapporten kommenterades i MAE: "Correspondences adressées de Christiania au 'Temps' sur la Suède. Mettre le journal en garde contre leur caractère tendancieuses."

Wedel 10/9 1915 (NUD/P13H2/15).

¹⁰ MAE/Guerre/Suède/619/253-258, Notes sur la Suède par André Waltz.

¹¹ MAE/Guerre/Suède/619/206. Thiébaud fann det pinsamt, när kungen under audien-sen talade illa om Staaff. När Staaff avled i oktober 1915 uttalade Thiébaud sin stora uppskattning av den bortgångne. (Ibid/227)

Wedel 20/10 1915 (NUD/P2B1/14).

¹² Norges förh till Sv har belysts av Holtze, B., Sverige i brittiska bedömningar under första världskriget, Aktuellt och historiskt 1971 s 113—180. Enligt notat av Cambon 18/12 1915 refererade Wedel till kung Haakon, som fruktade, att Tyskland skulle göra ett

andra Bulgarien av Sverige. Wedel återkom 28/12 återopade ett nytt brev fr kungen, som fortf var orolig. I febr 1916 hade kungen lugnat sig (AoH 1971 s 143). MAE/Guerre/Suède/620/20, 31. Konstant fransk misstänksamhet mot ett av Sv lett skand samarbete: jmf AME/Guerre Pays Scandinaves Dossier Général I o II/613, 614 passim.

¹³ NUD/P13H2/15.

Hammarskjöld höll 17/7 1915 ett tal till representanter för fredsrörelsen. Talet som f ö översattes till franska av UD ansågs blotta en mots mell stats- och utrikesministrarna och föranledde omfattande spekulationer Europa runt. Brunchorst som annars var skeptisk till krigsryktena, rapporterade 17/7 att Hskjs tal var riktat mot den brittiska handelsdelegationen i Sthlm och att det visade att aktivisterna hade en vän i statsministern. Brunchorst fruktade att de sv/brittiska förhandl ev skulle avbrytas utan resultat. "Og brytes de, saa vet ingen mennesker, hvad der kan haende. Wallenbergs avgang er vel da sikker. Og som hans eftermand naevnes dels Trolle, men delvis ogsaa Hammarskjöld selv. I saa fald skulle der ikke vaere langt til deltagelse i krigen paa tysk side." Drottningen var en fara, menade Brunchorst, liksom Hammarskjölds närmaste man, KG Westman. Brunchorst framhöll att man i militära sv kretsar var på det klara med, att man inte kunde räkna med Norges medverkan om Sv slöt upp på Tyskl:s sida i kriget. Militären fäste inget avseende vid den sv/norska neutralitetsöverenskommelsen 1914. "Man er i de kredser paa det rene med, at første skridt fra svensk side skulde vaere at bemaegtige sig Narvik. Hvad man skulde med Narvik i tilfaelde av en krig, hvor England staar paa den motsatte side, er mig ikke klart. Og jeg tror ikke det staar klart for de militaere herrer heller. Men det er ialfald en av de militaerers ideer, som fortjener at kjendes."

Gränsvakten i Ofotenomr jmf Holtze, B., Några militära bedömningar 1915 avseende Sverige AoH 1970 s. 101 ff samt dens i AoH 1971 s 129 f. I dossieren rörande beredskaps-åtgärderna i NRA/Forsvarsdep:s arkiv/Pakke 4700/ återfinnes Brunchorsts rapport i avskrift. De av norska regeringen 20/7 beordrade åtgärderna för säkring av gränsen inleddes med övningar i området, som skulle verkställas på naturligt sätt utan att väcka onödig uppmärksamhet på någondera sidan av gränsen. Efter upprepade framst fr sv sida, reducerades gränsvakten 1917, men avvecklades helt först i januari 1919. (NUD/P2L1b o P2L6/17). Fransk uppmärksamhet, MAE/Guerre/Norvège/627/99, 14 nov 1915.

Thomas' utredn 9/12 1915, MAE/Guerre/Suède/620/86 ff, 131, 133, 141, 142. Jmf AG/7N 835 II samt 16N 3056. Mousson-Lestang refererar utförligt Thomas' utredningar 9/12 1915 o 4/2 1916 i AoH 1975 s 162 ff. Thomas' utredn dec 1915 jmf också Holtze, B., AoH 1971 s 130 f (Howards reaktion).

Wallenberg om sv mob jmf Gihl aas 175. Wallenberg uttalade sig inte endast till ryske ministern Nekljudov utan också direkt till Howard. Om den pessimistiska stämningen i Sthlm se särskilt Erik Palmstiernas dagboksanteckn från början av 1916 i Orostid I. Sthlm 1952 s 189. Palmstierna hade goda kontakter m Waltz o andra vid franska legationen. Jmf också not 18 nedan.

¹⁴ AG/16N 3056, Memorandum (2/2 1916) pour la Réunion des Commandants en chef des Armées alliées (Février 1916). G.Q.G. Edition définitif 15/2 1916.

¹⁵ AG/16N 3056, G.Q.G. E.M.A. 3e Bureau, Conduite à tenir par la Coalition dans l'Hypothèse d'un conflit avec la Suède 26/1 1916.

¹⁶ MAE/Guerre/Norvège/627/212.

¹⁷ Ibid/628/1. Brittiska sonderingar om norsk mob AoH 1971 s 140.

¹⁸ NUD/P2B1/14, Wedel 28/1 1916, P13H2/16, Wedel 9/5 1916.

Den norske generalstabschefen Strugstad framhöll 9/8 1914 i samtal med sv ministern Ramel om icke-angreppsöverenskommelsen att man i Norge, om Sv drogs in i kriget, "måhända bleve tvungen anordna en gränsvakt icke av misstroende mot Sverige utan emedan den makt, vartill Sverige möjligen slutit sig, kunde begagna sig av gränsen för ett angrepp mot Norge." (SRA/UD/1193a/Rapport fr Ramel 10/8 1914.)

Den norske mil.attachén i London Hans Finne rapporterade 22/2 1916, att såväl den franske militärattachén i Kristiania och Köpenhamn (Taylor) som chefen för den skandinaviska avdelningen i den brittiska generalstaben frågat om sv angreppsplaner. "Utan foranledning fra min side blev det fra begge hold framhaevet, at Sverige efter al sandsynlighed vilde inlede en eventuel aktion med forsök paa at sætte sig i besiddelse av Narvik og begge spurte meget interesseret om Norge troede sig i stand til at modsætte sig et saadant forsök." Finne hade svarat att Sverige knappast var så starkt att det kunde föra krig på två fronter och att det tvärtom borde ligga i Sveriges intresse att upprätthålla ett gott förhållande till Norge och därmed ha ryggen fri. Finne hade emellertid fått intrycket, att uppmärksamheten var riktad mot Narvik, "som et punkt av stor betydning for tilfaelde av at Sverige blir inblandet i krigen." (NRA/Forsvarsdepartementets arkiv/Pakke 6275.)

¹⁹ MAE/Guerre/Suède/620/176 ff, 187, 217. NUD/P13H2/16 (Wedel).

Kungens frontal 1916 och ett tal av Hammarskjöld i riksdagen 24/1 väckte stor uppmärksamhet. Thomas föreslog 18/1 (Suède/620/144) att Conseil des Alliés borde ta upp och studera den sv frågan. Enligt notat av Cambon 28/1 1916 dementerade Gyldenstolpe ett uttalande i Hskj:s tal 24/1. Frasen "qu' il ne serait pas impossible que la Suède fut obligée de sortir de sa neutralité", som återgivits av Havas och tillskrivits Hskj härrörde i st från Branting, som citerat ett äldre uttalande av statsministern (Suède 620/183). Den mycket påtagliga oron bl de allierade tog sig ett märkligt uttryck, när samtliga ententeministrar i Köpenhamn tillfrågade utrikesminister Scavenius vad han trodde om sv interventionsplaner. Scavenius avvisade bestämt alla rykten. (Suède 620/224).

²⁰ MAE/Guerre/Norvège/628/6, 21, 24, 25, 34. Jmf AoH 1971 s 137 ff.

En sovjetisk forskare P. Bacis, Riga, som skrivit flera artiklar i sovjetiska historiska facktidskrifter om Skandinavien årtiondena kring 1914 (jmf i detta samh särskilt B:s recension av Koblik i Novaja i Novejsaja, Moskva 1975/2) har i brev till förf påpekat att de två sista delarna i den stora sovjetiska utgåvan av dokument från tiden före 1914 och från kriget innehåller flera aktstycken, som belyser Rysslands nordiska politik och den norska frågan 1916 (Mesjdunarodnye otosjenija v epocha imperialisma IX o X, 1937—1938). Ifrågavarande dokument har översatts vid militärhistoriska avdelningen, MHS, och ställts till förf:s förfogande. De rör huvudsakligen den rysk/brittiska diskussionen och har intresse som komplement till det brittiska materialet, redovisat i AoH 1971. Förf hoppas att i ett annat sammanhang få återkomma till denna fråga.

Chevalleys uppgift om norsk mob återopades av Sasonov i brev 5/2 1916 till faktiske överbefälhavaren Aleksejev. (Mesjdunarodnye X, No 138) Iswolskijs telegram 9/2 1916 med positivt franskt svar på den ryska propån (Ibid/No 168).

Den väl dokumenterade ryska oron första halvåret 1916 och meningsutbytet de allierade emellan gav i sin tur anledning till rykten att Storbritannien sökte öva press på Ryssland

för att få till stånd en rysk krigsförklaring gentemot Sverige. (Gihl aas 175). Den norske militärattachén Rustad, som hade goda förbindelser i den ryska generalstabens, kunde våren 1916 rapportera, om ryska truppkoncentrationer till Finland, dock endast i defensivt syfte. Truppsändningarna fortsatte äv efter Ålandsfrågans avgörande i maj och tydde på avsevärd rysk misstro. Försvaret av Finland synes i första hand ha åvilat 6. armén, vars stab den oroliga våren 1916 var förlagd till Viborg. (NRA/Generalstabens arkiv 1169 b.) Ryktena om ryska angreppsplaner emanerade delvis från svenska legationen i Petrograd, vilket föranledde Sasonov att synnerligen skarpt gå till rätta med Sveriges minister Brändström, när denne i juni 1916 överlämnade ett brev från kung Gustaf till tsaren i Ålandsfrågan. Thiébaud inberättade 10/6 1916 att Sasonov uttalat sin glädje över att de sv/ryska relationerna förbättrats efter en tid av spänning, men hade han tillagt: "Si malgré tout les relations de la Russie et de la Suède sont restées bonnes, le mérite n'en revient ni à vous, ni aux membres de votre Légation." (MAE/Guerre/Suède/622/15, jmf också föreg vol 621/110, 111, 125, 126 ff.) Jmf Brändströms rapport 178/1916, SRA/UD/1902 års dossiersystem/59.

²¹ AG/16N 3057, Note sur la situation actuelle dans les Etats Scandinaves. (Vu Joffre). Jmf också notat 22/2 1916 i MAE/Guerre/Norvège/628/69. "M. Sasonov télégraphie à ce sujet à M. Iswolskij que quand même le moment ne serait pas encore venu d'entancer des négociations avec la Norvège elle-même, il semble indispensable d'élucider dès à présent entre les Alliés quelles propositions dans le sens d'un appui militaire pourraient être faites au Cabinet de Christiania quand cela sera nécessaire. Le Comte Benckendorff est chargé de s'expliquer dans le sens à-dessus avec Sir Edward Grey." MAE/Guerre/Norvège/628/45. NUD/P13H2/16, P12/C3/14. AG/5N 124, kopia av Chevalleys rapport 10/3 1916. MAE/Guerre/Norvège/627/179. I MAE/Guerre/Norvège/627/179 finns en omfattande rapport 2/11 1915 av Chevalley om samförstånd mellan sv o norska generalstaberna. Jmf också samma vol s 245, Chevalley dec 1915.

²² Chevalley 20/1 1916, MAE/Guerre/Norvège/627/168. Att Lövland var C:s sagesman framgår av rapport 31/1 1916 (ibid/212). Lövland ansåg, att om Sv intervenerade skulle britterna ev anfalla öv Narvik o Trondhjem. Norge riskerade då att hamna i samma läge som Grekl med Cavalla o Saloniki i de allierades händer. Det var också möjl att Sv försökte vinna försteg genom att ockupera de båda hamnarna. Thomas' utredn 4/2 1916, MAE/Guerre/Norvège/620/279. AG/7N 835. AoH 1971 s 148 f. AoH 1975 s 165 ff. Brittiska försl hösten 1915 om utvidgn av blockaden till Östersjön avvisades bestämt fr rysk sida. (Mesjdunarodnye IX, No 112, 120, 155, 167, 723.) När blockadfr behandlades 27/3 1916 av en allierad konferens i Paris framhöll den ryska generalen Gilinskij att hänsyn måste tas till Sv av militära skäl. G:s synpunkter möttes med viss irritation (Ibid/420). Även i MAE/Guerre/988.

²³ Thomas 30/12 1916, AG/16N 3059. Note au sujet du Blocus de la Suède, 20/1 1917, Ministère de la guerre, Bureau des T.O.E. 1 ère Section i samma dossier. Skard, H., Franske statsmyndigheter og herredømet over Norsk Hydro under første verdenskrig. Hoveoppgave i historie, Oslo. Våren 1972. Våren 1916 var 90 % av den franska ammunitionstillverkningen beroende av norska nitrater. Norge var på detta område en stormakt, men utnyttjade inte sin position politiskt. (Skard s 2, 6.) Skards bok innehåller intressanta översikter över blockadfrågans utveckling och över litteraturen i blockadfrågan. Skard

anser (s. 68), att Wedel inte åtnjöt något större anseende vid Quai d'Orsay och mindre ju längre kriget varade. Det är inte alldeles lätt att bedöma Wedels ställning. Skard anför endast ett källställe, ett uttalande av en 1. sekreterare jan 1918. Wedels extravaganser gjorde inte riktigt samma intryck i Paris som i Kristiania. Att Wedel hade utmärkta kontakter i utrikesministeriet torde framgå av denna uppsats. Han stod synbarligen också i nära kontakt med kung Haakon, vilket bidrog till att öka hans prestige vid Quai d'Orsay. Det är möjligt att Wedels ställning försvagades under krigets senare skede och efter kriget, då han förfäktade vissa territoriella norska anspråk. Hans originalitet avtog ju inte heller precis med åren. Jmf not 7.

²⁴ Gihl aas 206 ff. Steffens interpellation avgavs i början av maj 1916. Riksdagsmanifestation 17/5 1916 för neutralitet. Steffens interpellation besvarades av Wallenberg 19/5 1916.

MAE/Guerre/Suède/621/175, 176, 180, 181ff., 192, 202, 217, 225. Thiébaud o Howard överl sina försäkringar 16/5 1916. Wallenberg ville ha dem i skriftlig form, vilket han fick 18/5. "M. Wallenberg était littéralement radieux de la grosse partie qu'il a gagné hier aux Chambres. Il n'y a plus de danger de voir la Suède suivre l'exemple de la Bulgarie." Thiébaud var förbittrad på Wallenberg, när denne omedelbart efter att ha besvarat Steffens interpellation och mottagit ententemakternas försäkringar föreslog ryssarna förh om Åland. (MAE/Guerre/Suède/621/240 ff.) Han ansåg att ryssarna var alldeles för undfalande. "Le roi Gustav, malgré ses puériles fureurs contre les Alliés, n'est tout de même pas, à aucun point de vue, un Ferdinand de Cobourg." (Ibid/267). Grey var också emot förhandlingar om Åland. Ålandsfr var brännbart stoff. (Ibid/277.) Den av Thiébaud omnämnde Ferdinand av Koburg var kung av Bulgarien.

²⁵ Ibid/185, Notes pour les Affaires Etrangères 14/5 1916. G.Q.G., E.M.A., Section des T.O.E.

²⁶ Thomas 18/5 1916, MAE/Guerre/Suède/621/226. I telegram 21/5 1916 (AG/5N 124) framhöll Thomas att aktivistagitationen fortsatte trots Wallenbergs framträdande i riksdagen. Thomas rapporterade också fortsatta trupprörelser i norra Sv. I teleg 18/5 fäste Thomas avseende vid att kung Gustaf uttalat sig bistert om England, när Thiébaud presenterade den nye franske marinattachén. "Suède restera neutre a-t-il dit, sauf si son honneur est atteint." Enligt Thiébaud 16/5 1915 (MAE/Guerre/Suède/621/206.) hade monarken också klagat på Branting "un mauvais patriote", som motsatt sig 52 mkr till artilleriet. Jmf not 20 om ryska truppkonk till Finl.

²⁷ Riste aa särsk Part three, Neutrality in Eclipse s. 148—154, 166—169, 180—183, 187—191, 212—224 passim. Den pol situationen i allm jmf Renouvin, P., aa. passim.

²⁸ MAE/Guerre/Sous Marin/Norvège/1082.

²⁹ Ibid/75 ff.

³⁰ Ibid/85, Note pour le Président du Conseil, 28/10 1916. Signerad B. Rörande det skand stats- o utrikesministermötet 19—22 sept 1916 och ubåtsfrågan jmf Gihl aas 196 f.

³¹ AG/5N 124. Thomas lät övervaka den sv/norska gränsen enl teleg 31/10 1916.

³² AG/16N 3058, 16N 3059, 5N 124.

MAE/Guerre/Norvège/629/134-139.

³³ MAE/Guerre/Norvège/629/144 ff. AG/7N 835 III.

³⁴ AG/16N 30358. Jmf AoH 1971 s 155 ff.

³⁵ AoH 1971 s 160 ff.

³⁶ AME/Guerre/Norvège/630/100, 218, 242. Jmf också not 35.

Redan 16/6 1916 hade dock Mercier de Lostende inberättat att viss plan för brittisk ubåtsbas i Norge (Kristiansand) fanns utarbetad i amiralitetet. (Guerre/Norvège/629/101. Jmf också ibid/107 m. uppgifter om luftvärnsmateriel till Norge.) Norsk marinattaché i London 1917 var kaptein Calo Rachlew.

³⁷ AME/Guerre/Norvège/630/101 ff. Ministère de la Guerre, E.M.A. 2e Bureau, Section des Reseignement Généraux. Possibilités et Conséquences de l'Intervention Norvégienne.

³⁸ AME/Guerre/Suède/622/178, 179, 181, 184.

³⁹ Ibid/92, Minute 5/4 1917 m anl av rysk not 31/3 1917.

⁴⁰ AME/Guerre/Suède/624/28, 40, 52, 66, 80, 84, 87, 100, 112.

I denna vol finns ett rikt material rörande Luxemburgaffären, som inte har kunnat redovisas här. Jmf Koblik aas 95 ff.

⁴¹ Ibid/117.

⁴² SRA/UD/1902 års dossiersystem/987.

Wallenberg till Gyldenstolpe 3/10 1916. Skrivelsen förbereddes av Wikstrand. Ibid. Gyldenstolpe till Wallenberg 24/10 1916. Jmf NFC Wikstrands journal 1916—1918, s 21 ff, 143 i SRA/Enskilda arkiv. Wikstrand skriver i klartext, att man ville ha Thiébaud återkallad. Stort hopp att hänsyn skulle tas till klagomålen verkar man inte ha haft. Thiébaud beskyddades av den mäktige Bourgeois. När B en kort tid var utrimin 1906 var Thiébaud kabinettschef. MAE/Guerre/Suède/622/171, de Margeries uppteckning från samtal m Gyldenstolpe. Ibid/623/21, Thiébaud till Berthelot.

När Marcus Wallenberg efter sv/brittiska handelsförh i London hösten 1916 tog vägen över Paris för att klargöra den sv ståndp för franska vederb o för att ta upp vissa frågor, som hade samband med Norsk Hydro, där Enskilda Banken hade stora intressen, träffade han de Margerie vid en officiell lunch (Jmf Gårdlund, T., Marcus Wallenberg, Sthlm 1976, s 387 f). I brev hem till brodern Knut skrev Marcus Wallenberg att de Margerie fört in samtalet på Thiébaud, "vilken jag prisade på rätta sättet." Wallenberg verkar inte att ha känt till den sv framställningen för att få ministern ersatt. de Margerie skrev 28/12 1916 en PM om Wallenberg, som genom Gyldenstolpe anhållit om att få besöka konseljpresidenten. de Margerie framhöll, att den fr regeringen var mycket intresserad av nitrataffärerna med Norge. Han hade emellertid sagt Gyldenstolpe, att Briand fortf låg sjuk. Han visste inte vilken fråga Wallenberg egentligen hade tänkt sig att ta upp med Briand, men trodde att besöket gällde Thiébaud, i all synnerhet som Gyldenstolpe på nytt fört ministern på tal. Wallenberg träffade inte Briand: "Då jag var i Paris, sökte jag träffa Briand för att tentera honom och även klargöra Sveriges läge m m. Tyvärr var han sjuk."

⁴³ MAE/Guerre/Suède/622/166, 173, 183.

Koblik aas 91. Om Aftontidningen under kriget jmf Thorbacke, J., Journalistik på osäkra villkor, Sthlm 1966, s 243 ff, 264 ff.

⁴⁴ MAE/Guerre/Suède/625/189, 224, 239.

Den franska ostpolitiken belyses av Hovi, K., Cordon sanitaire or barrière de l'Est. The emergence of the New French Eastern European Alliance Policy 1917—1919. Åbo 1975.

Vid Quai d'Orsay kom de Margerie efterhand att specialisera sig på den polska frågan, vilket möjliggjorde ett modus vivendi mellan pol.chefen och Berthelot/Cambon. Jules Cambons ansvarsområde som generalsekreterare var knappast klart definierat. Jmf Laroche, J., *Au Quai d'Orsay ... 1913—1926*. Paris 1957, s 30f.

I en PM 25/1 1918 (Suède/625/61) rekapitulerades den franska ståndp i Ålandsfrågan m anl av att ryska dok publicerades, som kunde ge anledning till misstankar att Frankr skulle ha ställt i utsikt sin medv för att få Ålandsservitutet avlägsnat. Helt riktigt framhöll de Margerie att Frankrike inte önskat få Ålandsfr aktualiserad under kriget. Skulle servitutet avlägsnas borde det ske med Sv:s frivilliga och fulla samtycke. Ingen press fick övas på de skandinaviska länderna. Jmf också Suède/624/202 ff och not 38.

⁴⁵ SRA/UD/1912 års dossiersystem/987.

Sjöstedt till Höjer 9/9 1918. Delavaud var enl Sjöstedt ful som stryk, verkade gammal professor, men med mycket förbindliga manér. Han var en svår adoretur av det täcka könet. Sjöstedt erinrade Höjer om att han 1908 suttit och läst högt utdrag ur Delavauds rapporter från Kristiania. Thiébaut misstänkte för sin del läckor i Paris, som gjorde det möjl för Wallenberg att få insyn i ministerns rapportering. Onekligen uttalade sig också Wallenberg 1915 med påfallande säkerhet om såväl Thiébauts som Chevalleys rapporter. Jmf not 9. Thiébaut i Suède/624/184, 29/10 1917. Delavaud betonade i sina rapporter från Kristiania det starka tyska inflytandet i Sv. Jmf DDF Sér 2, Tome XII, No 187, 212, Christiania 12/5 resp 8/6 1909.

⁴⁶ MAE/Europe 1918—1929/Suède/1-2, passim.

⁴⁷ SRA/UD/1912 års dossiersystem/987. Jmf AG/6N 237/ Fonds Clemanceau vol 187 med rapport fr Sthlm 10/8 1917 om den sv polisöverv av legationen m m. Rörande tyskt spioneri i Stockholm bl a AG/7N 679. Talpompas klagomål öv polisövervakn okt 1917 jmf AME/Guerre/Pays Scandinaves/Dossier Général II/614.

⁴⁸ Gårdlund, T., aas 380. Jmf AoH 1975 s 166, Thomas' rapport 4/2 1916 punkten 3 i referatet. Ibid s 162.

⁴⁹ AoH 1971 s 158 samt not 26.

SRA/UD/1912 års dossiersystem/987.

⁵⁰ Lucien Maury har i boken Sveriges metamorfos, Minnen och intryck 1900—1950, Sthlm 1951, s 127 ff skildrat sina intryck från franska Stockholmslegationen under kriget. Maury framhåller bl a att Thiébaut var den ende franske diplomat, som han lärt känna under ett halvt sekel, med ingående kunskaper om Sv. Thiébaut var barnfödd i Sthlm, där hans far var fransk konsul. Thiébauts dödsruna i *Revue d'histoire diplomatique* 1938, s 277 f.

Hellner, J., *Minnen och dagböcker*. Med inl o kommentar utg av Wilhelm Odelberg. Sthlm 1960, s 470 ff.

Maury gav 1918 ut en uppmärksammas bok om den sv aktivismen (*Les problèmes scandinaves. L'enationalismesuédois et la guerre 1914—1918*, finns också i sv övers.). De Margerie tillstyrkte livligt 27/4 1918 subskription på en del av upplagan: "L'ouvrage de M. Maury étudie, on peut le dire, pour la première fois, la question suédois avec une compétence remarquable et son ouvrage est une contribution particulièrement utile à la connaissance par le publique français et par les milieux politiques, d'une question dont l'importance s'est à maintes reprises révélée depuis le commencement de la guerre et no-

tamment, depuis les tentatives d'organisation de la Baltique par les Allemands." (MAE/Guerre/Suède/625/325.) Jmf också Thiébaud 8/6 1918 m lovord över Maurys bok. (MAE/Europe 1918—1929/Suède/19/15.) Aktivismen i Sv jmf Gihl aas 93 ff samt Kihlberg, M., Skrifter utg av Statsv fören i Uppsala XLI, Uppsala 1961.

RESUMÉ

L'étude rend compte des discussions que la position de la Suède pendant la première guerre mondiale soulevait dans les milieux militaires et politiques français.

Le Quai d'Orsay considérait avec mécontentement et méfiance les tentatives de la Suède de mettre sur pied une coopération entre les pays scandinaves, car selon l'opinion des Français cela pouvait entraîner la Norvège dans le camp des Empires centraux. Si les Allemands avaient pris pied en Norvège, les liaisons avec la Russie par Arkangelsk ainsi que le blocus auraient été périlés. L'Allemagne aurait pu réaliser le grand plan de Tirpitz d'utiliser les fjords de Norvège comme base pour des attaques en mer libre. A un examen plus minutieux, il ressort que les Alliés étaient dépendants des importations d'une série de matières de Norvège et même de Suède; par exemple, les nitrates de Norvège dont l'industrie française de munitions ne pouvait se passer. Plusieurs fois pendant la guerre courut le bruit que la Suède aurait l'intention d'attaquer la Norvège. D'un intérêt majeur est à ce sujet l'offensive de la diplomatie française à Londres, à l'automne 1916, pour une aide des Alliés à la Norvège, ainsi que le plan d'intervention présenté par l'état-major général français au Général Robertson, le chef de l'état-major général britannique. Les concessions faites aux Britanniques par les Norvégiens furent suivies de pressions considérables de l'Allemagne sur la Norvège. L'état-major général français comptait avec une attaque allemande contre la Norvège, prévoyant en même temps que la Suède mettrait son territoire et ses forces armées à la disposition des Allemands.

Mais bien que les plans d'intervention en Norvège pendant la première guerre mondiale fussent abandonnés, la discussion qui en résulta et qu'on retrouve dans les documents français reflète aussi plusieurs opinions et appréciations qui allaient être réactualisées en 1939—1940. Le besoin d'utiliser le territoire de la Norvège afin de contrôler la Mer du Nord, l'inquiétude que les Allemands y parviendraient les premiers, le désir d'inclure la Suède aussi dans le blocus et de couper par là les exportations de minerai de fer, voilà des éléments dont on tenait encore compte après le commencement des hostilités en 1939.

K A BRATT OCH FÖRSVARSRÅGAN 1928—1930

Av Arvid Cronenberg

Karl Axel Bratt tillhör mellankrigstidens och beredskapsårens mera markanta officersprofiler. Stort uppseende väckte bl a hans år 1952 utkomna memoarer med den utmanande titeln "I krigarens lovliga avsikt". Bratt avbröt redan 1928 sin aktiva officerskarriär. Han var då generalstabsofficer, hade under mitten av 20-talet varit lärare vid den finska krigshögskolan och under en kort period efter hemkomsten tjänstgjort som lärare vid den svenska krigshögskolan. Förebärande bl a religiösa motiv gick han på övergångsstat för att ägna sig åt skriftställerierörande freds- och krigsproblemet. Efter ett par år som obunden publicist blev han på hösten 1930 kallad som sakkunnig i 1930 års försvarskommission.¹ Sedan han två år senare dessutom kallats till ledamot i 1932 års krigsmaterielberedning utnämndes han 1935 till krigsmaterielinspektör, f ö Sveriges förste i sitt slag.² Kort efter stormaktskriget utbrott 1939 anställdes han — i konkurrens med Axel Gyllenkrok — av Dagens Nyheter som lantmilitär medarbetare.³ Fyra år senare flyttade han över sina tjänster till Stockholms-Tidningen.⁴ I sina memoarer avslöjade han att det var han själv som lämnat det halvnazistiska Folkets Dagblad underlaget till den uppseendeväckande publiceringen av Per Albin Hanssons avvisande svar på den finske utrikesministern Tanners framställning om svensk militär hjälp till Finland under vinterkriget. Enligt egen uppgift skulle Bratt i sin tur ha fått uppgiften av generalmajor Axel Rappe som möjligen blivit informerad i sin egenskap av fungerande försvarsstabschef. Bratts åtgärd bildade upptakten till de händelser som sedermera sammanfattats under benämningen, "februarikrisen 1940".⁵

För Bratts fortsatta karriär efter avskedet från officersbanan blev hans förordnande som sakkunnig i 1930 års försvarskommission av särskild betydelse. Av hans memoarer framgår att han själv betraktat försvarskommissionen som en språngbräda och att han fäste stora förhoppningar vid uppdraget. I dramatiska ordalag skildrar han stats-

och försvarsministern Ekmans erbjudande på följande sätt. Sommaren 1930 hade Bratt i avsaknad av fast anställning hamnat i ett prekärt försörjningsläge. Alla försök att få en lämplig befattning hade strandat. Konjunkturen var på nedåtgående. En kortvarig anställning som kontrollant av svenska massavedsleveranser i Stettin innebar endast en tillfällig lättnad:⁶

”Efter hemkomsten därifrån var jag förtvivlad och efter ett nytt misslyckat försök minns jag att jag kastade mig på min säng och sa: ’Nu orkar jag inte längre! Nu får Du, Gud hjälpa mig!’ I *precis* — observera det — samma ögonblick ringde telefonen. Jag tog luren. En för mig okänd röst frågade: ’Är det major Bratt?’ — ’Ja.’ — ’Det är statsministern’; C.G. Ekman alltså. Ekman frågade mig, om jag ville bli en av de två permanenta sakkunniga i den försvarskommission som skulle tillsättas med Per Albin Hansson som ordförande. ’Jag tackar excellensen; det vill jag gärna’, svarade jag. — — — Nog fanns det anledning att tacka inte bara statsministern utan också ’Gud’ för den påringningen. — — — Försvarskommissionen var den chans jag ansåg mig ha vid denna tidpunkt, och jag erkänner att det var med darrande händer jag några veckor senare på en bänk i Humlegården utanför Kungl. Biblioteket kastade mig över tidningen den dag, då kommissionens sammansättning offentliggjordes;”

I fortsättningen uttrycker han sin tacksamhet till Ekman men förmodar att P A Hansson också haft ett finger med i spelet.

”Vid denna tid stod jag väl hos Per Albin Hansson — det blev annorlunda sedan — och antagligen var det väl han som rekommenderat mig till Ekman.”

Erfarenheten visar att memoarer som berättande källor ofta är bedrägliga. För den i 30-talets försvarsdebatt något bevandrade förefaller Bratts förvåning över sin upphøjelse inte helt äkta. Överraskningsmomentet kan rimligen inte ha varit så stort. Varför förbarmade sig Ekman över just Karl Axel Bratt? Guds finger? Svårt att belägga vetenskapligt. Per Albin Hansson — som Bratt helt vagt utpekar? Tänkbart. Andra omständigheter? Också tänkbara.

Mot denna bakgrund har jag funnit anledning att granska Bratts aktiviteter och betydelse under åren omkring 1930 fram till tillsättningen av 1930 års försvarskommission — för Bratts del betecknad som hans personliga genombrott.

Bratt var 1930 en riksbekant försvarsdebattör, flitigt citerad och de-

batterad. Vintern 1928 hade han väckt uppmärksamhet genom två artiklar i Svensk Tidskrift och Tiden; "Det europeiska krigets nya skepnad" respektive "Europa och kriget". I rask följd utgav han sedan böckerna "Krig, fred och försvar" (1928), "Kampen om folken" (1929) samt "Försvarsfrågan i stöpsleven" (1930).

I sina båda uppsatser 1928 uppehöll han sig särskilt vid det framtida luft- och gaskriget.

"Framtidens krig kunna icke humaniseras. Alla medel skola därunder utan hänsyn till mellanfolkliga bestämmelser komma till användning. Skillnaden mellan krigförande och icke-krigförande delar av folket har i vad rör luft- och gaskriget bortfallit."⁷

Bratt menade vidare att ett lands "luftgräns" inte kunde försvaras. Luftstridskrafternas främsta objekt skulle bli befolkningscentra, industrier och kommunikationer och dessa skulle inte kunna påräkna något effektivt försvar. Ett nytt europeiskt krig skulle äventyra kontinentens existens som kulturområde. Författaren proklamerade därför krig mot kriget självt.⁸

Uppsatserna väckte stort uppseende — inte minst därför att de skrivits av en f d generalstabsofficer. I liberal, frisinnad och socialdemokratisk press fick Bratt genomgående ett positivt mottagande medan högerpressen menade att Bratt egentligen inte kommit med något nytt. Hans påpekanden om luftkrigets betydelse var visserligen värdefulla men läget var inte så hopplöst som Bratt velat göra gällande. Man konstaterade att hans artiklar utnyttjades dels av dem som simulerade intresse för en modernisering av det svenska försvaret, dels av pacifistiska kretsar.⁹

Sistnämnda påstående underströks i viss mån av en interpellation i utredningsfrågan samma vår, vari Elof Lindberg just valt de anförda uppsatserna som utgångspunkter.¹⁰

För att precisera sina ståndpunkter tillställde Bratt på hösten 1928 ett flertal tidningar en artikel på tolv punkter. Han tog däri avstånd från den isolerade avrustningen, som han menade kunde äventyra demokratiernas motståndskraft mot reaktionära och diktatoriska stater. Isolerad avrustning och allmän upprustning ledde till samma resultat; "våldets supremati". Däremot bekände han sig helt och fullt till en internationell och samtidig avrustning.¹¹

Bratts deklARATION vållade besvikelse i de organ som förde den isole-

rade avrustningens talan, men framkallade spridda applåder i den "försvarsvänliga" pressen.¹²

Bratt utdömde konsekvent den svenska försvarsorganisationen. I Försvarsfrågan i stöpsleven (1930) drog han upp riktlinjer för ett moderniserat försvar med tyngdpunkten förlagd till luftförsvaret. Arméns kvalitet skulle höjas genom ökad motorisering och större eldkraft. Bratt tog vidare avstånd från den dittills tillämpade neutralitetslinjen i svensk säkerhetspolitik och pläderade för ett "solidaritetsförsvar" inom ramen för folkförbundets sanktionssystem. Författaren hade däri starkt närmat sig de ståndpunkter som företrädde av kretsen kring Helge Jung och Ny Militär Tidskrift.¹³

I 1929 och 1930 års riksdagsdebatter rörande försvarsfrågan var Bratt sannolikt den mest åberopade auktoriteten.¹⁴ Vid tillsättningen av luftförsvarssakkunniga i mars 1928 uttryckte Elof Lindberg sitt stora missnöje över att Bratt förbigåtts. Denne borde ha varit självskriven, ansåg Lindberg.¹⁵

Hösten samma år framlade Per Albin Hansson i Ny Tid sin syn på sammansättningen av en kommande försvarsutredning. Bl a utpekade han Bratt som självskriven ledamot.¹⁶ I en försvarsdebatt 1929 vidhöll han sitt synsätt och underströk särskilt det förhållandet, att det numera fanns militärer som vågade tänka "utanför de linjaler, som tillhandahållas av generalstaben."¹⁷

Bratt synes överhuvud taget ha haft gott renommé i det socialdemokratiska lägret. Vid partikongressens behandling av försvarsfrågan 1928 var Bratt ett centralt namn.¹⁸ Hur pass intima förbindelserna med partiet varit är svårt att bedöma. Enligt brevuppgifter skulle han ha haft vissa kontakter med P A Hansson.¹⁹ Hans författarskap sammanförde honom också med tidningsfolk och han var väl anskrivnen hos en rad av socialdemokratins ledande koryféer som P A Hansson, Gustav Möller, Rickard Sandler, Arthur Engberg, Allan Vougt, Ivar Vennerström, Elof Lindberg och Harald Hallén.

Att Bratt under alla förhållanden var ett hett namn för en eventuell försvarsutredning torde vara ostridigt, d v s om dess sammansättning finge påverkas av socialdemokratien och den borgerliga vänstern. Bratt säger själv i memoarerna att han betraktade försvarskommissionen som sin stora chans och var således medveten om sin situation. Med spännt intresse följde han utredningsfrågans utveckling. Bl a sökte han infor-

mation hos Gustav Möller i frågan. Den 9 mars 1930 sammanträdde representanter för de frisinnade och socialdemokratiska partierna för att inom ramen för sina försök till vänstersamverkan dra upp riktlinjerna för ett gemensamt uppträdande i statsutskott och riksdagskamrar beträffande försvarets utredningsfråga.²⁰ Efter sammankomsten skrev Möller till Bratt; "Konfidentiellt kan jag meddela Dig att riksdagen med all sannolikhet kommer att giva utredningsdirektiv."²¹ Beskedet bör ha stärkt Bratts tillförsikt.

Trots detta synes Bratt ha levt i ett slags feberaktig oro inför vad som skulle ske. I början av juli skriver vännen Poul Bjerre (läkare, författare och fredsvän):²²

"Svårigheterna ligga däri att ditt liv f.n. måste inställas på avvaktan. Du kan faktiskt intet göra, förrän Ekman får färdig sin kommitté. Sen får Du nog att göra."

Dessförinnan hade han sökt stöd för sin kandidatur hos både Eli Heckscher och Per Albin Hansson.²³ Den senare gav den 30 juni följande hoppfulla besked:²⁴

"Har ännu icke talat med C.G. Ekman om försvarsutredningen. Under regeringskrisen frågade han, om jag ville taga ordförandeskapet i utredningen. Jag passade då på, att önska ett samtal innan utredningen tillsattes för att få framföra mina synpunkter. Han lovade mig ett sådant samtal, men har sedan ej hörts av. När samtalet blir presenterar jag Ert namn. T.v. kan jag icke säga mera."

Enligt memoarerna skulle Bratt ha fått definitivt besked först genom tidningarna, d v s den 24/10. Samtalet med Ekman skulle ha ägt rum några veckor tidigare men efter det att uppdraget i Stettin var slutfört.²⁵ På dessa punkter är Bratt konkret och sannolikt trovärdig. Annat material visar nämligen att Ekman startat sonderingarna rörande kommissionens sammansättning efter den 3/10, d v s efter landstingsvalen och höstmanövern i Norrbotten, vilken han bevistade i egenskap av försvarsminister. Någon gång mellan den 6/10 och 13/10 hade Ekman och Hansson diskuterat kommissionens sammansättning varvid den senare framfört Bratts kandidatur.²⁶ Brevmaterial i K A Bratts arkiv ger dessutom belägg för att uppdraget i Stettin pågick ännu under augusti och september.²⁷ Ekmans påringning kan således tidfästas till perioden 7/10—omkr 15/10.

Däremot finns alltså anledning att sätta frågetecken för "överraskningsmomentet" i Ekmans påringning. Helt vagt förmodar Bratt att Per Albin Hansson "antagligen" stått bakom erbjudandet. Bratt förti-

ger också sina tidigare kontakter med Hansson. Här är han mindre pålitlig.

Av det tidigare har framgått att Bratt länge varit ett intressant namn i försvarsdebatten. För samtida press var utnämningen väntad.²⁸ Bratt hade själv fått besked att han skulle föreslås av den blivande utredningsordföranden, P A Hansson. Bratt bör också rimligen själv ha bedömt sina utsikter mer optimistiskt än vad han låter påskina i memoarerna. Detta belyses bl a av ett brev till Bratt från gode vännen och affärsmannen Malcolm Lilliehöök, daterat redan den 30/7. Lilliehöök skriver:²⁹

”Genom din goda Moder har jag fått veta — under allehanda tysthetslöften — dels att de som makten hava i detta land äntligen tagit skeden i vackra hand å anmodat Dig att visa dem hur man bör taga itu med den moderna ’Serimner’ d.v.s. försvarsfrågan — dels ---.”

Lilliehöök skriver som om saken vore klar, vilket den officiellt inte var. Hans kunskap härrör från Bratts mor, som i sin tur fått informationen från sonen Karl Axel. Grunden till förhoppningarna bör rimligen ha varit Per Albin Hanssons brevlöfte. Lilliehööks optimism speglar självfallet ytterst K A Bratts egna till modern i förtroende uttryckta bedömningar. En sådan tolkning rimmar också med det renommé Bratt tillkämpat sig genom sina tidigare aktiviteter.

Alltsedan socialdemokratin vid partikongressen 1928 principiellt anslöt sig till utredningskravet hade en ny stor försvarsrevision legat i luften. Bratts namn nämndes flitigt i persondiskussionen. Bratt själv var tidigt medveten om sina chanser och lämnade ingen möda osparad att befordra sina utsikter. Med feberaktig oro följde han utvecklingen, först fram till riksdagens utredningsbeslut den 9 april, därefter beträffande de personella nomineringarna. Per Albin Hanssons brevlöfte den 30/6 fyllde Bratt med tillförsikt. Saken var i det närmaste klar. Bekräftelsen kom med Ekman's erbjudande. Kommunikén i tidningarna blev bara inseglet på hans lycka. När Bratt i sina memoarer utpekade Ekman som ”Guds redskap” kunde han således också i rättvisans namn ha visat P A Hansson motsvarande generositet. Det var ju ändå denne som var den egentlige förslagsställaren. Men som Bratt själv såg det — ”det blev annorlunda sedan” — d v s innan memoarerna kom på pränt.

Därmed är emellertid inte sagt att Ekman skulle ha tvekat inför Hanssons förslag. Tvärtom. Ekman beredde själv den s k kretsen kring

Helge Jung och Ny Militär Tidskrift (NMT) stort utrymme på expertplanet genom att göra Axel Gyllenkrok till ledamot och flygsekreterare samt Helge Jung till armésekreterare. Genom NMT och den av kretsen utgivna debattboken, Antingen-Eller, hade Ekman uppenbarligen fått ett särskilt förtroende för Jung och hans medarbetare. Ekman såg i NMT-kretsen ett alternativ till den högerlierade generalstabsexpertis som dittills stått till politikernas förfogande.³⁰

K A Bratt företrädde, såsom antytts ovan, idéer som i mångt och mycket påminde om det program som NMT-kretsen lanserade med Antingen-Eller. I sin koncentrerade form var "Försvarsfrågan i stöpsleven" mera principiellt hållen, politiskt mera radikal men beträffande försvarsväsendets utformning i huvudsak samstämmig med Antingen-Eller. "Men trots all detaljkritik, min övertygelse är att den huvudväg, Du anvisar, är den enda gångbara", skrev C A Ehrensvärd, en av NMT-kretsens mera framträdande talesmän, till Bratt angående Försvarsfrågan i stöpsleven.³¹

Bratt inledde denna skrift med en våldsamt vidräkning med konservatismen såsom oförenlig med sann demokrati. Konservatismen balanserade alltjämt på randen till den tyska maktfilosofi, som hävdade att ett lands styrka helt berodde av dess militära resurser, en åskådning som fortfarande räknade kriget som en uppbyggande kraft. För konservatismen var frågan om försvaret mera en fråga om tradition, känsla och kult än praktisk politik, menade Bratt.

I slutkapitlet bröt han på motsvarande sätt staven över den svenska officerskåren, som snarare hade autokratien än demokratin som politiskt samhällsideal. En viss förskjutning hade visserligen ägt rum under senare år, menade Bratt, men hävd, tradition, uppfostringsmetoder, miljö och allt det irrationella som sätter sin prägel på samhällsgrupper och färgar deras åskådning, hade gjort officerskåren inte blott likgiltig utan t o m avog mot den demokrati, som den betraktar som en fiende till sina samhällsbevarande ideal.

Fortsättningsvis konstaterade Bratt att för Sverige var det en säkerhetsfråga av första rang att medverka till fredens organisering i Europa. Men detta kunde icke ske genom isolerad avrustning. Nedrustningsfrågan var ett trygghetsproblem.

Moraliska och ekonomiska garantier förblev otillräckliga. Militära garantier var alltjämt det yttersta medlet. Men dessa måste sättas in som

ett internationellt instrument. Detta var den enda väg som kunde förhindra att de enskilda staterna även i fortsättningen skulle söka sin egen trygghet i rustningar och militärallianser. Mot pacifisterna, som menade att detta enbart var en ny form av militarism, ville Bratt ställa ett garantisystem, baserat på internationell och samtidig nedrustning. Den isolerade avrustningen var oförenlig med solidaritetstanken.

Beträffande det svenska försvaret ansåg han att 1925 års försvarsbeslut hade varit en etapp på vägen mot minskade rustningar. Beslutet hade motiverats av det förbättrade läget, önskan om lägre kostnader samt vissa irrationella faktorer. Att organisationen blev som den blev kunde inte läggas politikerna till last utan måste tillskrivas en traditionsbunden sakkunskap, utan förmåga att överblicka den krigstekniska utvecklingen. En sakkunskap som utan förståelse för nedrustningssträvandena i världen betraktade försvarsbeslutet som en tillfällig reträtt.

Bratt avvisade med emfas vad han kallade "rustningslinjen", dvs de som såg försvarsfrågan enbart ur militärteknisk synvinkel. Kostnadsaspekten var den väsentligaste. I en demokrati måste folkviljan respekteras. Att betrakta krigsmakten som enda trygghetsgaranti vore en felsyn som skulle leda till orimliga kostnadskrav. Men eftersom även de militärpolitiska och strategiska synpunkterna fordrade beaktande måste man komma fram till en kompromiss.

Bratt förnekade i detta sammanhang möjligheten av att Sverige skulle kunna föra en isolerad försvarsstrid. Angående neutralitetsförsvaret hade sagts att dess uppgift var att hävda vår neutralitet och hindra att vi blev indragna i krig. Bratt påpekade att denna uppgift kunde fyllas endast om den som ville våldföra sig på Sveriges neutralitet betraktade dess krigsmakt som ett hot. Konklusionen blev att neutralitetsförsvaret måste dra samma kostnad som ett isolerat självständighetsförsvaret.

Mot dessa alternativ satte Bratt *solidaritetsförsvaret*, som skulle vara en integrerad del av ett internationellt garantisystem. Det svenska försvaret skulle byggas upp på grundval av landets militärpolitiska läge och egna resurser. Det största hotet kom från luften — följaktligen skulle tyngdpunkten förläggas till luftförsvaret. Flygvapnets potential i fred skulle bevaras genom ett utvecklat och subventionerat civilflyg samt en stark, statligt kontrollerad flygindustri. Utgående från den regionala solidariteten, räknade Bratt med uppträdande av engelska sjöstridskrafter i Östersjön (krig med England vore en orimlighet). Då den

svenska flottans möjligheter att dels bekämpa flyg, dels mäta sig med en stormaktsflotta vore obefintliga samt handelsskyddet med fördel kunde övertas av flyget, skulle man inrikta sig främst på en ubåtsflotta. Medel skulle på detta sätt frigöras för förstärkningar av flygvapnet.

Beträffande armén förordade Bratt mindre, lättörligare och eldkraftigare operativa enheter. För att i viss mån frigöra armén från dess beroende av det sårbara järnvägsnätet samt för att öka den strategiska och taktiska rörligheten ville Bratt skapa resurser för landsvägstransporter. Han ville dessutom tillföra organisationen vissa elitförband i form av motoriserade stridsenheter. Bland förebilderna nämnde han det tyska riksvärnets utveckling under von Seeckt samt de engelska försöken med mekaniserade brigader. I likhet med NMT-kretsen hävdade Bratt mycket starkt kvalitetskravet.³²

Bratts kandidatur till en utredningspost knöts till en början främst till hans egenskap av fredsvän och avrustare. Han stöddes därvid av såväl liberala, frisinna som socialdemokratiska kretsar. Hans precisering av sin avrustningssyn och anslutning till ett positivt "solidaritetsförsvaret", som på pacifistiskt håll tolkades som en åsiktsförändring, synes inte ha minskat hans renommé. Bratt väckte med sina skrifter vida större uppmärksamhet än NMT-kretsen, vars genombrott först kom på allvar med Antingen-Eller.

Programmässigt förenades Bratt och NMT-kretsen på en rad punkter:

- kritiken mot den politiska konservatismens försvarsprogram (starkare hos Bratt)
- förnekandet av våra möjligheter att ta upp ett isolerat självständighetsförsvaret,
- accepterandet av kostnadsaspektens avgörande betydelse,
- solidaritetsförsvaret,
- luftförsvarets stora betydelse,
- lantstridskrafternas omdaning enligt principen kvalitet framför kvantitet,
- flottans övergång till ubåtar och lättare fartygstyper samt
- kravet på en allsidig utredning som inte borde utesluta varken alternativet "isolerad avrustning" eller "förstärkta försvarsanstalter".³³

I sitt marsnummer skrev NMT om Försvarsfrågan i stöpsleven: "Som synes överensstämmer major Bratts åsikter i dessa avseenden helt med

dem, som städse gjorts gällande i N.M.T.” Bratt å sin sida kvitterade med en jämförande granskning i DN den 15 juli av 1929 års försvarsutrednings betänkande (åkermanska utredningen) och Antingen-Eller, vilken klart utföll till Antingen-Ellers förmån. Bratts inlägg citerades sedan i långa stycken i påföljande nummer av NMT.³⁴

I en översiktlig studie rörande de nordiska ländernas försvarspolitik under mellankrigstiden (Förvarning-nådatid-återtagning) har Klaus-Richard Böhme ansett sig kunna konstatera ett gynnsammare förhandlingsklimat mellan politiker och militärer i Sverige än i övriga nordiska länder. Bakgrunden skulle ha varit att den parlamentariska majoriteten i Sverige — i motsats till förhållandet i Danmark och Norge — aldrig övergav existensförsvaret som försvarspolitik målsetting. Man bröt visserligen år 1925 ner en äldre organisation men tvingade därigenom fram ett organisatoriskt och tekniskt nytänkande, som i sin tur skapade bättre förutsättningar för en fruktbar dialog mellan politiker och militära fackmän. I Danmark och Norge däremot, där respektive parlament tog deciderad ställning mot existensförsvaret, vidhöll officerskårerna sina gamla krav. Positionerna förblev låsta.³⁵

Böhmes resonemang är onekligen intressant och tankeväckande. Vid det internationella historikersymposiet i Oslo i augusti 1976 över ämnet, ”The Great Powers and the Nordic Countries 1939—40”, redovisade den engelske historikern, Peter Ludlow, liknande iakttagelser.³⁶ Härtill kan erinras att 1925 års försvarsbeslut var det första i modern svensk historia som omfattades, inte enbart av en parlamentarisk majoritet utan jämväl av en bred folkvilja — en konsekvens av rösträttens demokratisering 1918—1921. Beslutet hade i så måtto från demokratisk synpunkt sitt obestridda värde. Folkmajoriteten hade dragit upp ramarna för det militära verksamhetsfältet.

K A Bratt och Jung-kretsen kom att gå i spetsen för de officerare som insåg nödvändigheten att anpassa sig till den demokratiska nyordningen. Som företrädare för moderna idéer med krav på rationellare organisationsformer och teknisk förnyelse bereddes de plats i 1930 års försvarskommission, som för fem år blev en plattform för ett avspänt samarbete mellan parlamentariker och militära fackmän. Därmed inleddes också en ny era i svensk försvarspolitik, karaktäriserad av politisk konsensus och ömsesidigt förtroende mellan politiker av skilda försvarspolitiska åskådningar och försvarets företrädare; en era som

inom ramen för folkhemsbegreppet också knäsatte föreställningen om ett folkförsvar.

NOTER

- 1 K.A.Bratt, I krigarens lovliga avsikt, Sthlm 1952, s 137—205.
- 2 Ibid s 206 ff. Se vidare I Ström-Billing, Tyska intressen i svensk krigsmaterielindustri 1934—35, AoH 1972, s 101 ff.
- 3 Ang DN:s handläggning av affären Bratt-Gyllenkrok se J Torbacke, Dagens Nyheter och demokratins kris 1937—1946. Genom stormar till seger, Sthlm 1972, s 81 ff. Jfr K A Bratt 1952, s 216.
- 4 J Torbacke s 333 ff. Jfr K A Bratt 1952, s 224 ff.
- 5 Utförligt härom hos O Nyman, Februarikrisen 1940, StvT 1953, s 151 ff. Se vidare K Wahlbäck, Finlandsfrågan i svensk politik 1937—1940, Sthlm 1964, s 273 ff. W M Carlgren, Svensk utrikespolitik 1939—1945, Sthlm 1973, s 100, J Torbacke, s 132 ff samt K.A.Bratt 1952, s 246 ff.
- 6 K A Bratt 1952, s 193 f.
- 7 K A Bratt, Det europeiska krigets nya skepnad, Svensk Tidskrift 2/1928.
- 8 Ibid samt Europa och kriget, Tiden 2/1928.
- 9 Högerpress: NDA 10/3, AB 12/3—14/3, 18/3, NWT 13/3—14/3, SDS och SvD 15/3, GM 16/3, HP 5/4 och Svensk Tidskrift 2/1928.
- Lib och fris press: DN och Östgöten 10/3, Nerikes Alleh 12/3, SvM 12/3—16/3, K-T 13/3, GHT 14/3, Bohuslänningen 16/3, Tidevarvet 17/3 och Fris Ungdom 2/28.
- Socdem press: Nya Norrl 15/3, SocD 12/3, 14/3—16/3, Arbetet 16/3, 17/3 (Sagt och skrivet) och 20/3, Ny Tid 16/3, NSD 19/3, Dala-Dem och Värml Folkblad 20/3, VbF 24/3 och Nya Samh 19/3 (Sagt och skrivet), 24/3, 26/3 och 27/3.
- 10 RD prot 1928, AK 19:123 ff.
- 11 Se bl a StD (s 15) och Ny Tid (s 7) 22/11 samt DN 23/11 (s 6).
- 12 AB 22/11 (Blick på pressen) och 26/11, StD 22/11, DN 23/11 och 25/11 (Hos pressgrannar), NDA och SvD (Pressfronter) 23/11, SvM 23/11 (Reflexer) och 24/11 (Reflexer), SDS 27/11 och Ny Tid 22/11, 25/11 (Röster i pressen) och 28/11.
- 13 K A Bratt, Försvarsfrågan i stöpsleven, Sthlm 1930.
- 14 Se bl a RD prot 1929, FK 19:34 ff, 19:43 ff, 19:56 ff, AK 23:41, 23:51, FK 1930 23:59 ff, AK 24:18, 24:48 och 24:54. Elof Lindberg (AK 24:54): "Major K.A.Bratt, vilken i mycket hög grad har förtjänsten av att försvarsfrågan nu är aktuell — ett sådant omdöme anser jag böra komma till kammarens protokoll — framhåller - - -."
- 15 VbF 24/3 1928.
- 16 Ny Tid 9/10 1928: "Major K.A.Bratt t.ex. borde vara nästan självskrivnen såsom ledamot av en sådan komité. - - han representerar den med militära insikter parade

- kritiska syn, som behövs för att röja rent för någonting nytt och bättre.”
- 17 RD prot 1929, AK 23:13.
- 18 Se bl a SocD 8/6—10/6 1928. Tidningsklipp i K A Bratts ark, vol 4, KrA.
- 19 Sven Backlund (utrikesred i Ny Tid) — K A Bratt 21/3 1929: ”Jag är glad över att Du håller förbindelser med P.A.Hansson. Han är den ende inom det parti jag tillhör, som enligt min mening har något av en statsmans öga.” K A Bratts ark, vol 1, KrA.
- 20 A Cronenberg, Vänstersamverkan och försvarets utredningsfråga 1929—1930, AoH 1975, s 112 f.
- 21 Gustav Möller — K A Bratt 10/3 1930. K A Bratts ark, vol 1, KrA.
- 22 Poul Bjerre — K A Bratt 1/7 1930. K A Bratts ark, vol 1, KrA.
- 23 Eli Heckscher — K A Bratt 14/5 1930. K A Bratts ark, vol 1, KrA.
- 24 P A Hansson — K A Bratt 30/6 1930. K A Bratts ark, vol 1, KrA.
- 25 K A Bratt 1952, s 193 f.
- 26 A Cronenberg, Militär intressegrupp-politik. Kretsen kring Ny Militär Tidskrift och dess väg till inflytande i 1930 års försvarskommission, Kristianstad 1977, s 78 ff.
- 27 K A Bratts ark, vol 1, KrA.
- 28 Se bl a AB 24/10 samt SocD, StT och SvM 25/10 1930.
- 29 Malcolm Lilliehöök — K A Bratt 30/7 1930. K A Bratts ark, vol 1, KrA.
- 30 A Cronenberg 1977, avsnittet ”Försvarskommissionens tillsättning”.
- 31 C A Ehrensvärd — K A Bratt 12/3 1930. K A Bratts ark, vol 1, KrA.
- 32 K A Bratt 1930.
- 33 Ang NMT-kretsens program se A Cronenberg 1977, avsnittet ”Antingen-Eller och åkermanska utredningen”.
- 34 NMT 1930 s 71, DN 15/7 1930 samt NMT 1930 s 210 f.
- 35 K-R Böhme, Förvarning-nådatid-återtågning. Skandinavisk försvarspolitik under mellankrigsperioden, Sthlm 1976, s 41 (offset). Reviderad upplaga i amerikansk version under tryckning.
- 36 Ant av A Cronenberg 19/8 1976 (hos förf). Rapporten från symposiet ännu ej tryckt.

FÖRKORTNINGAR

AB	Aftonbladet (h)
AK	Riksdagens andra kammare
AoH	Aktuellt och Historiskt
ark	arkiv
DN	Dagens Nyheter (1)
FK	Riksdagens första kammare
GHT	Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning (1)
GM	Göteborgs Morgonpost (h)
HP	Helsingborgs-Posten (h)
KrA	Krigsarkivet

K-T	Karlstads-Tidningen (l)
NDA	Nya Dagligt Allehanda (h)
NMT	Ny Militär Tidskrift
NSD	Norrmländska Socialdemokraten (s)
NWT	Nya Wermlands-Tidningen (h)
RD	Riksdagen
SDS	Sydsvenska Dagbladet Snällposten (h)
SocD	Socialdemokraten (s)
StD	Stockholms Dagblad (h)
StT	Stockholms—Tidningen (l)
StvT	Statsvetenskaplig Tidskrift
SvD	Svenska Dagbladet (h)
SvM	Svenska Morgonbladet (f)
VbF	Västerbottens Folkblad (s)

SUMMARY

The expansions of the franchise in Sweden during the period 1918—1921 led to a radicalization of the Riksdag, and in 1925 that body — against the background of an improved strategic situation and hopes for a lasting peace — adopted legislation calling for far-reaching cutbacks in the defense organization. As early as 1919, in connection with the appointment of the defense committee of that year, Nils Edén, then the Liberal prime minister, called for a better adaptation of the defense apparatus to the country's financial capacity and to the needs of peacetime cultural activities. With its firm anchoring in public opinion and the Riksdag majority, the Defense Resolution of 1925 was of undeniable value from the point of view of democracy.

Around 1925 public opinion concerning defense was divided into three major categories:

- a) the right, which maintained its demands for a defense apparatus strong enough so that Sweden could defend her independence without outside help, i.e., could defend her neutrality;
- b) the center, which hoped for mutual and international disarmament, in anticipation of which Sweden should, however, not abandon the idea of being able to defend her independence, but should do so within the framework of an international community, i.e., a so-called solidarity defense;
- c) the left, which was convinced that an international system of justice must evolve, which considered military armament meaningless, which felt that the smaller powers should set an example by unilateral disarmament, and which felt that Sweden should in the meanwhile limit herself to maintain a "Watchguard" force whose task would be to respond at least symbolically to any violations of Sweden's neutrality.

The officers' corps and the military leadership traditionally sympathized with the right politically. Nonetheless, under the present circumstances these circles realized that it would be difficult to demand both high quality and great quantities when it came to defense spending. With the military leadership's support the right chose to work primarily for the preservation of the existing defense organization.

K A Bratt, who had discontinued a promising career with the general staff in 1928 in order to devote himself to public debate, rejected the traditional military point of view and gave his support to the center position described above. Critical of the authoritarian point of view and the traditional military cult, Bratt supported in principle the idea of international and simultaneous disarmament. While the questions of disarmament was in his view a security problem that still had to be solved with the help of military guarantees, he felt that these guarantees should be developed on an international basis. Analogous to this, Bratt rejected a one-sided military-technical attitude toward Swedish defense policy. Instead the question of costs was more important; the will of the public must be respected. Bratt did not feel that the armed services were the only guarantor of security; instead, Sweden's defense program should be integrated with an international system of guarantees. When it came to the central question of "quality or quantity" he took a clear stand in favor of the demands for quality.

Bratt stirred up a great deal of interest in political circles with his articles. Together with the so-called circle around Major (later Commander-in-Chief) Helge Jung and *Ny Militär Tidsskrift* (The New Military Journal), which to some extent represented a similar point of view, Bratt was given a seat on the Defense Commission of 1930, whose proposals were to form the basis for the development of the Swedish armed forces up until the outbreak of the war between the Great Powers in 1939.

Each in his own way, Bratt and Jung both contributed to the elimination of the tensions between politicians of all hues and the officers' corps that has characterized Swedish defense policy ever since the 1930s. The present article deals primarily with Bratt's activities on the eve of the appointments to the Defense Commission of 1930.

AKTUELLT OCH HISTORISKT 1953—1977

Nominell — systematisk förteckning över hittills i AoH publicerade bidrag.

Av Olof Möller

Förteckningen är uppställd efter författarnamn i alfabetisk ordning och med angivande av publiceringsår i kronologisk följd.

Redaktionell information återfinns i slutet av förteckningen.

Samtliga publikationer i denna förteckning är försedda med klassificeringskod enligt särskild kodförteckning.

Koden är sammansatt av följande komponenter:

a) inledningssiffra	är en kronologisk periodhänvisning
b) bokstavskod 1 (A - J)	anger försvarsgren o dyl
c) bokstavskod 2 (K - U)	är en geografisk specifikation
d) slutsiffra (-siffror)	anger ämnet

a) *Kronologisk periodhänvisning:*

Allmänt samt artiklar som behandlar flera perioder....	1
Äldre tid fram till 1749.....	2
Tiden 1750 — 1899.....	3
Tiden 1900 — 1918.....	4
Tiden 1919 — 1938.....	5
Tiden 1939 — 1945.....	6
Tiden 1946 —	7

b) *Försvarsgrenar och dylikt:*

Samtliga försvarsgrenar	A
Armén	B
Flottan.....	C
Flyg och luftförsvaret.....	D
Kustartilleri, kustförsvaret o amfibieförband.....	E
Civilförsvaret	F
Frivilliga försvaret	G
FN, Röda Korset och humanitära organisationer	H
Vapenfria och värnpliktsvägrare.....	I
Osprec. och övrigt.....	J

<i>c) Geografisk specifikation:</i>	Sverige.....	K
	Övriga Norden.....	L
	Hela Norden inkl Sverige.....	M
	Övriga Europa.....	N
	Hela Europa inkl Hela Norden.....	O
	Nordamerika.....	P
	Central- och Sydamerika.....	Q
	Afrika.....	R
	Asien.....	S
	Australien och Oceanien.....	T
	Ospeg. och övrigt.....	U
 <i>d) Ämnesspecifikation:</i>		
	Allianser.....	1
	Biografier.....	2
	Ekonomi.....	3
	Erfarenheter och kommentarer.....	4
	Fredsbevarande operationer och fredsslut.....	5
	Försvar (i fredstid) och Beredskap.....	6
	Försvarsanläggningar.....	7
	Källpublikationer, Litteratur, Bibliografier.....	8
	Militära operationer.....	9
	Militärteori.....	10
	Organisation.....	11
	Planering och framtidsperspektiv.....	12
	Planering av och förberedelser för militära operationer, underhandlingar.....	13
	Politik.....	14
	Sammanslutningar och partier.....	15
	Underrättelseväsende och spionage.....	16
	Vapen och vapenteknik.....	17
	Vetenskaplig metodik och utbildning.....	18
	Övriga ämnen.....	19

<i>Författare</i>	<i>Artikel</i>	<i>Publ.år</i>	<i>Kod</i>	
<i>Artéus G</i>	Karl XII:s ryska fälttåg	1969	2 AN	8 + 9
	Some methodological problems confronting research on the social recruitment of commissioned officers in Eighteens Century Sweden (Europe)	1975	2 JK	19
	Militärhistoria. — Vad är det?	1975	1 J	18
<i>Backlund T</i>	Från artillerikasern till militärhögskola	1977	1 BK	7
<i>Barke G</i>	"De sejlede Vandet tyndt i Öresund"	1968	6 HL	9
<i>Bergman E</i>	Flottan och operation Själland 1658	1959-60	2 CL	9
<i>Broomé B</i>	Krigshistoriska avdelningens förhistoria och verksamhet t o m 1917	1973	4 JK	2 + 18
<i>Böhme K-R</i>	Svensk luftförsvarsdoktrin 1919 till 1936	1973	5 DK	7 + 10
	Militärhistoria. — Vad är det?	1975	1 J	18
	Friedrich Engels som militärhistoriker	1976	3 JN	10
<i>Cronenberg A</i>	Värnpliktens vänner och lantmannapartiet	1968	3 JK	15
	Gustaf Björlin och Allmänna Försvarsföreningen	1969	3 JK	2 + 15
	Polen i svensk militärpolitisk bedömning 1930—1936	1973	5 JKN	14
	Kretsen kring Ny Militär Tidsskrift. En studie i militär opinionsbildning 1927—1929	1974	5 JK	15
	Vänstersamverkan och försvarets utredningsfråga 1929—1930	1975	5 JK	3 + 14
	K A Bratt och försvarsfrågan 1928—1930	1977	5 JK	15
<i>Dethleffsen E</i>	Die letzten Tage des "Dritten Reiches"	1970	6 AN	9
<i>Duffy CH</i>	Militärhistoria: dess ställning i krigsskolor och vid universitet	1966	1 J	18

<i>Författare</i>	<i>Artikel</i>	<i>Publ. år</i>	<i>Kod</i>	
<i>Ericson S H:son</i> <i>Fagering I</i>	Kompassen runt	1965	6 CK	6
	Sexdagarskriget 1967. Orsaker och opinion. En forsknings- och debattöversikt	1974	7 JR	8 + 4
<i>Fritze S</i>	Sverige och det andra världskriget	1965	6 JK	8
<i>Furtenbach B</i>	Koreakriget och de militära "lärdomarna"	1953	7 AS	4
	Den officiella historieskrivningen i USA om andra världskriget	1955	6 JP	3
	Materialanslagens andel i försvarskostnaderna åren 1901—1955	1955	1 JK	3
	Planläggningen RN — RD	1956	6 AM	13
	Svenska frivilligförband	1958	1 GK	9
	Sveriges militära resurser hösten 1939	1959-60	6 AK	6
	Generalmötet vid Riksgränsen den 21 maj 1940	1961	6 JK	4
	Vi var beredda	1962	6 AK	5 + 6
	Den militärhistoriska verksamhetens organisation	1963	1 JK	18 + 11
	Sverige-Norges krigsmakt 1864	1964	3 AM	6
	Internordiskt militärhistoriskt samarbete	1964	1 JM	18
	Från försvarsstabens första 25 år	1964	1 JK	6
	"Frontbrev" från år 1807	1966	3 JO	8
	Historik över Sveriges militära beredskap 1939—1945	1968	6 AK	6
<i>Geijer B G</i>	Ett beslut och dess genomförande	1956	6 BL	9
	Militärhistoria. — Vad är det?	1975	1 J	18
<i>Gemzell C-A</i>	Lucius, Wallenberg och Ryssland. Storförsvaret och politik under första världskriget	1976	4 JKN	3 + 14
	Militärhistoria — vad är det?	1975	1 J	18
<i>Grieg Smith S-E</i>	Nöytralitetsförsvaret eller försvar mot Sverige. En undersökelse av truseloppfatningen 1905—1912, slik den kom till uttryck i den			

<i>Författare</i>	<i>Artikel</i>	<i>Publ. år</i>	<i>Kod</i>	
	norske haers forsvarsplaner og taktiske disponering	1977	4 AM	4 + 13
<i>Hammar M</i>	Ett hundra år brittisk maritim strategi 1867—1967	1968	1 CN	4
<i>Hedberg J</i>	Artilleriregementet inför Karl X Gustavs polska krig	1958	2 BK	17
	Segern vid Nowodwor	1967	2 BN	9
<i>Hellman S</i>	Militärhistoria och långsiktspnanering	1976	1 J	18 + 13
<i>Henriksson G</i>	Den tyska marinens operativa planläggning mot USA före första världskriget	1974	4 CN	13
<i>Herlitz C</i>	Några anteckningar rörande det svenska luftvärnets före 1928	1967	5 DK	6
<i>Hettne B</i>	OPEC och IEA i ett internationellt konfliktperspektiv	1976	7 J	3 + 18
<i>von Hofsten G</i>	Den italiensk-tyska planläggningen av en landstigning på Malta 1942	1975	6 AN	13
<i>Holm N F</i>	Sverige och 1800-talets polska frihetsrörelser	1972	3 JKN	15
<i>Holtze B</i>	Några militära bedömningar 1915 avseende Sverige	1969	4 AKN	14
	Sverige i sjömilitärt tyskt perspektiv 1910—1914	1970	4 CKN	14
	Sverige i brittiska bedömningar under första världskriget	1971	4 JKN	14
	Sverige och Norge i franska diskussioner under första världskriget	1977	4 JMN	14
<i>Hubatsch W</i>	Erövringen av Ösel och Dagö 1941	1954	6 BCN	9
<i>Hvidtfeldt J</i>	Den tyske besaettelse av Köbenhavn den 9 april 1940	1973	6 AL	9
<i>Karlsson S</i>	OPEC och IEA i ett internationellt konfliktperspektiv	1975	7 J	3 + 14
<i>Kindberg N</i>	Det svenska frivilligflyget i Finland 1940	1957	6 DGK	9

<i>Författare</i>	<i>Artikel</i>	<i>Publ. år</i>	<i>Kod</i>	
	Finska flygvapnets uppkomst och första tid 1918	1969	4 DL	6
<i>Kroon A</i>	Expeditionen till Västerbotten 1809	1954	3 BK	9
	Pearl Harbour	1956	6 CDS	9
	En kustoperation under andra världskriget	1959—60	6 EN	9
<i>Ljungqvist S</i>	Sveriges militära FN-insatser	1965	7 HK	5
<i>Lyytinen ●</i>	Finlands sjöstridskrafter under vinterkriget 1939—1940 och fortsättningskriget 1941—1944	1962	6 CL	6
<i>Löwenhielm F</i>	Från försvarsstabens första 25 år	1964	1 JK	6
<i>Magnusson Th</i>	Motståndsrörelsernas militära roll i Skandinavien 1940—1945	1977	6 GL	8
<i>Malmport B</i>	Nytt ljus över Frankrikes fall 1940?	1965	6 JN	9
<i>Medwedjev G</i>	Ryska landstigningsoperationer under andra världskriget	1962	6 CL	9
<i>Mikola K J</i>	Strategisk defensiv i Finlands krig 1941—1945	1957	6 AL	9
	Finlands försvarsmakt 50 år	1968	1 AL	6
	En granskning av syftet och formerna för den finsk-tyska samverkan under åren 1940—1941	1969	6 AL	1 + 18
<i>Mousson-Lestang J-P</i>	Sverige i fransk krigföring 1915—1916	1975	4 JKN	14
<i>Müllern H</i>	Sveriges järnmalm och de krigförandes planer 1939—1940. Synpunkter i efterkrigslitteraturen jämte några reflektioner	1953	6 JK	3 + 1
	Operation "Buffel"	1954	6 AL	1
	Politisk och militär högsta ledning. En studie över samverkan dem emellan i Danmark, Norge, Frankrike och England under andra världskrigets inledande skede	1955	6 JO	1
	Om krigsdagböcker	1956	1 JO	

Författare

Artikel

Publ. år

Kod

	"Birke-Nordlicht"	1957	6 AL	9
	De allierades misslyckade ingripande i Norge	1959-60	6 AL	9
	Vi var beredda	1962	6 AK	5+6
	Tyskt anfall mot Jämtland och Härjedalen 1943?	1963	6 AK	9+13
	Bismarck och de svenska krigsfångarna 1864	1964	3 GMN	9
	Koloniförband i stormaktstidens svenska krigsmakt	1965	2 BK	6
	Några amfibieoperationer under andra världskriget	1966	6 ES	9
	Det tyska kustartilleriförsvaret i Norge 1940—1945	1967	6 EL	9
<i>Olow JE</i>	Striderna i Ofotenfjorden den 9—13 april 1940	1956	6 CL	9
	Om det sovjetryska ubåtskriget i Östersjön 1939—1945	1958	6 CN	9
<i>Olsson U</i>	Militärhistoria. — Vad är det?	1975	1 J	18
<i>Palm Th</i>	Före slaget vid Hastings	1967	2 BN	8
	Från borggårdskrisens tid. Några anteckningar av general J Åkerman	1968	4 JK	14
	Marskalk Mannerheim i Högkvarteret. Anteckningar av Georg Enckell	1970	6 JL	2
<i>Palmstierna N</i>	Börje Furtenbachs författarskap	1967	7 JK	8
<i>Personne E</i>	Sven Folins anteckningar om det finska fälttåget 1788—1790	1970	3 BCL	8+9
	Inskrivning av värnpliktiga 1812—1969	1970	1 JK	11
	Vågra värnplikt — ett vapen för de "fosterlandslösa"	1971	1 IK	4
<i>Ruge F</i>	Västtyska flottans uppbyggnad	1972	7 CN	6
<i>Saratejev P</i>	Över oceanerna	1961	6 CN	9
<i>Scholander A</i>	Förberedelserna för landstigningen vid Inchon	1954	7 AS	13
	Landstigningen vid Inchon	1955	7 AS	9

<i>Författare</i>	<i>Artikel</i>	<i>Publ. år</i>	<i>Kod</i>	
<i>Stade A</i>	En nation — två arméer. Nordkoreaner mot sydkoreaner sommaren 1950	1953	7 AS	9
	”Operation Strangle” — FN-flygets stora understödsaktion i Korea 1951—52	1953	7 DS	5
	Natten före natten före Tåget över Bält	1957	2 BL	13
	Carl X Gustafs brev till drottning Hedvig Eleonora	1968	2 JK	8
	Stridsvagnsvapnet under 1936-års försvarsordning	1972	5 BK	6
	”Segern” vid Södra Stäket 1719	1975	2 BK	9
	Nytt källmaterial om striden vid Södra Stäket	1976	2 BK	8+9
	<i>Sterner P</i>	Erfarenheter av rysk krigsfångenskap under Stalintiden	1966	6 JN
<i>Stjerna L</i>	Utvecklingen av ubåtsvapen och ubåtskrigföring i Tyskland 1919-1935. En hemlig organisation byggs upp	1976	5 CN	13
<i>Stjernfelt B</i>	Invasion i skuggan. En studie i anfall och försvar på franska sydkusten i augusti 1944	1971	6 EN	9
<i>Strandman CG</i>	Litteraturen om andra världskriget	1961	6 A	8
	Ny militär litteratur om andra världskriget	1963	6 A	8
<i>Ström-Billing I</i>	Tyska intressen i svensk krigsmaterielindustri 1934—1935	1972	5 JKN	3
<i>Strömberg-Back K</i>	Militärhistoria. — Vad är det?	1975	1 J	18
<i>Tersmeden L</i>	”Stormen för Köpenhamn”	1963	2 BL	9
	Karl X Gustav, pfalzgreven Filip av Sulzbach och slaget om Fyn 1659	1964	2 BL	9
	Med pik och musköt	1969	2 BK	18
<i>Tommos S</i>	Erik XIV och Jacques De Crusol. Ett svenskt värvningsföretag under det nordiska sjuårskriget	1976	2 JK	13

<i>Författare</i>	<i>Artikel</i>	<i>Publ. år</i>	<i>Kod</i>	
<i>Tompuri G</i>	OPEC och IEA i ett internationellt konfliktperspektiv	1976	7 J	3+14
<i>Torstendahl R</i>	Svensk krigsförsörjning och underhållstjänst i Danmark 1657—1660	1961	2 BK	11
<i>Törnblom O</i>	Suezkriget 1956	1958	7 AR	9
<i>von Vegesack B</i>	Forskning och industri — två strategiska grundelement	1966	1 JK	17
<i>Widén A</i>	Fregatten Verdandis världsomsegling	1962	3 CK	6
<i>Åhslund B</i>	Det äldsta "indelningsverket"	1966	2 BO	6
	Fästning och fängelse	1969	1 JK	7
	Chefer för Militärhistoriska avdelningen och dess föregångare	1973	1 J	18
	Bibliografi över skrifter utgivna av militärhistoriska avdelningen och dess föregångare (1873—1973)	1973	1 J	8
	LITTERATURNYTT: Urval av nytillkommen militärhistorisk litteratur vid Militärhögskolans bibliotek 3.10.73—23.10.74	1975	1 J	8
	LITTERATURNYTT: Urval av nytillkommen militärhistorisk litteratur vid Militärhögskolans bibliotek 3.10.74—21.1.75	1976	1 J	8

Till höger Kungl Svea artilleriregementes kasern 1908. Valhallavägen framför kasernen är ännu ej utlagd på en förhöjd vägbank. — På bilden nedan (från 1962) skymtar mellan kanslihus och flyglar Sveriges radios nybyggnader på kaserngården och det till TV-studio påbyggda ridhuset.

Bilden till vänster är från Regementets dag 1944 och visar kaserngården innan den till stor del upptogs av Sveriges Radios nybyggda expeditionlokaler.

I bakgrunden från vänster: del av Västra kasern, matsalsbyggnaden med marketenteri, Västra valvet samt 10. och 11. batteriernas stallar. Mellan byggnaderna — till vänster — skymtar i bakgrunden bad, tvätt och ångcentral.

I förgrunden från vänster: 10,5 cm haubits m/40, 7,5 cm kanon m/02-33, 8,4 cm kanon m/81. I mitten till vänster 10,5 cm haubits m/40.

FRÅN ARTILLERIKASERN TILL MILITÄRHÖGSKOLA

Av Tor Backlund

Sveriges kasernbyggnadshistoria inleds med 1700-talet då "Långa Raden", uppfördes på Skeppsholmen i Stockholm. Vår moderna kasernhistoria kan dock sägas börja den 14 december 1877, då Kungl Svea artilleriregementes kasern vid Valhallavägen i Stockholm slutbesiktigades. Till 1949 var regementet förlagt hit och från 1961 har Militärhögskolan, till vilken Militärhistoriska avdelningen är knuten, sina lokaler här.

Hundraårsdagen högtidlighölls av regementet den 26 maj 1977 i det gamla etablissemanget. I anslutning till jubileet har en handledning i byggnadens förhistoria utarbetats vid Militärhistoriska avdelningen. För denna handledning har dels tryckt källmaterial utnyttjats dels ett antal äldre sveaartillerister intervjuats. I sistnämnda fallet har strävan varit att få fram uppgifter om sådant som inte står att finna i de vanliga tryckta källorna, som uppgifter om övningsanordningar, praktiskt utnyttjande av lokaliteter m m.

Vid bearbetandet av uppgifterna om denna miljödetalj i Stockholm har 1800-talets värld skymtat i många avseenden. Det är långsamheten i behandlingen av en kasernfråga. 1826 yttrade en kommitté sig, 1866 skriver en antagligen förtvivlad artillerichef om nödvändigheten av en kasern. Det var det också. Stockholms trångboddhet skymtar i skildringen av gamla förläggningar i spridda hyreshus. Staden hade ännu inte vuxit helt fram till Valhallavägen; därborta ville ingen bo. Tyskbagarbergen låg i vägen och trakten av Starrbäcken, där kasernen kom att ligga, måste ha verkat mer avlägsen då än Vällingby för 1950-talets stockholmare.

Kasernen var på sin tid landets största och bildade epok i många stycken. Badanläggning, central matlagning, gasljus, rinnande vatten och lyckan för den enskilde soldaten att få en egen säng för första gången måste ha gjort intryck.

Den anmälda handledningen, kallad "1877—1977 från Artilleriregemente till Militärhögskola, anteckningar om Kungl Svea artilleriregementes kasern, MHS 1977", finns vid Militärhistoriska avdelningen, där intresserade kan ta del av den.

LITTERATURNYTT

Urval av nyttillkommen militärhistorisk litteratur vid militärhögskolans bibliotek (1976-02-18 till 1977-06-30)

- Abir, M: Oil, power and politics. Conflict i Arabia, the Red Sea and the Gulf. London 1974.
- Abir, M: Sharum al-Sheikh--Bab al-Mandeb. The strategic balance and Israel's southern approaches. Jerusalem 1974.
- Afheldt, H: Verteidigung und Frieden. Politik mit militärischen Mitteln. München 1976.
- Alfvén, H: Kärnkraft och atombomber. Stockholm 1975.
- Anderton, D A: Strategic air command. Two-thirds of the triad. London 1975.
- Andrén, N (red): Den nordiska balansens framtid. Stockholm 1976.
- Angus, T: Men at Arnhem. A true account of a Parashute Battalion's annihilation seen through the eyes of one of its forty-six survivors. London 1976.
- Bagel-Bohlan, A E: Hitlers industrielle Kriegsvorbereitungen 1936--1939. Bonn 1975.
- Barton, D K: Radar system analysis. Dedham, Mass. 1976.
- Bergquist, M: Krig och surrogatkrig. Stockholm 1976.
- Binkin, M & Record, J: Where does the Marine Corps go from here? Washington 1976.
- Bishop, E: Better to die. The story of the Gurkhas. London 1976.
- Blum, Y Z: The juridical status of Jerusalem. Jerusalem 1974.
- Bonsdorff, G von: Makt och samarbete. En studie i det politiska systemets förändringsprocess. Ekenäs 1975.
- Bowyer, C: Beaufighter at war. London 1976.
- Brodin, K: Studiet av utrikespolitiska doktriner. Teori och två empiriska tillämpningar. Stockholm 1977.
- Brown, D & Shores, C & Macksey, K: The Guinness History of air warfare. Enfield, Middlesex 1976.
- Burgess, R F: Ships beneath the sea: A history of subs and submersibles. New York 1975.
- Castle, H G: Spion Kop. London 1976.
- Castex, R: Mélanges stratégiques. Paris 1976.
- Chalfont, A: Montgomery of Alamein. London 1976.
- Charius, A & Mader, J: Nicht länger geheim. Berlin 1975.
- Cooper, M & Lucas, J: Panzer. The armoured force of the Third Reich. London 1976.
- Connay, M: U. N. Peace-keeping in the Israel-Arab conflict, 1948--1975, an Israel critique. Jerusalem 1976.
- Connelly, P & Perlman, R: The politics of scarcity. Resource conflicts in international relations. London 1975.
- Dayan, M: Story of my life. London 1976.
- Decalo, S: Coups and rule in Africa. Studies in military style. London 1976.
- Dennis, P & Preston, A (utg): Soldiers as statesmen. The second military history symposium. Royal Military College of Canada 1975.

- Deutschland im zweiten Weltkrieg. 1. Vorbereitung, Entfesselung und Verlauf des Krieges bis zum 22. Juni 1941. Berlin 1975.
- Dickson, P: The electronic battlefield. London 1976.
- Dixon, N F: On the psychology of military incompetence. London 1976.
- Dupey, R E & Dupey, T R: The encyclopedia of military history from 3500 B.C. to the present. London 1974.
- Ecological consequences of the Second Indochina war. Stockholm 1976.
- Ellis, J: A short history of guerilla warfare. London 1975.
- The encyclopedia of sea warfare from the first ironclads to the present day. New York & London 1975.
- L M Ericson 100 år. 3 Bd. Stockholm 1976.
- Ericson, S H: Memoarer. 3. Vita Havet. Segling i kungliga farvatten. Stockholm 1976.
- Evon, Y: The demilitarization of Sinai. Jerusalem 1975.
- Fields, R: The Portuguese revolution and the armed forces movement. New York 1976.
- Flyvevåbnet 1950—1975. Köpenhamn 1975.
- Forty, G: Desert rats at war. London 1975.
- Frankland, N & Dowling, C (utg): Decisive battles of the 20th century, Land - sea - air. London 1976.
- Franks, N L R: Double mission. RAF fighter ace and SOE agent Manfred Czernin. London 1976.
- Försvarshögskolan 1951—1976. Stockholm 1976.
- Garnett, J C (utg): The defence of western Europe. London 1974.
- Garrett, R: Clash of arms. The world's great land battles. London 1976.
- Gemston, B: Submarine in colour. Poole 1976.
- Gibbs, N H: Grand strategy. Vol. 1 Rearment policy. London 1976.
- Gilbert, M: Winston S Churchill. Vol. 5. 1922—1939. London 1976.
- Gillingham, J: Cromwell. Portrait of a soldier. London 1976.
- Gitelson, S A: Israel's African setback in perspective. Jerusalem 1974.
- Golan, G: The Soviet Union and the Arab-Israel war of October 1973. Jerusalem 1974.
- Golan, M: The secret conversations of Henry Kissinger. New York 1976.
- Goldmann, K: Tension and détente in bipolar Europe. Stockholm 1974.
- Green, W & Swanborough, G: The Focke-Wulf Fw 190. New Abbot, London, Vancouver 1976.
- Gretschko, A A: Die Streitkräfte des Sowjetstaates. Berlin 1975.
- Groehler, O: Geschichte des Luftkriegs 1910 bis 1970. Berlin 1975.
- Grove, E: German armour in Poland and France 1939—1940. London 1976.
- Grove, E: World War II tanks. London 1976.
- Handel, M J: Perception, deception and surprise: the case of the Yom Kippur War. Jerusalem 1976.
- Harbottle, M: The blue berets. The story of the U N peace-keeping forces. London 1975.
- Heckman, W: Rommels Krieg in Africa. "Wüstenfüchse gegen Wüstenratten" Bergisch Gladbach 1976.

- Heikal, M: The road to Ramadan. London 1975.
- Herzog, Y: Israel in the Middle East: an introduction. Jerusalem 1975.
- Hess, W N: P-47 Thunderbolt at war. London 1976.
- Higgins, J: Storm warning. New York 1976.
- Higgins, J: The eagle has landed. New York 1976.
- Hoadley, J S: The military in the politics of southeast Asia. A comparative perspective. Cambridge, Mass. 1975.
- Holm, P: Rustningskontroll på Nordkalotten. Oslo 1973.
- Horowitz, D: Israel's Concept of defensible borders. Jerusalem 1975.
- Howard-Williams, J: Night intruder. A personal account of the radar war between the RAF and Luftwaffe night fighter force. London 1976.
- Jackson, R: South Asian crisis India - Pakistan - Bangla Desh. London 1975.
- Jackson, R: Fighter pilots of Worlds War II. London 1976.
- Jackson, R: Aerial combat. The world's great air battles. London 1976.
- Jarring, G: Nytt material om de svenska krigsfångarna i Sibirien. Lund 1976.
- Johansen, J O: Olje er makt. Olje og utvikling i persiske gulf. Köpenhamn 1975.
- Johansson, U: Rulla över befälskårerna vid Sveriges armé och flotta 1755. Stockholm 1976.
- Kehrig, M: Stalingrad. Analyse und Dokumentation einer Schlacht. Stuttgart 1974.
- Kennedy, P M: The rise and fall of British naval mastery. London 1976.
- Ketcham, R L: From independence to interdependence. Princeton, NJ 1976.
- Kungl. Smålands Husarregementes historia. Eksjö 1975.
- Ladd, J D: Assault from the sea 1939—1945. London 1976.
- The law of war and dubious weapons. Stockholm 1976.
- Lewis, D: Sexespionage. The exploitation of sex by Soviet intelligence. New York & London 1976.
- Lloyd, A: The war in the trenches. London 1976.
- Ludlum, R: The Gemini contenders. New York 1976.
- Lundström, Å: Minnen 1890—1970. Stockholm 1970.
- MacInnes, H: Agent in place. New York & London 1976.
- Macksey, K: Guderian. Panzer general. London 1975.
- Ma'oz, M: Soviet and Chinese relations with the Palestinian guerilla organizations. Jerusalem 1974.
- Ma'oz, M: Syria under Hafiz al-Asad: new domestic and foreign policies. Jerusalem 1975.
- Menderhausen, H: Coping with the oil crisis. French and German experiences. Baltimore & London 1976.
- Middle East: The strategic hub and North Africa. A bibliographic survey of literature. Washington 1973.
- Military aspects of the Israeli-Arab conflict. International symposium Jerusalem October 12—17, 1975. Tel Aviv 1975.
- Miller, L B: The limits of alliance: America, Europe, and the Middle East. Jerusalem 1974.

- Moskos, C: Peace soldiers. The sociology of a United Nations military force. Chicago & London 1976.
- Nordic stand-by forces in United Nation service. Stockholm 1973.
- Norrbohm, G & Skogsberg, B: Att flyga är att leva. Flygvapnet 1926—1976. Stockholm 1975.
- O'Connell, D P: The influence of law on sea power. Manchester 1975.
- O'Neill, B E: Revolutionary warfare in the Middle East. The Israelis vs the Fedayen. Boulder 1974.
- Ortzen, L: Guns at sea. The world's great naval battles. London 1976.
- Palm, T: Fältmarskalkens död. Stockholm 1976.
- Pantenburg, V: Seestrassen durch das Eis. Herford 1976.
- Pemsel, H: Von Salamis bis Okinawa. Eine Chronik zur Seekriegsgeschichte. München 1975.
- Peyrefitte, A: När Kina vaknar kommer världen att darra. Uppsala 1976.
- Pietet, J S: The laws of war. Geneve 1961.
- Pineau, C: 1956/Suez. Paris 1976.
- Pomerance, M: American guarantess to Isreal and the law of American foreign relations. Jerusalem 1974.
- uanbeck, A H & Wood, A L: Modernizing the strategic bomber force. Why and how. Washington 1976.
- Raman, K V: The ways of the peace maker. New York 1975.
- Révész, L: Militärische Ausbildung in Osteuropa. Bern 1975.
- Roberts, A: Civilmotståndets teknik. Stockholm 1976.
- Roberts, A: Nations in arms. The theory and practice of territorial defence. London 1976.
- Ritling, A: Dialog är bästa försvar. Stockholm 1976.
- Rohde, P: Krig och kriser i Mellanöstern. Stockholm 1970.
- Roskill, S: Naval policy between the wars. 2. The period of reluctant rearmment 1930—1939. London 1976.
- Rydberg, I: De arabiska revolutionerna. Stockholm 1975.
- Rössler, E: Geschichte des deutschen Ubootsbaus. München 1975.
- Sainsbury, K: The North African landings 1942. A strategic decision. London 1976.
- Sallager, F M: The road to total war. New York 1975.
- Sandström, A: Prospects of mutual force reductions in Europe. Stockholm 1976.
- Savkin, V Y: The basic principle of operational art and tactics. Moskva 1972.
- The sea: a selected bibliography on the legal, political, economic and technological aspects, 1975—1976. U. å.
- Sea-bed. A short frontier of disarmament. New York 1972.
- Schiff, Z: October earthquake. Yom Kippur 1973. Tel Aviv 1974.
- Shirer, W L: The collapse of the Third Republic. An inquiry into the fall of France in 1940. London 1970.
- Siegler, H: Dokumentation zur Abrüstung und Sicherheit. Bonn 1975.

- Sjaastad, A & Skogan, J K: Pilitikk og sikkerhet i Norskehavsområdet. Om de enkelte land og våre felles problemer. Oslo 1975.
- Slomin, S: United States — Israel relations, 1967—1973: A study in the convergence and interests. Jerusalem 1974.
- Smith, J H & Gallapsy, J D: Luftwaffe camouflage and markings 1935—45. Vol. 2. Melbourne 1976.
- Smith, P C: Arctic victory. The story of convoy PQ 18. London 1975.
- Smith, P C: Fighting flottilla. HMS Lafory and her sister ships. London 1976.
- Smyth, J: Leadership in war 1939—1945. The generals in victory and defeat. London 1974.
- Soviet army uniforms and insignia 1945—1975. London 1976.
- Speer, A: Dagbok från Spandau. Stockholm 1976.
- Statement on the defence estimates 1976. London 1976.
- Stephan, J J: The Kuril islands. Russo-Japanese frontier in the Pacific. Oxford 1974.
- Stevens, R W: Vain hopes, grim realities. The economic consequences of the Vietnam war. New York & London 1976.
- Stevenson, W: 90 minutes at Entebe. New York 1976.
- Southern Africa. The escalation of a conflict. A politico-military study. Stockholm 1976.
- Swahn, P: Ledarskap ombord. Stockholm 1975.
- Swedish security policy and total defence. Stockholm 1977.
- Svensk profil. Försvar i framtid. Tolv fackmannauppsatser. Stockholm 1976.
- Tarr, D W: American strategy in the nuclear age. New York 1967.
- Taylor, M J H: Jane's pocket book of research and experimental aircraft. London 1976.
- Thee, M (utg): Armaments and disarmament in the nuclear age. Stockholm 1976.
- Walde, K J: Guderian. Frankfurt/M 1976.
- Watts, The U-boat hunters. London 1976.
- Wegener, E: The Soviet naval offensive. Annapolis, Maryland 1975.
- Weizman, E: On eagle's wings. The personal story of the leading commander of the Israeli air force. London 1976.
- Westerberg, C W: Minnen från 50 års tjänstgöring vid Kungl. Svenska Flottan. Karlskrona 1976.
- Westmoreland, W C: A soldier reports. New York 1976.
- Wiberg, H: Konflikteorier och fredsforskning. Stockholm 1976.
- Wiener, F (utg): Die Armeen der Warschauer Pakt-Staaten. 6. uppl. München 1974.
- Wulff, T: Vapen till varje pris! Problem kring kärnvapenspridning, vapenhandel och rursförstöring. Stockholm 1977.
- Zumwalt, E R: On watch. A memoir. New York 1976.
- Åberg, A & Göransson, G: Karolinerna. Stockholm 1976.
- Är svensk neutralitet möjlig? Nio bidrag till en svensk fredspolitik. Stockholm 1977.
- ÖB-77-82. Stockholm 1976.